

DENG

SİYASAL VE KÜLTÜREL DERGİ

Evin Turizm İnşaat ve Yayıncılık Ticaret
Limited Şirketi Adına
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Umut AYTAŞ

Sahibi ve
Genel Yayın Yönetmeni
Bayram BOZYEL

YAZIŞMA ADRESİ
Kurtismailpaşa 5. Sok. Fırat 5 Apt.
Kat:1 No:2 Ofis/DİYARBAKIR
Tel/Faks: (0412) 229 02 88
E-mail: kovaradeng@mynet.com

BASKI
Saygın Reklam
Tel: (0412) 224 95 35 / Diyarbakır

ISSN: 1302-7964

HEWLÊR
Tel: 009647504456108

ALMANYA
Postfach: 131831, 4245
Wuppertal/ALMANYA
Faks: 00-49-202-9743594
E-mail: demanu.almanya@yahoo.de

İçindekiler - Naverok

Merhaba	2
Mesud TEK Dayanışma mevzisi nerede olmalı?	3-7
Dr. Ekrem ONEN Geoekonomî-polîtîk: Anglo-Saxons, Rûşya û Kerkûk	8-13
Çetin ÇEKO Kürdistan'a yaptırımlar bağımsızlık sürecini hızlandırabilir	14-18
Bayram BOZYEL Demokrasi mücadelesi üzerine yeniden düşünmek	19-27
Mihemed Salih Qadirî Bandor û karwedana hêrişê Heşdî Şebî, Îranê û leşkerê Iraqê bo ser Başûrê Kurdistanê	28-32
Munzur ÇEM Dilşa Deniz'e yönelik saldırıların perde gerisi ve bazı gerçek- ler	33-36
Eli ŞEMDÎN Sûriya, ber bi ku ve?	37-38
Celal ÖZGÜR Yüzüncü yılında Ekim Devrimi	39-47
Eskerê BOYÎK Erebê Şemo	48-60
Mazhar KARA Di binê bandora siyasetê û çapemenîyê de huner	61-64
Mehmet BAYRAK Erebê Şemo	65-70
Nasır KEMALOĞLU Dengên kurdî yên ku bê nasname mane	71-80

Merhaba

Careke din merhaba,

Mijara vê hejmara Dengê piranî ji bûyerên piştê Referanduma Serxwebûna Kurdistanê ku di 25ê îlonê çêbû, pêktê. Zêdetir jî li ser encamên dagirkirina Kerkuk û heremên nakok ji aliyê artêşa Iraqê û Heşdî Şabî ve tê sekinandin.

Nivîskarên me Mesûd Tek, Ekrem Onen û Çetin Çeko, her yek ji wan, di nivîsarên xwe de li ser aliyekî pêvajoyê hûr bûn. M. Tek li ser referanduma 25ê Îlonê disekine, encamên êrîşa li ser Kerkukê û heremên din dinirxîne û di dawiyê de balê dikişîne ser erkên li pêşiya tevgera Kurd li Kurdistanê Bakur. Ekrem Onen jî di nivîsara xwe de li ser aktorên derve hûr dibe û êrîşên dawî yên li ser Kurdistanê wek operasyoneke Anglo-Sakson tarîf dike. Çetin Çeko jî têkçûna dawî ya li Kurdistanê bi çend aliyan ve derdixe ber çavan, ji bo paşeroja Kurdistanê hinek pêşniyarên xwe tîne ziman.

M. Salih Qadîrî jî li ser eynî mijarê nivîsî û bandora dagirkirina Kerkukê û heremên nakok ji aliyê artêşa Iraqê ve ya li ser Herêma Kurdistanê, Tirkîyê û Îranê nirxand. Elî Şemdîn jî di nivîsa xwe da behsa pîrsgirekên li pêşberê tevgera Kurdên Suriyê dike.

Di nivîsa Bayarm Bozyel da mijara xebata demokrasiyê, bi taybetî jî pêwendiyên di navbera xebata demokrasiyê û têkoşîna azadiya neteweya Kurd cî digire.

Mehmet Bayrak di nivîsa xwe de li ser hin pîrsgirekên bi mesela Ermenî ve girêdayî disekine, Munzur Çem jî hinek niqaşên derbarê Alewîtiyê tîne rojevê û derbarên van niqaşan de nêrînên xwe eşkere dike.

Du nivîsarên din jî hene. Yek jê ya Eşkerê Boyîk a derbarê jîyana nivîskarê Kurd ê bi nav û deng Erebb Şemo. Ya din jî ya Nasîr Kemaloğlu a bi navê “Dengên kurdî yên bê nasname mane” hatiye nivîsandin.

Em hêvî dikin ku hûnê biecibînin.

Yeniden merhaba,

Deng'in bu sayısının konusunu ağırlıklı olarak 25 Eylül Kürdistan Bağımsızlık Referandumu sonrası gelişmeler oluşturuyor. Ama daha çok da bu sayımızda 16 Eylül'de Kerkük ve diğer tartışmalı bölgelerin Irak ordusu ve Haşdî Şabi tarafından ele geçirilmesinin sonuçları üzerinde duruluyor.

Yazarlarımızdan Mesud Tek, Ekrem Önen ve Çetin Çeko'nun her biri bu son gelişmelerin farklı boyutlarını irdeleyen yazılar yazdılar. M. Tek yazdığı makalesinde 25 Eylül Referandumu ile başlayan ve 16 Ekim'de Kerkük ve diğer bölgelerin işgali ile devam eden süreci değerlendirerek, Kuzey Kürdistan'da Kürt hareketinin karşı karşıya bulunduğu önceliklere işaret ediyor. Ekrem Önen yazısında sürecin dış dinamiklerini masaya yatırarak Kürdistan'a dönük son dönemdeki kapsamlı saldırıları Anglo-Sakson operasyonu olarak tanımlıyor. Çetin Çeko ise yazısında, Kürdistan'ın yaşadığı son kırılmanın nedenlerini çok yönlü bir biçimde anlama ve açıklama girişiminde bulunuyor.

M. Salih Kadiri, değerlendirmesinde 16 Ekim saldırısının Güney Kürdistan, Türkiye ve İran üzerindeki etkileri üzerine yoğunlaşırken, Eli Şemdin Suriye Kürt hareketinin içinde geçmekte olduğu sorunlar yumağına ışık tutma çabası içinde.

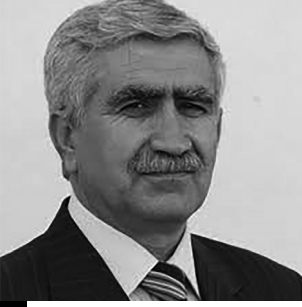
Yazarlarımızdan Bayram Bozyel, Kürt hareketinin demokrasi mücadelesi konusunda yaşadığı kafa karışıklığına dikkat çekerek, demokrasi mücadelesi ile Kürt özgürlük mücadelesi arasındaki yakın ilişkiyi tarihsel süreçten hareketle irdelemeye çalışıyor.

Bu sayımızda ayrıca Mehmet Bayrak'ın Ermeni meselesini, Munzur Çem'in ise Alevi inancına ilişkin kimi tartışmaları içeren yazılarını bulacaksınız.

Son olarak Deng'in bu sayısında Eşkerê Boyîk'in büyük Kürt yazarı Erebb Şemo'nun yaşamını ele alan yazısı ile Nasîr Kemaloğlu'nun üç bölüm olarak hazırladığı “Dengên Kurdî Yên Bê Nasname Mane” çalışmasının ilk bölümüne yer veriyoruz.

Okuyunca beğeneceğiniz umuyoruz.

Dayanışma mevzisi nerede olmalı?

Mesûd TEK

Güney Kürdistan'da, 25 Eylül tarihinde yapılan Referandum süreci öncesi ve sonrasında yaşanan siyasal gelişmelerle ilgili olumlu-olumsuz çok şeyler söylendi, söyleniyor, yazıldı, yazılıyor, gerekli-gereksiz birçok tartışma yapıldı, yapılıyor. Ve öyle anlaşılıyor ki uzun bir dönem daha konuşulacak, tartışılacak...

Kuşkusuz bu durum doğal.

Çünkü referandum Irak gibi kurulduğu andan itibaren demokrasiyi tanımayan, diktatörlükle yürütülen, halkların baskı altında tutulduğu bir ülkede yapıldı.

Çünkü referandumun sonucu sadece Irak'ın değil, aynı zamanda başta Kürdistan olmak üzere, Ortadoğu'nun siyaseten yeniden şekillenmesini önemli oranda etkileyecektir.

Referandumun ortaya çıkardığı aşağıdaki bazı tespitlere vurgu yapmanın, Kürdistan ulusal kurtuluş mücadelesinin başarısı için önemli olduğunu düşünüyorum.

- 25 Eylül Bağımsızlık İçin Referandumun

yapılması Bağdat ile birlikte yaşama noktasında çıkan sorunların bir gereği idi. Referandumdan çıkan sonuç ise Güneyli Kürdlerin artık Bağdat ile birlikte yaşamak istemediklerini kesin bir biçimde ortaya koydu.

- Referandum, Irak gibi demokratik geleneklerin hemen hemen olmadığı, dini ve ulusal temelde kurulan devletlerde, ulusal sorunların sadece bir tarafın duyarlı davranması ve fedakarlık yapmasıyla çözülemeyeceğini gösterdi. Bir anlamda Ortadoğu coğrafyasında var olan ulusal sorunların federasyon önerisiyle çözülebileceği tezini tartışılır hale getirdi.

- Referandum ve sonrasındaki gelişmeler, Batılı ülkelerin, özellikle de Ortadoğu'da etkin olan devletlerin çıkarları için, bir halkın ya da toplumsal gurubun iradesini ortaya koymak için başvurulacak referandumu Güneyli Kürdlere çok gördüklerini açığa çıkarttı. Bir başka ifadeyle Mela Mustafa Barzani'nin dediği gibi, yine "bir varil petrol bir ton adalete üstün geldi."

- Eğer Güneybatı Kürdistan'daki eğermen güç PYD-YPG, referandum ve sonrası süreçte Güney Kürdistan'da yaşananlardan dersler çıkartıp bir an önce gerekli önlemleri almaz, birlik sağlanıp iç yapı güçlendirilmezse, Güney'de yaşananların ülkemizin bu parçasında tekrarlanması kaçınılmazdır.

- Referandumda Kerkük, Musul, Haniqin gibi çok dinli ve etnik yapılı yerlerde katılım oranı ve "evet" in yüksek olması, sadece Irak Anayasasının 140. Madde kapsamında gördüğü bölgede yaşayanların Kürdistan Bölgesi'ne bağlanmak isteklerini ortaya koymadı. Aynı zamanda Güney Kürdistan'daki siyasi yapının çok renkli ve kültürlü olduğunu ve sınırları içinde yaşayan etnik ve dini guruplara güven verdiğini gösterdi.

- Güney Kürdistan halkı 25 Eylül referandumu ile iradesini geri dönülmez bir biçimde ortaya koydu ve kendisi için yeni bir dönemi başlattı. IŞİD sonrası bölgeyi siyaseten yeniden yapılandırmak isteyen devletlere talebini yüksek sesle dile getirdi.

- Artık başta ABD ve Batılı devletler olmak üzere uluslararası kamuoyu, Güney Kürdistan halkının bu irade beyanını görmezden gelemeler. Bir başka ifade ile Güney Kürdistan halkının demokratik bir süreç sonucu ortaya koyduğu irade dikkate alınmadan, bölgeye yeni bir biçim vermek artık mümkün değildir.

- Aralarındaki sorunlar ne kadar ağır ve karmaşık olursa olsun, Kürdistanı aralarında bölen devletlerin, referandum gibi Kürdlerin geleceğini etkileyen ciddi gelişmeler karşısında bir araya gelecekleri ortaya çıktı.

Güney Kürdistan halkı 25 Eylül referandumu ile iradesini geri dönülmez bir biçimde ortaya koydu ve kendisi için yeni bir dönemi başlattı. IŞİD sonrası bölgeyi siyaseten yeniden yapılandırmak isteyen devletlere talebini yüksek sesle dile getirdi.

- Referandum öncesi ve sonrasında yaşananlar, Güney Kürdistan'daki siyasi yapının bağımsızlık gibi ulusal bir mesele konusunda bile çok parçalı olduğunu ortaya koydu.

- Ortadoğu coğrafyasında, bu kadar çok karşıtı olan Referandumun herhangi ciddi bir çatışma yaşanmadan, barışçıl ve bayram havası içinde gerçekleştirilmesi, Güneyli Kürdler için önemli bir kazanımdır.

- Güney Kürdistan'da bağımsızlığa giden yolda ilk aşama referandumdu ve bu aşamanın başarıyla tamamlanması çok önemli bir gelişmedir, ama bu, bağımsızlığın kısa süre içinde ilan edileceği anlamına gelmez. Referandumun sonucu, yeni bir sürecin başlangıcıdır. Ve bu süreç son bir buçuk ayda yaşanan gelişmelerin de gösterdiği gibi, çok karmaşık, inişi çıkışı bol ve dinamikleri çok farklı olan bir süreçtir.

- Bu yeni süreçte, son Kerkük faciasının da gösterdiği gibi, Kürdlerin iç birliği belirleyici olacaktır. Bunun yanı sıra, referandum sürecinde olduğu gibi çok kültürlü yapıyı korumak, farklı kültürleri karar alma süreçlerine katmak, demokratik mekanizmaları harekete geçirmek ve özellikle de Meclisi çalıştırıp halkın kaderini belirleyen kararları oradan çıkartmak, hem meşruiyet açısından önemlidir, hem de bağımsızlığa uluslararası destek sağlayacaktır.

- Güney'deki gelişmeleri yakından takip edenler, referandum sonrası sürecin en zayıf noktasının başta Kerkük olmak üzere Irak Anayasası'nın 140. Maddesi kapsamında yer alan Kürd bölgeleri olduğunu biliyorlardı. Ne yazık ki süreci akamete uğratmaya yönelik ilk saldırı da Kerkük'te yapıldı.

- Kerkük faciası sonrasında, Güney Kürdistan'da yeni iç dinamikler, yeni iş birlikleri ortaya çıkacaktır. Yeni dönemde, iç politikanın yeniden dizayn edilmesi sürecinde demokratik prensipleri işletmek, amaca uygun uzlaşmacı bir dil ve ve kapsayıcı bir üslup tutturmak, bağımsızlığa giden yolu kısaltacaktır.

- Son gelişmeler, Heşdi Şabi ve Irak Ordusu'nun İran İslam Cumhuriyeti'nin koordinasyonunda Kerkük'e saldırmasındaki amacın, sadece bu kentin denetimini ele geçirmek olmadığını, aynı zamanda YNK içindeki ayrılıkları derinleştirmeyi, PDK-YNK arasında kardeş kavgasını yeniden başlatmayı amaçladığını ortaya koydu. Kürdistan Bölgesi Siyasal Önderliği'nin soğukkanlı tavrı sonucu, sözkonusu güçlerin heveslerinin şimdilik kursaklarında kaldığını görülüyor. Ama tehlike henüz geçmiş değil.

- Ne yazık ki Kürd mahallesinde, bu konuda yangına körükle gidenler var. Sêl ji agirê germtir e" (saç ateşten daha sıcak), değişime uygun davrananlar, yani kraldan çok kralcılar var. YNK içindeki bazı yöneticilerin büyük tahribata yol açan ihanetini genelleştirip, tüm YNK'yi ihanetle suçlayanlar bulunuyor. Oysa bu tavır bağımsızlık sürecine hizmet etmez. Aksine zarar verir. Bu nedenle doğru tavır, gelişmeleri soğukkanlı bir biçimde değerlendirmek, Güney Kürdistan Siyasi önderliğinin atacağı adımları beklemek ve onlara destek olmaktır; referandum sürecinde olduğu gibi...

Kuzey Kürdistan'a dönmek

25 Eylül referandumuna destek olmak için, aralarında PSK'nin de olduğu bazı Kuzey Kürdistanlı partiler, bir "referandum partisi" gibi çalıştılar. Ama referandum yapıldığına göre, artık Kuzey'deki çalışmalarımıza dönmeliyiz.

Türkiye'de AK Parti iktidarı, OHAL ve KHK rejimi sayesinde halk yığınları üstündeki baskısını giderek artırıyor. Her türlü muhalif sese, "terörist" ve "Fetöcü" yaftasını yapıştırıyor.

Bir başka ifade ile Türkiye'de, savaşa, yayılmacılığa, askeri operasyonlara, Kanun Hükmünde Karaname rejimi ve OHAL ile demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına karşı, Kürdistanlı yurtsever yapıların, Türkiye devrimci ve demokratik güçlerle, sivil toplum kuruluşlarının ortak mücadelesine daha fazla önem verilmelidir.

Türkiye'de AK Parti iktidarı, OHAL ve KHK rejimi sayesinde halk yığınları üstündeki baskısını giderek artırıyor. Her türlü muhalif sese, "terörist" ve "Fetöcü" yaftasını yapıştırıyor.

Demokratik kitle örgütleri ve muhalif basın üzerindeki baskı ve sindirme politikası had safhada. Gazeteciler, yazar, aydın ve akademisyenler işlerinden edilip aileleriyle birlikte açlığa mahkûm ediliyorlar. AK Parti hükümeti, bu alandaki uygulamalarıyla Kenan Evren'e rahmet okutturuyor.

Kuzey Kürdistan'da halk iradesinin gaspı devam ediyor.

Kayyum atanmayan, bir başka ifade ile devletleştirilmeyen belediye hemen hemen kalmadı.

Kuzey'de siyasi partilerin demokratik eylemleri OHAL gerekçe gösterilerek valilikler tarafından yasaklanıyor.

Halkın oylarıyla seçilen birçok milletvekili hapiste. Aralarında HDP eşbaşkanlarının da bulunduğu yüzlerce parti yöneticisi tutuklu.

Tüm bunları devleti değiştirmek şiarıyla iktidara gelen AK Parti hükümeti yapıyor. Hükümet başta Kürd sorunu olmak üzere,

AK Parti hükümeti, diğer parçalardaki en küçük bir kazanımı, Türkiye için büyük bir tehdit olarak görülüyor ve ortadan kaldırılması için yayılmacı bir politika izliyor. Dün kanlı-bıçaklı olduklarıyla bir araya geliyor.

tüm toplumsal, siyasal ve kültürel sorunlarda çözümsüzlüğü derinleştiren resmi politikayı “Rabia” adı altında yürütüyor.

TC’nin geleneksel inkârcı politikası artık “Tek devlet, tek millet, tek bayrak ve tek vatan” adı altında, “müminler”, “alnı secde görenler” tarafından hayata geçiriliyor.

Kürd halkının en temel ulusal demokratik talebini devletin bekası için tehlike addeden anlayış devam ediyor.

Kürd sorununun demokratik ve diyalog yolu ile çözümü için adımlar atmak yerine, “son terörist ortadan kaldırılana kadar savaş” yeminleri ediliyor. Kanı kanla temizleme politikası yürürlükte. Cumhurbaşkanı, gururla “şu kadar terörist öldürdük” diyor.

AK Parti hükümeti, diğer parçalardaki en küçük bir kazanımı, Türkiye için büyük bir tehdit olarak görülüyor ve ortadan kaldırılması için yayılmacı bir politika izliyor. Dün kanlı-bıçaklı olduklarıyla bir araya geliyor.

Bölgede yayılmacı politikası, ülke içindeki baskı ve anti demokratik uygulamalar, uluslararası kamuoyunda Türkiye’ye yönelik tepkiye neden oluyor, yalnızlığa itiyor. Türkiye’nin ABD ve AB ile ilişkileri en kötü ve zorlu dönemini yaşıyor

Ve böyle yaparak MHP’nin tam desteğini alıyor. MHP’nin bu desteği ise, AK Parti içindeki “Türkçü” damarı daha güçlendiriyor.

Uzun lafın kisası, ulusalcısıyla, kemalisti, avrasyacısı, ırkçı faşist türkçüsüyle üni-

terci devlet anlayışı OHAL ve KHK yardımıyla giderek kendini tahkim ediyor.

Ne yazık ki demokrasi ve değişimden yana güçler, henüz bu gidişin önünü kesecek, Türkiye’nin demokratikleşmesini sağlayacak ve Kürd sorununun barışçıl çözümünün önünü açacak durumda değiller.

Türkiye’deki devrimci, demokrat güçlerin dağınıklığı devam ediyor. Bunun yanı sıra Kuzey Kürdistan ulusal demokratik muhalefetiyle demokrasi güçleri arasında sağlıklı bir ilişkiden bahsetmek de mümkün değil.

Kuzey’deki ulusal demokratik muhalefetin doğru bir zeminde örgütlenmesi, derlenip toparlanması, aynı zamanda Türkiye’deki demokrasi mücadelesine verilebilecek en büyük destektir.

Bu nedenle Kuzey Kürdistan’daki siyasi parti ve yapıların iş birliği sorunu yakıcı bir görev olarak önümüzde duruyor.

Bugün bu konuda, 25 Eylül referandumu öncesi oluşturulan “Bağımsızlık Referandumunu Destekleme İnisiyatifi”nin çalışmaları ve deneylerini gözönünde tutarak daha iyi bir noktada olduğumuzu söyleyebiliriz.

Çünkü:

- İnisiyatif siyasi partilerle, sivil toplum kuruluşları ve bağımsız şahsiyetlerin somut bir talep uğruna ortaklaşa mücadele edebileceklerini ve başarılı işlere imza atabileceklerini gösterdi.

- İnisiyatifin çalışmaları, yerel düzeyde de partiler, sivil toplum kuruluşları ve şahsiyetlerin yaklaşmasına ve birlikte çok önemli işler yapmalarına vesile oldu. İş birliği sadece merkezi düzeyle sınırlı kalmadı, asıl olması gereken yere, yerele indi ve yeterli olmasa da kitlelerle buluştu.

- Yerel düzeyde oluşturulan inisiyatifler, tutulan bu halkanın devam ettirilmesini istiyorlar. Ve bu konuda tabandan gelen güçlü bir irade beyanı var.

İnisiyatif çalışmalarından edindiğimiz deneyimler bize, PSK, PAK, PDK-Bakur ve Azadi Hareketi arasında var olan iş birliğinin diğer yurtsever güçlerin katılımıyla güçlendirilmesi gerektiğini söylüyor.

İnisiyatifin deneyimleri, siyasi partilerle sivil toplum kuruluşları ve bağımsız şahsiyetlerin, somut bir talebi gündeme alarak, örneğin “savaşa ve yayılmacığa hayır, barışçıl çözüm» sloganı altında birlikte iş yapmalarının başarıyı getirebileceğini ortaya koydu.

Özcesi, siyasi gündemimizin değişmez maddeleri bir görev olarak duruyor:

Kararlı ve örgütlü bir mücadele ve bunun gereği olarak istikrarlı ve mücadelecî bir mekanizma oluşturmak.

Bu görevleri yerine getirmek, sadece Kuzey Kürdistan özgürlük mücadelesini güçlendirip geliştirmez, aynı zamanda Türkiye’deki değişim ve demokrasi mücadelesine önemli katkı sunar.

İnisiyatifin deneyimleri, siyasi partilerle sivil toplum kuruluşları ve bağımsız şahsiyetlerin, somut bir talebi gündeme alarak, örneğin “savaşa ve yayılmacığa hayır, barışçıl çözüm» sloganı altında birlikte iş yapmalarının başarıyı getirebileceğini ortaya koydu.

Ve daha da önemlisi diğer parçalardaki ulusal demokratik mücadeleye, ulusal kazanımların korunup güçlendirilmesine en büyük destektir.

Unutmamalıyız ki Hêwlêr’i, Muhabad’ı ve Qamışlo’yu koruyacak mevzilerin, sınırın Kuzey yakasında olması daha anlamlıdır.

Geoeconomî-polîtîk: Anglo-Saxons, Rûsya û Kerkûk

Dr. Ekrem Onen

Piştî referandûma 25ê îlonê pirs a yekem ew bû ku kurd wê kengî sexwebûnê îlan bikin. Ev pirs bê guman yek ji pirsê herî girîng e, ku kete rojeva kurdan û cîhanê. Lê bûyera Kerkûkê ev pirs hîn bêhtir xist rojewê.

Beriya her tiştî heta pirs a başûrê Kurdistanê çareser nebe wê Kerkûk her pirsgirêk be. Weke tê zanîn berya demekê alaya artêşa Iraqê a bi navê ‘alaya zêrîn’ û milîsê ku şîa bi navê ‘Heşdî el Şabî’ ku bi ser Îranê ve ne êrîş anîn ser bajarên Kurdistanê Kerkûk, Şîngal, Xaneqîn û Tuzxurmatû û bê ku astengî ji wan re derkeve derbasî nav van bajarên Kurdistanê bûn. Gelo çima li hember vê êrîşa artêşa Iraqê û Heşdî el Şabî li ser Kurdistanê, DYA û hêzên hevpeymanê bê deng man? Ji bo pirs a baş bê fam kirin em ne li demek dirêj, li van şapatên dawî tenê binêrin emê bighin hinek encaman. Weke tê zanîn beriya referandûma serxwebûna Kurdistanê DYA û welatên rojava ji kurdan xwestin referandûmê nekin, serokatiya Herêma Kurdistanê bi serokatiya birêz Me-

sud Barzanî ev pêşniyara Brîtanya û DYA red kir û referandûm çêkir û bi ya min rast kir. Piştî referandûmê Iraq, Îran û Tirkîyê gef li kurdan xwarin, kurd bi ambargoyê tehdît kirin. Ingilîzan bi DYA, Iraq, Îran û Tirkîyê re projeyek amade kirin û ji kurda re pêşkeş kirin. Ku kurd ji van herêmen ku lazim e li gor madeye 140 î bêne çareser kirin vekîşin hudûdên xwe yên beriya 2014 an. Piştî çend guftûgoyan civîna pêşîn li Dokan çêbû hemû alî ketin vê civînê. Di vê civînê de birêz Barzanî vekirî dijberiya xwe li hember vê projeya ingilîz diyar kir. Paşê careke din berpirsê DYA Mc Gurk bi birêz Barzanî re civiya xwest wî qanî bike, birêz Barzanî cardin dijberiya xwe da diyar kirin ku bi tu awayî vê projê qebûl nakin. Piştî ingilîzan fam kir birêz Barzanî projeya wan qebûl nake, ji vir û şûn de ingilîz bi terefekî DYA, Iraq, Îran û Tirkî re dest bi projeyeke nû kirin (Putin û Trump li civîna APEC li Vîetnamê hevdîtin kirin û beyanek muşterek derbarê Sûrî de belav kirin. Naveroka beyanê ewe ku beyan li dijî Îran

û Turkîye bû. Tişta xerîb ewe ku Tramp ji rojnamevana re got “ ewê li dijî hevkarîya DYA û Rûsya ne ehmeqin”. Tramp li vir qesda wî ewê li DYA ku dijberîya wî dikin ji wan re got. Ji beyanê tişta tê fam kirin, operasyona ANGLO-SAXON li başûr kirin, terefên dijî Trampe bûn. Ji ber ji beyana Putin û Tramp eşkere dibe ku dixwazin teesîra Turkî û Îranê li herêmê zeif bikin. Operasyona ANGLO-SAXON li kurdistan başûr kirin, Îran xurt kir. Divê tevgera netewî a Kurd bizanibe bi kêmayî vî sê salê pêşyame rewşa DYA wê weha yanî siyaseteke DYA yekgirtî wê nebe. Tramp bû serok bes ne bû serokê tevaya DYA û Kurd divê di têkilîyên xwe bi DYA re siyasetekê li gor wê rewşê amade bikin)

Birêz Barzanî helwesteke milî û durbîn wergirt ku plana ingilîzan neçe serî. Li vir pirsek dikare bê kirin çawa ingilîz, DYA, Iraq, Îran û Tirkîyê dikarin li ser kurdan li hev bikin? Li vir her yek ji van dewletan li hember kurdan hesabekî wan hebû.

Projeya wan ev bû ku bi hinek aliyên kurd re bi dizî li hev bikin ku bê astengî artêşa Iraqê û Heşdî el Şabî derbasî nav van bajarên kurd bibin. Ingilîza vê rola ku hinek aliyên kurd qanî bikin da Îranê. Berpîrsên Îranê bi hinek aliyên nav Yekîtiya Nîştîmanî Kurdistan re bi taybetî bi berpîrsê asayîşa YNKê re bi dizî li hev kirin. Ku vê projeya Ingilîza bibin serî û ev proje berya demekê pêk hat, artêşa Iraqê bi Heşdî el Şabî re derbasî nav Kerkûkê û bajarên kurdan yên din bûn. Dema derbas bûn hêzên pêşmerge yên bi ser YNKê de bûn xwe dan alî û rê ji artêşa Iraq û Heşdî el Şabî re vebû, bê asteng ketin nava Kerkûkê û bajarên din. Hêjayî gotinêye li nava Kerkûkê zêdeyî 10 hezar pêşmergeyê yekîti û dor 2000 pêşmergeyê

Partî hebûn. Pirsek di cih de heye dibên çima pêşmerge PDK şer ne kirin? Biya min yek ji armanca vê projeya ingilîzan ku kurd şerê hev bikin. Durbîna birêz Barzanî ev konetiya vê projê dît û fam kir ku pêşmerge Partî şer bikin wê ew û pêşmerge Yekîti hev bikujin. Ji ber wê jî pêşmerge PDK şer nekirin. Em dikarin bêjin emrwakî li ser pêşmerge Partî ferz bû ya hûn şer nekin an jî hûn şer bikin hûnê şerê pêşmerge Yekîti bikin. Bi ya min li vir jî birêz Barzanî helwesteke milî û durbîn wergirt ku plana ingilîzan neçe serî. Li vir pirsek dikare bê kirin çawa ingilîz, DYA, Iraq, Îran û Tirkîyê dikarin li ser kurdan li hev bikin? Li vir her yek ji van dewletan li hember kurdan hesabekî wan hebû. Iraq, Îran û Tirkîyê hesabê wan esasî rê li ber avakirina dewleteke kurd bigirin. Ingilîz û DYA çend hesabên wan bi hev re hene. 1- DAIŞ niha xelas dibe, ji bo ingilîz û DYA hinekî ku li şûna DAIŞê herêma rojhilata nêzîk û navîn tevlihev bikin lazim e ji bo projeya xwe ya rojhilata nêzîk û navîn bibin serî, di vir de hesabê ingilîz û DYA li ser kurdan bû ku kurd rolek weha bilizîn. Bes birêz Barzanî pir aşkereyê wê rolek weha negire ser xwe û rolek weha ku berjewendiyên milî yên kurdan nebe nelîze, ji ber wê birêz Barzanî ji projeya Brîtanya û DYA re asteng bû. Xwestin bi vê projeya Kerkûkê zeif bikin da dev ji siyasetê berde. 2- Nehêlin nufûza Rûsya li herêma rojhilata nêzîk û navîn fireh bibe. 3- Ingilîz ji zemanê Împaratoriya Osmanî hesab û planên wan yên li ser Kerkûkê bi serkevin. Hêjayî gotinê ye ku beriya 2014an hemû petrola Kerkûkê di destê şîrketên Brîtanya yên weke BP û yên din de bûn. Piştî Kerkûk kete destê kurdan ji dest ingilîzan derket. Niha diya-re dîsa ket destê ingilîzan. Çend roja Mesud Barzanî ji raya giştî ya Kurdistanê re napeyivî, sebebê wê ew bû ku weke ANG-

LO-SAXON dixwestin nedihat hesabê wî weke wî dixwest ji ber zora ingilîzan û DYA li ser wî nikarî bû, hêjaye kurd bi karibin wî fam bikin. Barzanî planê ingilîz, DYA, Iraq, Îran û Tirkîyê ku li ser kurdan li hev kiribûn puç derxist. Li herêmê niha hevalbendî û balansên nû çê dibin. Ev projeya ne di berjewendiyên Rûsya û Îsrailê de bû her weha ne di berjewendiyên Misir û Siûdiyê û YA de bû.

Ev bûyer ku ji alî Iraq, Îran û Tirkîye ne tiştekî xerîb bû. Tişta xerîb ku Anglo-Saxons bi van etrafana re bi hev re kirin. Yek jê ku di van 20 salên dawî de Anglo-Saxons xwedêgiravî hevpeymanê kurdan bûn li dijî IS ê, a diduyan Anglo-Saxons weke stratejîk bi taybetî Îran dijberê xwe didît her weha li gel Tirkîyê di van 10 salên dawî de di gelek têkiliyên xerab debûn. Ev çi weha bû sebeb ji nişkave bi "Dijminên xwe re hevkarî kirin li dijî dostên xwe yên kurd" helwest girtin? Pîr aşkerekî ev bloka li dijî kurdan ku ji Iraq, Îran, Tirkîye û Anglo-Saxons pêk hatiye ne hevkarîyek saxleme, her yek ji van aliyan tirba hev dikolin. Her çiqas her yek ji vana hesabên wan cudabin jî lê li ser dijberiya kurdan li hev kirin. Hesabê Îran, Iraq û Tirkîyê diyare, hesabê wan ew bû ku rê li ber dewleta kurd bigrin. Lê hesabê Anglo-Saxons cuda bû û çend alî bû. Di vê bloka Anglo-Saxons ku ingilîz û DYA ne her yek ji vana jî hesabên wan cuda bû. Hesabê DYA geopolîtîk bû, hesabê Brîtanya bêhtir geoeconomîk bû, armanca DYA ya sereke li herêma rojhilata nêzîk û navîn ew e ku nehêle nîfûza Rûsya li herêmê xurt bibe û li herêmê herdem tevlihevî hebe (şer û pevçûn), hesabê Brî-

Anglo-Saxons weke stratejîk bi taybetî Îran dijberê xwe didît her weha li gel Tirkîyê di van 10 salên dawî de di gelek têkiliyên xerab debûn. Ev çi weha bû sebeb ji nişkave bi "Dijminên xwe re hevkarî kirin li dijî dostên xwe yên kurd" helwest girtin?

tanya bêhtir bighêjin bîrên neft û gazê yên herêma rojhilata nêzîk û navîn. Ku weke tradtsionel vî heqî ji xwe re dibîne bi taybet petrola Kerkûkê. Ev siyaseta Brîtanya ji serdema Împaratoriya Osmanî her weha di şerê cîhanê yî duyemîn de xwedîtî li petrola Iraqê bi tevayî bi taybet li a Kerkûkê

dikir. Piştî îngilaba Ebdulkerîm Qasim, di salên 1960î de êdî ingilîz ji Iraqê qewirandin. Piştî salên 1990î ku têkçûna Sovyetê jî fîrset dîtî û ruxandina Saddam Husên, Anglo-

Saxons bi hev re careke din Iraq xistin destê xwe. Îngilîzan leşkerê xwe li nav eraban bi cih kirin. Diyare ingilîzan dizanîbûn ku kurd ji wan hez nakin û nerazîne, ji ber perçekirina Kurdistanê liser destê wan çêbûbû. Demeke dirêj şirketên ingilîza yên wek BP heta van salên dawî wan petrola Kerkûk û Mûsilê bikardianîn. Bi taybet piştî sala 2014an petrola Kerkûkê ket kontrola kurdan û kurdan bi gelek welatên din re peymanên petrolê çêkirin û em dikarin bêjin mîktarek kêr ji petrola Kerkûkê di destê şirketên ingilîzî de ma. Şirketên welatê weke Almanya, Fransa her weha Rûsya dest bi derxistina petrola Kerkûkê kirin. Di van demên dawîde peymanên herêma Kurdistanê di warê petrolê de bi Rûsya re bi taybet petrola Kerkûkê, Anglo-Saxons gelek aciz kir bi taybet Brîtanya, DYA jî ji metirsiya firehbûna nîfûza Rûsya aciz bûn. Her weha Anglo-Saxons piştî niha ku IS xelas dibe xwestin roleke weke a ISê bidin kurdên başûr ku tevliheviyê li herêmê çêkin, serkirdayetiya başûr ev yek qebl ne dikir. Diyare bi kurdan dan fam kirin ku peymanên wan bi Rûs-

ya re ne bi dilê wan e bes diyare kurdan guh neda wan û berjewendiyên kurdan yên milî parastin û rast kirin. Ji ber piştî tevliheviyên van du salên dawî hemû şirketê Anglo-Saxons ji Kurdistanê derketin kurd bi tenê hiştin ji ber wê kurd ji xwe re li rêyên din geriyan petrola xwe bifroşin, li vir Rûsya aktîv xwest vî karî bike. Dema Rûsya cidî dest pê kir Anglo-Saxons tirsîyan ku Rûsya him ji alî aborî dixwaze Kurdistanê Başûr bigre him jî dixwaze nifûza xwe li Iraqê xurt bike. Ji ber wê ketin nav tevgerê pir ecele ku rê li ber vê prosesê bigre. Ji ber vê bi dizî bi Iraq, Îran, Tîrkiye û hinek terefê kurd re li hev kirin ev plana dawî li dijî kurdan çê kirin. Lê di rastiya xwe de ev plan beriya herkesî li dijî Rûsya bû her weha YA, Îsrail, Misir, Siûdiya Erebî û hinek welatên xelîçê bû. Ne belasebê beriya van bûyeran bi demê kin DYA digot peymanên Rûsya bi herêma Kurdistanê re kirine ewlekariya netewî a Rûsya eleqedar dike, dixwest bêje ji bo Rûsya gelek girînge. Her weha beriya demekê wezîrê derve yê Iraqê Ceferî serdana Mosko kir û li Moskow bi Lavrov re hevdîtin pêk anî. Piştî hevdîtinê di preskonferensê de Lavrov li ber Ceferî got; "Rûsya pêbende bi peymanê herema Kurdistanê re her weha em difikirin karên xwe li herêma Kurdistanê berfirehtir bikin". Ew sinyalek bû ji Anglo-Saxons û Iraqê re. Rûsya dev ji peymana li ser petrola Kerkûkê bi herêma Kurdistan re kirine bernadin, her weha di serdana Erdogan a vê dawîyê ji bo Soçî Erdogan destvala vegerya. Rusya bi Erdogan da fam kirin ku PYD û ENKS wê beşdarî civîna Cenêv û a li Rusya dibe bibin her weha bi Erdogan dan fam kirin nabe şer li dijî Efrînê bike û da fam kirin ku Rûsya wê bi herêma Kurdistanê re peymanên xwe yên petrolê berdewam bike û bê Kurdan li herêmê aramî

Rusya bi Erdogan da fam kirin ku PYD û ENKS wê beşdarî civîna Cenêv û a li Rusya dibe bibin her weha bi Erdogan dan fam kirin nabe şer li dijî Efrînê bike û da fam kirin ku Rûsya wê bi herêma Kurdistanê re peymanên xwe yên petrolê berdewam bike û bê Kurdan li herêmê aramî nabe.

nabe. Niha şerê Rusya û Anglo-Saxons li ser Iraqê salên 1960î tîne bîra mirov. Dema Rûsya bi inqilaba Qasim re di rêya kurdan re Iraq xiste destê xwe paşê 1970î de bû nabêncî di navbera kurdan û Iraqê de kurdan fermî otonomî bi dest xistin. Niha her weha Îsrail û YA jî nerazîbûna xwe li hember Anglo-Saxons dide diyar kirin. Hêjayî gotinê nîzama du a cîhanê di sala 1945 an de bi tifaqa Yalta di navbera Sovyet-Rûsya û Anglo-Saxons de çêbû û bû sebebê Komara Mahabadê têk biçe. Ev proses tev dide rêdan ku kurd nêzîk ji vê krîzê rizgar dibin.

Rewşa aborî a Kurdistanê

Ji bo ku aborîya herêma Kurdistanê li ser petrolê, Piştî bûyerên Kerkûkê yek ji pirsên herî tê munaqeshe kirin pîrsa ekonomîya herêma Kurdistanê ye û pîrsa ROSNEFT û BP (British Petroleum) ê ye. Herdû şirket, du şirketên petrolê yên herî mezin yên navnetewî, di nav pênc şirketên navnetewî yên herî mezin li cîhanê ev herdû şirket hene, weke eşkereye ku heta sala borî Exxonmobil a DYA ku bi mezinbûna xwe di rêza yekemîn de cih digirt îsal ROSNEFT a Rûsya kete pêşîya wê û niha xurttirîn şirketa di warê petrola cîhanê de ye. Herweha Gerhard Şröder serokê Almanyayê berê ji meha tebaxê û vir de bûye serokê şewra midurên ROSNEFTê ku ji 11 kesan pêk tê. Ji xwe BP jî a Brîtanya ye. Weke tê zanîn ROSNEFT beriya referandûmê bi çend rojan bi Herêma Kurdistanê

Beriya her tiştî li gor peymana ROSNEFT û Herêma Kurdistanê ji % 60 xeta boriya di Herêma Kurdistanê ku petrol tê de diçe Ceyhanê di mulkiyeta ROSNEFTê de ye, bêyî destûra ROSNEFTê BP nikare petrola Kerkûkê bigihîne Ceyhanê, her weha BP bêyî destûra Herêma Kurdistanê jî nikare petrolê bigihîne Ceyhanê ji ber tekane deriyê sînora Fîşxabûr e ku petrol tê de derbas dibe.

re peyman çêkir ji bo bikaranîn û derxistina bazara cîhanê ji bo petrola Herêma Kurdistanê. Li gor peymanê 5 bîrên (Beg Hesên, Awana, Mîran, Eyn Salah û Begwan) petrolê ku taqeta wan rojê dor 750 hezar bermîl bû wê bihata bikaranîn. Piştî ku Kerkûk kete destê hikûmeta Iraqê di destê Herêma Kurdistanê de ji wan 5 bîrên ku li gor peymana ROSNEFTê û Herêma Kurdistanê bes bîrên Awana û Beg Hesên man di destê kurdan de, ku rojê li dor 250 hezar bermîl petrol derdikeve. 3 bîrên din man di destê hikûmeta Bexdayê de û piştî girtina Kerkûkê hikûmeta Bexdayê yekser bi BPê re peyman li ser van her sê bîran çêkir. Ji xwe arkîtektorê plana Kerkûkê ku Brîtanya bû sebebê wê yek jî ew bû ku ew petrola Kerkûkê bikar bîne.. Birêz Mesûd Barzanî bi durdîtina xwe ev plana Îngilîzan tîk bir. Niha plana Îngilîzan nîvco ma û diyare zehmete bikaribin petrola Kerkûkê bi serê xwe bi kar binin. Beriya her tiştî li gor peymana ROSNEFT û Herêma Kurdistanê ji % 60 xeta boriya di Herêma Kurdistanê ku petrol tê de diçe Ceyhanê di mulkiyeta ROSNEFTê de ye, bêyî destûra ROSNEFTê BP nikare petrola Kerkûkê bigihîne Ceyhanê, her weha BP bêyî destûra Herêma Kurdistanê jî nikare petrolê bigihîne Ceyhanê ji ber tekane deriyê sînora Fîşxabûr e ku petrol tê de derbas dibe. Ji ber wê ye Brîtanya,

Iraq û Tirkiye dibêjin bira deriyê Fîşxabûr teslîmî hikûmeta merkezî bikin. Lê diyare mana Fîşxabûr di destê Kurdan de tê hesabê Rûsya jî. Weha diyare an Bexda û BP divê bi hikûmeta Herêma Kurdistanê û ROSNEFTê re li hev bikin an na tu petrola ku Îngilîz ji Kerkûkê bigihînin Ceyhanê nîne. Bê guman Herêma Kurdistanê divê xwe ji suprîzên xerab yê Îngilîzan re hazir bike, ew ê her lê bixebitin petrola Kerkûkê bigihînin Ceyhanê. Gelo Îngilîzê karibin bi rexmê kurdan û rûsan petrola Kerkûkê bigihînin Ceyhanê? Di van demê nêzîk de wê eşkere bibe. Lê diyare zehmete Îngilîz karibe rexmê kurdan û rûsan karibin projeyeke weha bibin serî. Serokê ROSNEFTê da diyarkirin 'tu kes nakare rê li ber peymana me bi Kurdan re kiriîye bigre' ROSNEFT nuha 1 milyar û 300 milyon \$ avans dane herêma Kurdistanê nêzîk miktarekî din diddin. Ji vêya 1 milyar niha avans Herêma Kurdistanê, deynê şîrketa Emîrata a neft û gazê DANA GAZ daye, herweha milyarek jî ji bo avakirina xeta boriya a nû ye ji bo bigihîje Ceyhanê. Girtina Kerkûkê ji alî hikûmeta Bexdayê ku 3 boriyê nefta di peymana ROSNEFT û Herêma Kurdistanê de bû wê tu tesîrek mezin li ser peymanê neke. ROSNEFT dikare li herêmên di bin destê kurdan de ne 3 an zêdetir bîrên nû yê petrolê bikole û petrolê derxe. Tiştê xuya dike ji ROSNEFT an BP kî ji wan dikare petrola Kurdistan û Iraqê derxe bazara cîhanê? Li gor heta niha diyare şansê ROSNEFTê ji yê BP bêhtire. Ji ber çî? 1- Têkilî û peymanên aborî yê kurdan ji Îngilîza bêhtir bi rûsan re xweş in. 2- Deriyê sînora û boriyên petrolê di destê kurdan û rûsan de ne. 3- Ji bo razî kirin û mecbur kirina Tirkiyê û hikûmeta Bexdayê ji Îngilîz û Rûsya, rûs qozê di destê wan de ne ji yê Îngilîzan

xurttirin. Yek jê têkiliyên Rusya ji yê Îngilîza bêhtir bi Tirkîyê re xweş in dervî vê rûs ji Îngilîzan bêhtir dikarin zorê bidin Tirkîye. Tirk niha ji Îngilîzan bêhtir muhtacî rûsane gelek qozên di dest rûsan de hene ku dikarin zorê bidin Tirkîye. Weke mînak Tirkî dixwazê bibe welatê tranzît yê petrol û gazê, niha hinek xetên petrol û gaza rûsan ji Rûsya ji bo biçê Awrûpa di ser Tirkî re diçe. Tirkî bixwaze rê li ber petrola ROSNEFTê ji Kurdistanê bibe Ceyhan bigire wê tesîrê li ser a ji Rûsya jî diçe bike. Dimîne hikumeta Iraqê, heta

radeyekê têkiliyên Rûsya bi hikûmeta Bexdaye re ne xerab in, ya din jî ji bo zor dana Bexdayê Rûsya dikare di ser Îranê re zorê bide Bexdayê. Her weha di warê geopolîtîk de Rûsya ji Îngilîzan bêhtir dikare tesîrê li ser Tirkî û Iraqê bike. Ev tev ji me re rê dide rêdan ku şansê kurd û rûsan. Kurd, rûs û Bexda, bi hev re. Ne Îngilîz û Bexda wê proja petrola Kurdistanê bibin bazara cîhanê heye. Li pişt şerê ekonomîk hesabê geopolîtîk jî hene. Kurd dive xwe ji guhertinên pozîtîv ji bo kurdan amade bikin.

Kürdistan'a yaptırımlar bağımsızlık sürecini hızlandırabilir

Çetin ÇEKO

Kerkük ve çevresi Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) içinde Talabani ailesinden bazı fertlerin İran destekli Haşdi Şabi milisleri ve Bağdat ile anlaşmaları sonucu 16 Ekim'de işgal edildi. Bu içten hançerleme, Güney Kürdistan'ın son yirmi küsur yılda elde ettiği siyasi, ekonomik ve askeri kazanımların önem derecelerine göre tehlikeye girmesine neden oldu.

Söz konusu kazanımlar, Güney Kürdistanlı siyasal güçlerin meşakkatli ve özverili mücadeleleri yanında, önemli ölçüde dış dinamiklerin rolüyle oluşmuştu. 1990'da Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali, 1991 Birinci Körfez Savaşı, BM Güvenlik Konseyi'nin 688 kararıyla Güney Kürdistan'ın önemli bir bölümü, 36. Paralelin Saddam rejimine ait uçakların uçuşuna yasaklanması, birleşik askeri Çekiş Güç'ün göreve başlaması dış dinamikler sonucu oluştu.

Uzun yıllardır Güney Kürdistan hareketinin iki önemli gücü Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasındaki süregelen kar-

deş kavgası da "Washington formülü" ile 1998'de son buldu. Kürdistan'ın Irak içinde federe bir statüye kavuşması ve 2005'de kabul edilen anayasanın hazırlanmasında da uluslararası toplumun belirleyici rolü vardı. IŞİD'in 2014'de Musul ve çevresini işgal etmesi ardından, Kürdistan'dan koparılan bölgelerin Bağdat'tan Kürdistan Bölgesi Yönetimi'nin (KBY) kontrollüne geçmesi de dış faktörler sonucu oluştu.

Uluslararası toplumun özellikle ABD'nin "Bağımsızlık referandumunu tanımıyoruz" tavrı, başta Irak, İran ve Türkiye olmak üzere Kürdistan'a karşı yaptırımların, daha sonrasında ise askeri saldırıların serbestçe önünü açtı. Donald Trump'ın IŞİD'le Mücadele Koalisyonu Özel Temsilcisi Brett McGurk ve ABD'li yetkililerin referandumdan bir hafta önce Süleymaniye'de, işbirlikçi grupla görüşmeleri Tahran ve Bağdat ile ilişkilerde bu grubu cesaretlendiren önemli bir dış etkeni.

Kısaca tarihsel fırsatların Kürtlerin lehlerine ve aleyhlerine gelişmesinde, uluslararası

ve bölgesel konjonktür her zaman belirleyici oldu. Benzer dış etkenler Şiiler ve Sünniler için de geçerli bir faktör idi. Bunun nedeni politik konjonktürün şartlara göre mağdur ve mazlum olan gruplardan biri veya birkaçının lehine ya da aleyhine koşullar yaratmasıdır. Irak'ta lehte veya aleyhte fırsatlar sürecinin son bulması, ancak mevcut mezhepler ve ulusal kimliklerin toplumsal ve sosyolojik ihtiyaçlarına cevap verecek adil ve kalıcı çözümlerle mümkün olabilir.

Adil ve kalıcı çözümler nelerdir sorusunu cevaplamadan önce bağımsızlık referandumuna tepkiler ve ardından Haşdi Şabi milisleri ile Irak ordusunun Kürdistan'a saldırısında öngörülemeyen birkaç noktayı belirtmekte yarar var.

Kürtlerin yanılgıları

Bağımsızlık referandumu öncesi Kürtler açısından en önemli yanılgı, uluslararası toplumun IŞİD'e karşı verilen mücadelede Kürdistan'a verilen desteğin bağımsızlığa destek olarak okunmasıydı. En azından bağımsızlık referandumuna yaklaşımda uluslararası toplumun ikiye bölüneceği düşünülüyordu.

İkincisi, Türkiye ile enerji alanında imzalanan 50 yıllık anlaşma ve sürdürülen ekonomik ve siyasal ilişkilere aşırı güven vardı. Türkiye'nin "Statüsüz Kürtler ve Kürdistan" devlet siyaseti hafife alındı. Ekonomik menfaatleri açısından bağımsızlık referandumuna Türkiye'nin cılız muhalefeti, nötr tavrı veya desteğinin hesap edilerek, Kürdistan'a karşı yaptırımlara girişmeyeceği öngörüldü.

Üçüncüsü, KYB, Goran ve Komel içindeki bağımsızlık karşıtlarından özellikle KYB içindeki İran yanlısı kanadın, Kosret Resul ekibi tarafından kontrol edilebileceği ve KYB peşmergelerinin ekseriyetinin bu grubun denetiminde olduğu inancı. İç ihanetin hiçbir şekilde olasılıklar dâhilinde

Bağımsızlık referandumu öncesi Kürtler açısından en önemli yanılgı, uluslararası toplumun IŞİD'e karşı verilen mücadelede Kürdistan'a verilen desteğin bağımsızlığa destek olarak okunmasıydı. En azından bağımsızlık referandumuna yaklaşımda uluslararası toplumun ikiye bölüneceği düşünülüyordu.

düşünülmemesi, fark edildiğinde ise önlem alınmada geç kalınması.

Dördüncüsü, Irak ordusunun Kürdistan'a saldırısının beklenmiyor oluşu. Olası saldırı karşısında ise, Uluslararası Koalisyon'un silahlı çatışmaya müsaade etmeyeceği ve sahadan müdahaleci olacağının hesaplanması.

Beşincisi, ısrarla vurgulanan siyasi, askeri ve ekonomi alanlarda kurumların demokratik işleyişi için reform ve şeffaflık ile peşmergenin partilerin denetiminden çıkarılarak tek bir merkezde ordulaşmasının gerçekleşmemiş olması. Bu bağlamda dış ve iç olaylar karşısında politik ve askeri dinamiklerin KBY içinde kırılğan olması.

Kerkük, çözümün ve çözümsüzlüğün anahtarı

IŞİD'in Irak'tan çıkarılması ve Bağdat'ın Kerkük'te kontrolü ele geçirmesiyle Irak'ın siyasi ve ulusal "birliğinin" sağlandığı, Başbakan Haydar Abadi'nin elinin kuvvetlendiğini düşünen önemli bir çevre var. Kısa vadede bunun böyle olduğu kabul edilse bile, orta ve uzun vadede Irak'ı zorlu bir süreç beklemektedir.

Tahran ve Bağdat'ın Kürdistan'a saldırılarına Washington'dan müdahale gelmemesi, bir kısım politik yorumcu tarafından "ABD, bir kez daha Kürtlere sırtını döndü", "Trump'un yeni İran stratejisi Kürdistan'da boşa çıktı" şeklinde yorumlanıyor. Buna karşın, Irak'ın şekillenme sürecinde olduğu, bu süreci kendi lehine etkilemek ama-

cıyla İran'a karşı kayda değer "bağımsızlığı" olan Haydar Abadi'nin 2018 seçimlerinde Maliki'ye karşı elini kuvvetlendirmek için ABD'nin saldırılara seyirci kaldığını ifade eden çevreler de var.

Oysa Abadi de Nuri Maliki gibi toplum mühendisliği yapan katı bir Şii milliyetçisi ve Kerkük olayıyla tercihi- ni açıktan İran'dan yana koydu. Haşdi Şabi'nin Irak'ın resmi silahlı gücü sayılması, ABD'li askeri danışmalardan fazla, İranlı askeri danışmanların Irak ordusu üzerindeki operasyonel etkileri artık bir sır değil. Bugün Washington, Tahran, Ankara ve Riyad arasında rahatça dolaşabilen Abadi, yarın bu başkentler arasında hangilerini tercih edeceğini belirlemek zorunda bırakılacaktır. Batı ile ilişkisinin varacağı son nokta, Türkiye Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın bugün vardığı noktadan farklı olma şansı gözükmüyor. En önemlisi de Abadi'nin elinin Kürt kanına bulanmış olması.

Kerkük operasyonunun siyasi ve askeri ayağı yanında, onu her zaman önemli kılan zengin petrol yataklarının kimin kontrolünde olduğudur. Kürdistan Bölgesi Yönetimi'nin (KBY), Türkiye ile yapmış olduğu enerji anlaşmalarından dolayı İran'ın rahatsızlığı biliniyor. İran, bölgedeki siyasi ve ekonomik ağırlığı ölçüsünde Kerkük petrollerinden gerekli payı alamadığını ve bunu KBY'nin engellediğini düşünüyor. Kerkük-Ceyhan boru hattına alternatif üçüncü bir boru hattının hayata geçirilmesi için İran girişimde bulunmuştu. KBY ise, Kerkük'ten İran'a döşenecek boru hattını gündemine almakla birlikte, fiili bir girişimde bulunmamıştı.

Bugün Washington, Tahran, Ankara ve Riyad arasında rahatça dolaşabilen Abadi, yarın bu başkentler arasında hangilerini tercih edeceğini belirlemek zorunda bırakılacaktır. Batı ile ilişkisinin varacağı son nokta, Türkiye Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın bugün vardığı noktadan farklı olma şansı gözükmüyor.

Referandum arifesinde Kürdistan ile Rus Rosneft şirketi arasında yapılan ilk iki yıl için 3 milyar dolar tutarındaki 20 yıllık enerji anlaşması, Kürdistan petrolü ve doğal gazının çıkarımı, Avrupa'ya transferi ve

petrol kuyularının modernizasyonunu kapsıyor. Söz konusu anlaşma, İran açısından bardağı taşıran son damla oldu. Bu açıdan İran'ın Kürdistan'a yönelik saldırgan tavrını sadece bağımsızlık referandumuna bağlamak eksik olur. Enerji açığının katlanarak devam ettiği günümüzde, bölgede başta Rus, ABD ve İngiliz petrol şirketlerinin pay alma savaşı da tüm hızıyla devam ediyor. İran, Kürdistan'a saldırarak Bağdat üzerinden Kerkük petrollerini kontrol etmeye başlamasıyla Türkiye, ABD, Rusya, Avrupa Birliği ve Arap coğrafyasına karşı da bölgede elini ve pozisyonunu kuvvetlendirdi.

En önemlisi de Kerkük ve Süleymaniye olmadan Kürdistan'ın bağımsız olma şansının ortadan kalkacağı hesabıyla planını uygulamaya başladı.

Bağdat cephesinde ise, Kürdistan'a yapılan saldırılar zaten pamuk ipliğine bağlı olan ilişkileri tamamıyla kopma noktasına getirdi. Bağdat, Kürdistan federe bölgesine geniş yetkiler veren ademi merkeziyetçi yapıyı ortadan kaldırmak, bütçeyi kısmak, peşmergenin sayısını azaltmak ve kontrol altına almak için anayasa değişikliği çalışmalarını şimdiden başlatmış durumda. Oysa bu durumlarda bağımsızlık isteyen grubun hak ve özgürlükleri genişletilerek merkezle bağı- nı sağlamlaştırmak genel bir kuraldır. Bağdat tersini yaparak, Kürdistan'ın bağımsızlık sürecini frenlemek yerine hızlandırıyor.

Erbil, Bağdat ve uluslararası toplum, anayasaya atıfta bulunarak sorunların diyalogla çözüme kavuşturulması vurgusunda bulunsalar bile, sorunların çözümünde Irak anayasasının fazla bir etkisinin olma şansı neredeyse yok. Mevcut durum, sorunların çözümünde uluslararası toplumun hakemliği ve geçici anlaşmalarla sürecin yürütüleceği işaretini veriyor.

Erbil, Bağdat ve uluslararası toplum, anayasaya atıfta bulunarak sorunların diyalogla çözüme kavuşturulması vurgusunda bulunsalar bile, sorunların çözümünde Irak anayasasının fazla bir etkisinin olma şansı neredeyse yok. Mevcut durum, sorunların çözümünde uluslararası toplumun hakemliği ve geçici anlaşmalarla sürecin yürütüleceği işaretini veriyor.

Kürtler açısından uluslararası toplumun hakemliği, Kürdistan'ın bağımsızlık sürecini hızlandırıcı ve pozitif etki yapacak ikinci bir faktör durumunda. Her iki başkent arasında hakemlik süreci 140. Maddenin hayata geçirilmemesinden dolayı 2009 yılında Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde zaten başlamıştı.

Bu konuda BM Özel Temsilcisi ve kıdemli diplomat Staffan de Mistura Kürdistan'dan koparılan topraklar hakkında yazdığı raporu Bağdat ve Erbil'e Nisan 2009'da sunmuştu.¹ Kerkük, bugün olduğu gibi Bağdat'ın işgali altındaydı ve söz konusu raporda Kerkük anlaşmazlığını çözmek için dört seçenek önerilmişti.

Birinci seçenek: 140. Maddenin açık, net ve anlaşılır bir şekilde anayasada yeniden biçimlendirilmesi, bölgedeki seçmen kayıtlarının yenilenmesi ve coğrafi sınırların belirlenmesi.

İkinci seçenek: Kerkük'ün vilayet ve

valilik statüsünün korunarak, hiçbir bölgeye bağlanmaması.

Üçüncü seçenek: Kerkük'ün Bağdat ve Kürdistan Bölgesi Yönetimi ile ikili bağlantısının olması.

Dördüncü seçenek: Irak'taki diğer herhangi bir ilden farklı olarak Kerkük'e özel statü, idari özerklik verilerek Bağdat ve Erbil'in doğrudan etki alanından çıkarılması.

BM'nin her dört önerisi Bağdat ve Erbil tarafından ret edilmesine karşın, uluslararası toplumun, BM ve benzer kurum ve devletler aracılığıyla Kerkük örneğindeki gibi hakemliği bundan sonraki süreçte de devam edecektir.

Irak gerçek gündemine dönecek

Saddam döneminde Sünni egemen iktidarın Şiiler ve Kürtler üzerinde benzer baskıcı siyasetini Şii iktidarlar da devam ettirdiği süreç, bu kör döngü de devam edecektir. Gidişat bu yöndedir. Önümüzdeki dönem Kürtler ve Sünniler açısından özgürlükler için fırsatlar dönemi olmaya aday gözükmektedir. Kürtler bağımsızlıklarını elde etme, Sünnilerin de Kürtler gibi federe haklara sahip, yetki ve güç paylaşımında Bağdat'tan hak talep etme, hatta bağımsız olmak için önemli siyasal adımlar atmaları muhtemeldir. Irak'ı ayırışmaya götürecek nedenler, birliğini sürdürecektir nedenlerden bu yüzden fazladır.

Kerkük ve çevresinin Bağdat tarafından işgali, Kürtlerin mevcut kazanımlarının önemli ölçüde tehlikeye girmesine, karamsarlığa ve ellerinin zayıflamasına yol açsa da bu durumun uzun sürmeyeceğini söyleyebiliriz. Bu açıdan Kürtlerin cevaplaması gereken, bundan sonra Irak'ta nelerin olabileceği ve muhtemel gelişmeler karşısında nasıl bir yol izlenebilir sorusudur.

Güney Kürdistan'ın devletleşmesi için yapılması gereken ev ödevleri defalarca ya-

¹ Hasan Al-Qarawee, Abadi'nin ABD ve İran arasında denge siyaseti,

<http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/abadi-s-balancing-act-between-the-us-and-iran>

zılıp ve söylendi. Kerkük olayı, bölgede ve ülkede herhangi bir kriz durumunda, krizi yönetecek, ona direnç gösterecek federal kurumların zayıf, işlevsiz ve kırılgan olduğunu ortaya çıkardı.

Özetle devlet olmak için başta devlet bilincine, daha sonra da kurumlara sahip olmak gerekiyor. En önemlisi bu kurumları

Yaşanan tüm olumsuzluklar karşın KBY, kendi geleceğini belirleme ve Irak'tan ayrılma siyasetini tavizsiz sürdürürse, Bağdat, Tahran ve Ankara'nın yaptırım ve saldırıları ters teper. Irak ile Kürdistan arasındaki makas umulandan da hızlı açılır ve bağımsızlık süreci hızlanabilir.

evrensel demokratik, çoğulcu, şeffaf, hesap veren ve hesap soran prensiplerle inşa etmek ve yönetmek gerekiyor. Ortadoğu gibi bir coğrafyada haklı olmanın tek başına yetmediği, güçlü olmanın da gerektiği sıklıkla vurgulanıyor. Kürtler haklı ve güçlüler. Önemli olan haklı ve güçlü olmanın yanında, gücün kontrolü ve rasyonel kullanımıdır. Eğer Süleymaniyeli bir peşmerge Zaxo'da, Zaxo'lu bir peşmerge Süleymaniye'de, Erbil'li bir peşmerge, Halepçe'de, Halepçe'li bir peşmerge Şengal'de parti, bölge, aşiret, cemaat ve aile aidiyetiyle değil de ülke ve ulus aidiyetiyle görev yapsa, o zaman ortak hedefe kilitlenmiş kurumlar ve bireylerden bahsedebiliriz.

İhanetle hesaplaşılmadan adım atılamaz

Kerkük olayıyla Güney Kürdistan tarihinde benzeri görülmeyen bir iç ihanet yaşadı. İlk etapta bu ihanetin halkın vicdanında mahkûm edilmesi, sorumlularının siyasi, hukuki ve cezai yaptırımlara maruz kalmaları gerekir. İhaneti yapanların halk desteği olmayan marjinal gruplar haline getirilmesi

en etkili cezai müeyyide ve tecrittir. Kürdistan'ın siyasi ve toprak birliğine yönelik tehdit ve yaşanan travma ancak bu şekilde aşılabılır.

İş birlikçi grup, bağımsızlık iradesini yok sayarak gizli anlaşma ve angajmanlarla Bağdat ve Tarhan'a Kerkük'ün kapılarını açtı. Eylemlerini siyasi, askeri ve jeopolitik bir sunumla ifade etseler de özünde yatan ekonomik çıkarlar, açgözlülük, iktidar ve ihtiras tutkusudur. Bu açıdan "ideolojik" gerekçeler sadece çıkar ve iktidar tutkularının üstünü örten bir kamuffajdır. Bugün ileri sürülen "ideolojik" gerekçeler, yarın farklı biçimlerde farklı zamanlarda tekrardan gündeme gelebilir.

Adını nasıl koyarsak koyalım ister ayrılıkçı ister bağımsızlıkçı diyelim, Kürdistan'da geniş toplumsal tabanı, programı ve meşruiyeti olan istiklalci bir hareket doğmuştur. Bu hareket aynı zamanda iktidardır ve halkından bağımsızlık için yetki almıştır. Bağdat, Tahran, Ankara, Washington, Moskova ve Brüksel kısaca uluslararası toplum, 25 Eylül'den sonra bağımsızlıkçı hedefi olan bir irade ile muhataptırlar. Düne kadar birleşik Irak'ın bir parçası kabul edilerek ilişki kurdukları Güney Kürdistan, 25 Eylül'den itibaren Irak ile yollarını ayırmak, kendi geleceğini belirlemek isteyen, gizli ajandası olmayan bir hareket olarak karşılırlarındadır.

Yaşanan tüm olumsuzluklar karşın KBY, kendi geleceğini belirleme ve Irak'tan ayrılma siyasetini tavizsiz sürdürürse, Bağdat, Tahran ve Ankara'nın yaptırım ve saldırıları ters teper. Irak ile Kürdistan arasındaki makas umulandan da hızlı açılır ve bağımsızlık süreci hızlanabilir. Birleşik Irak siyaseti ise, Kürdistan'ın elde ettiği kazanımların törpülenmesi ve yüz yıllık acı kör döngünün tekrarı demektir.

Özetle, Kürdistanlı siyasal güçler zaaf ve eksiklikleriyle bir an önce yüzleşerek, bağımsızlık iradesine uygun siyasi, ekonomik, askeri ve diplomatik adımlar atmaları gerekir.

Demokrasi mücadelesi üzerine yeniden düşünmek

Bayram BOZYEL

Kürt hareketinin siyasal tarihinde demokrasi mücadelesine ilişkin tartışmaların eskiye uzanan bir geçmişi var. Kürt siyasi aktörlerinden bazılarının demokrasi mücadelesinin Kürtleri ilgilendirmedikini iddia ettikleri dönemler oldu. Geçmişte bir kesim Kürt siyasi çevresi, Gine Ulusal Kurtuluş Hareketi lideri Amilcar Cabral'dan ilhamla demokrasi mücadelesini küçümsüyor, bu konunun Kürtleri ilgilendiren bir yanının olmadığını ileri sürüyordu. Demokrasi mücadelesi Türkiye'nin, Türk toplumunun kendi sorunuydu. Kürtlerin önündeki esas görev ise sömürgecilğe karşı mücadele yürütmekti.

Sonraki süreçte yaşanan siyasal ve toplumsal olaylar bu tartışmayı bir dereceye kadar anlamsız hale getirdi. 1970'li yılların sonuna doğru Türkiye'de tırmanan faşist gericilik ve ardından 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbenin Kürt ulusal hareketinin bütün kazanımlarına son vermesi, demokrasinin Kürtler bakımından ne kadar yaşamsal bir konu olduğunu bir kez daha ortaya koydu.

1980'li yılların ikinci yarısında askeri darbe rejiminin iç ve dış koşulların etkisiyle

geri çekilmeye başladığı dönemden bugüne dek geçen süreçte, Kürt siyasi aktörleri Türkiye'de demokrasi mücadelesinin aktif bileşeni haline geldiler. 1990'li yıllar boyunca Kürtler siyasal gericiliğe ve militarizme karşı kıran kırana bir mücadele yürüttüler. Kürt halkının temel hak ve özgürlükler uğrundaki mücadelesi, demokrasi mücadelesi ile iç içe geçti. Bu süreçte demokrasi alanında kazanılan her mevzi Kürtlere yeni bir nefes aldırdı. Kürtlerin elde ettiği kazanımlar ise Türkiye'de demokratik zeminin güçlenip tahkim edilmesine katkıda bulundu.

2000'li yılların başında Güney Kürdistan'ın federe statüye kavuşması ve son yıllarda bağımsızlık talebinin güçlenerek gündeme oturması Türkiye'de Kürtlerin bir kesimi bakımından demokrasi mücadelesine ilişkin yeniden bir kafa karışıklığına yol açtı.

Güney Kürdistan'ın bağımsızlık yürüyüşünün ortaya çıkardığı enerjinin diğer parçalarda olduğu gibi Kuzey'de de Kürt hareketini önemli oranda motive ettiği bir gerçek. Güney Kürdistan'daki bağımsızlık

rüzgarıyla Kürt ulusal bilinci yeni bir ivme kazandı, Kürtlerin özgürlüğü kazanacağına olan inancı güçlendi. Bu elbette olması gereken doğal bir gelişme.

Ancak Kuzey Kürdistan siyasal aktörlerinin Güney'deki bağımsızlık rüzgarına bu aşırı yoğunlaşması, bir noktadan sonra onun demokrasi mücadelesine olan ilgisini azalttı. Bunda PKK'nin izlediği "Türkiyelileşme" politikasına duyulan tepkinin de etkisi var. PKK'nin Türkiyelileşmeye vurgusuyla ulusal özgürlük hedefini karartma siyaseti, geri kalan Kürt siyasi aktörlerini daha çok Kürdistanî refleksler göstermeye sevk ediyor. Bu etki-tepki zincirinin bir adım sonrasında ise demokrasi mücadelesine, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine ilişkin tereddütler oluşmaya başlıyor.

Kürt meselesinin çözümünü etkileyen bir değil, birden fazla faktör var

Elbette Kürt meselesinin çözümü sadece Türkiye'nin demokratikleşmesiyle ilgili bir konu değil. Ancak deneyimler Kürt meselesinin çözüm seyrini etkileyen faktörlerin başında Türkiye'deki siyasal iklimin geldiğini ortaya koyar nitelikte.

Kürt meselesi her şeyden önce çok boyutlu bir sorun. Kürdistan'ın dört ülke tarafından bölünmüş olması, sorunu hem daha karmaşık hem de çözümü daha fazla parametreye bağımlı hale getiriyor. Her bir parçadaki Kürt meselesi aynı anda dünyadaki, bölgedeki ve ilgili ülkelerdeki gelişmelerin etkisiyle ivme kazanabileceği gibi, duruma göre mevzi kaybına uğrayabiliyor.

Başka bir ifade ile her parçadaki Kürt meselesinin esas olarak üç temel faktöre bağlı olarak şekillendiğini, duruma göre ilerleyip gelişme sağladığını, tersi durumda ise gerileyip mevzi kaybına uğradığını söylemek mümkün.

Bu faktörlerden ilki, Kürdistanı işgal eden ülkelerin her birindeki siyasal denge

ve konjonktürün o ülkenin sınırları içinde bulunan Kürdistan parçasındaki Kürt siyasal hareketinin seyri üzerindeki etkisidir.

İkinci faktör ise, Kürdistan'ın herhangi bir parçasındaki Kürt hareketinde yaşanan gelişmelerin, duruma göre olumlu ya da

Elbette Kürt meselesinin çözümü sadece Türkiye'nin demokratikleşmesiyle ilgili bir konu değil. Ancak deneyimler Kürt meselesinin çözüm seyrini etkileyen faktörlerin başında Türkiye'deki siyasal iklimin geldiğini ortaya koyar nitelikte.

olumsuz olarak diğer parçalardaki Kürt hareketine yansımaları olarak ortaya çıkan sonuçtur.

Üçüncüsü ve oldukça önemli bir faktör de dünyadaki genel siyasal iklimin ve uluslararası güç dengelerinin Kürdistan'ın her bir parçasında Kürt meselesinin gidişatı üzerindeki etkisidir.

Konunun daha somut bir biçimde anlaşılması bakımından burada esas olarak Türkiye'deki Kürt meselesi deneyimi üzerinde durulacaktır.

Kürt meselesinin çözüm seyri Türkiye'deki siyasal iklimden nasıl etkileniyor?

Geçen yüzyıllık deneyimler, Kuzey Kürdistan'daki Kürt meselesindeki gelişmelerin, yükselme ve gerileme dönemlerinin, sorunun bir bütün olarak çözüm seyrinin diğer faktörlerin yanı sıra esas olarak Türkiye'deki gelişmelere bağlı olarak şekillendiğini gösteriyor.

19 yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürdistan fethinin tamamlanması ve Kürt Beyliklerinin yok edilmesi ardından, Kürt hareketinde yeni bir uyanışın başlaması için, Osmanlı'da başka önemli gelişmelerin su yüzüne çıkması gerekiyordu. 1908'li yıllarda Kürt hareketinde yeniden başla-

Geçen yüzyıllık deneyimler, Kuzey Kürdistan'daki Kürt meselesindeki gelişmelerin, yükselme ve gerileme dönemlerinin, sorunun bir bütün olarak çözüm seyrinin diğer faktörlerin yanı sıra esas olarak Türkiye'deki gelişmelere bağlı olarak şekillendiğini gösteriyor.

yan uyanış ve hareketliliğin, Osmanlı'da yaşanan 2. Meşruiyet süreci ve buna bağlı olarak Osmanlı toplumunda oluşan siyasal yumuşama ile aynı döneme denk gelmesi tesadüf değil. İttihat ve Terakki hareketinin saltanata karşı gerçekleştirdiği müdahale ile ülkedeki siyasal durumda yeni bir canlanma başlamış, o dönemde sindirilir kabuğuna çekilmek zorunda bırakılan Kürt ulusal dinamikleri oluşan görece yumuşama ortamının etkisiyle yeni bir hareketlilik içine girmiştir.

Kürt hareketinde yaşanan söz konusu hareketlilik, İttihat ve Terakki'nin 1912 yılında yaptığı bir başka iktidar darbesiyle kendi diktatörlüğünü kurması üzerine son bulacaktır. Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Kürt hareketinde bir duraklama ve dağılma dönemi yaşanacaktır. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu 1918'de Birinci Dünya Savaşı'ndan İttifak devletleriyle birlikte yenik çıktı. Bu durum İttihat ve Terakki döneminin sonunu getirdi ve bu ortamda yeniden oluşan kısmi özgürlükçü ortamdan Kürt hareketi de yararlandı, yeni bir hareketlilik ve örgütlenme sürecine girdi.

Bütün bu gelişmelerin gösterdiği sonuç şu: Kürt hareketi egemen ülkedeki siyasal iklime ve değişen güç dengelerine bağlı olarak canlanmakta, yükselmekte ya da gerilemektedir. Kürt hareketinin seyrile egemen ülkedeki siyasal atmosfer arasında eş zamanlı, yakın ve güçlü bir ilişki ve etkileşim söz konusudur.

1918'de İttihatçıların yenilip Kemalistlerin yeni iktidarının temelini atıldığı 1922 yılına kadarki süreçte Kürt hareketinde önemli bir canlanma, örgütsel ve kitlesel düzeyde görülmemiş bir gelişme yaşanacaktır. Kemalistlerin 1923 yılında Lozan'da yeni kurulan Türkiye devletini savaşın galiplerine kabul ettirmesi ve yeni uluslararası düzene dahil etmesi Kürt hareketinin kaderini derinden etkileyecektir. Türkiye'de kurulan tekçi, ırkçı ve militarist sistem ile birlikte Kürt hareketi bakımından zor ve karanlık bir dönem başlayacaktır. (Kürdistan'ın bölünüp parçalanmasında Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi ayrıca işlenmesi gereken bir konudur).

Kürt hareketinde yeni bir dönemin başlaması ise ancak 1960'lı yıllarda içerde ve dışarda başka faktörlerin devreye girmesi ve örtüşmesiyle mümkün oldu. 1960'lı yıllarda Kürt hareketinde yaşanan yeni yükselişte birden çok faktörün birleşik etkisinden söz edilebilir.

1958 yılında Irak'ta Abdülkerim Kasım'ın bir askeri darbe ile monarşi rejimini devirmesi ve ardından 12 yıldan beri Sovyetler Birliği'nde bulunan Barzanileri ülkeye davet etmesi, Türkiye'deki Kürt hareketi üzerinde etkisini göstermekte gecikmedi. Irak Kürt hareketinde başlayan yeni dönemin Kuzey Kürdistan'da yurtsever bilincin ve arayışın canlanmasına gözle görülür bir etkisi oldu. 1965 yılında Türkiye'de TDKP adında bir partinin kurulması Güney Kürdistan'da yaşanan gelişmelerden ayrı düşünülemez.

Öte yandan 1961 anayasanın getirdiği görece demokratik ortamın Kuzey'de Kürt hareketinin canlanıp yükselişindeki etkisi büyüktür. Bu koşullarda TİP'in kurulması ve hatırı sayılır oranda Kürt siyasetçisinin burada siyasal aktivelere katılması altı çizilmesi gereken bir durumdur. TİP'in

kurulması hem Türkiye’de demokrasi mücadelesine önemli bir ivme kazandırdı, hem de Kürt meselesinin gündeme gelip kamuoyuna mal olmasına katkıda bulundu. Öte yandan Kürtler yeni koşulların sunduğu imkanlarla örgütlenme çalışmalarını hızlandırdı, kitleleri harekete geçirmek için bu süreci fırsata dönüştürdü.

Dikkat edilirse bir kez daha Türkiye demokrasi ve sol hareketindeki gelişmelerle Kürt hareketinin kaderi birbirine bağlanmış gibidir. Türkiye’deki değişimci güçler ile Kürt hareketi eş zamanlı olarak ilerleme kaydediyor, herhangi bir askeri darbe ve benzeri olumsuz gelişmeden her ikisi de benzer şekilde etkilenip güç kaybediyorlar.

12 Mart 1971 muhtırasının-darbesinin Türkiye’deki ilerici ve demokratik toplumsal gelişmenin önünü kesmek ve ayrıca Kürt hareketindeki uyanışı bastırmak için gerçekleştirildiğine kuşku yoktur. Dikkat edilirse bir kez daha Türkiye demokrasi ve sol hareketindeki gelişmelerle Kürt hareketinin kaderi birbirine bağlanmış gibidir. Türkiye’deki değişimci güçler ile Kürt hareketi eş zamanlı olarak ilerleme kaydediyor, herhangi bir askeri darbe ve benzeri olumsuz gelişmeden her ikisi de benzer şekilde etkilenip güç kaybediyorlar.

1974’de 12 Mart askeri muhtırasının etkisinin tasfiye edilmesi ve Ecevit hükümetinin çıkardığı af sonucunda Türkiye sosyalist hareketi ile Kürt özgürlük mücadelesi daha güçlü ve kitlesel bir şekilde yeniden siyasal sahnede yerini aldı.

Türkiye’de, özel olarak Kürt hareketi bağlamında yaşanan bu sürece ilişkin olarak iki noktanın altını çizmekte yarar var.

Birincisi, 1960’larda olduğu gibi 1970’li yılların başında da Kuzey’de Kürt hareke-

tindeki canlanmada Güney Kürdistan’da yaşanan gelişmelerin etkisi büyüktür. Birincisinde Barzanilerin Irak’a dönmesi ve Irak yönetiminde ağırlıklı bir rol oynaması, ikincisinde ise 1970 yılında Irak’la varılan özerklik anlaşması Türkiye Kürt hareketinin yükselişinde önemli bir rol oynadı. Ancak dikkat çekici bir farkla... Irak’ta Kürt hareketinin 1975 yılında yaşadığı yenilgi bu kez Kuzey’de fazla olumsuz bir etkide bulunmayacak, Güney’de yaşanan yenilgiye rağmen Kuzey’de Kürt hareketi 1980’li yıllara kadar gücünü artırarak yoluna devam etmeyi başaracaktır.

İkinci nokta ise şu: 1960-1975 döneminde Türkiye Kürt hareketinde yaşanan gelişmelerde etkili faktörlerden biri de dünyadaki sosyalist sistemin etkisidir. Sosyalist sistemin, özel olarak da Sovyetler Birliği’nin 1960-1975 yıllarında doruğa çıkan gücü ve prestiji, söz konusu dönemde hem Türkiye sosyalist hareketi hem de sosyalist fikriyatın derin etkisi altında bulunan Kürt hareketinin gelişip serpilmesinde tayin edici bir rol oynadı.

Söz konusu bütün bu deneyimlerin ortaya çıkardığı gerçek şudur; Kürt hareketinin kaderi, onun gelişim seyri birden çok faktörün etkisine bağlı olarak şekillenmektedir. Kâh Türkiye’deki iç siyasal gelişmeler, duruma göre diğer parçalardaki koşullar ya da dünyadaki farklı güç dengeleri, tek tek ya da birlikte Kürt hareketinin gidişatını etkiliyorlar.

Türkiye’de, 12 Eylül 1980 darbesinden günümüze kadarki süreçte ortaya çıkan bütün göstergeler de yukarıda kısaca yaptığımız tespiti doğrular niteliktedir.

12 Eylül askeri darbesi hem Türkiye’nin sol ve demokrasi birikimine hem de Kürt ulusal uyanışına karşı yapılmış bir darbedir. Her iki taraf da bu darbe sürecinden derin bir şekilde etkilendi. Bunun tek istisnası

PKK'dir. PKK, 12 Eylül askeri müdahalesinden aldığı darbelerle karşı, başka faktörlerin de etkisiyle bu süreci güçlenip kitleselleşmek için bir fırsata dönüştürdü.

Ancak konu demokratik ve barışçıl mücadeleleyi esas alan Kürt siyasal hareketi bağlamında ele alındığında, PKK istisnasının kurallı bozmayacağı görülecektir.

Özetle, Türkiye'de geriye dönük yaşanan her gelişmeden Kürt hareketi olumsuz bir biçimde etkilenecek, olumlu yöndeki gelişmelerden ise Kürt hareketi istifade edip ileriye sıçramak için bir fırsata dönüştürecek.

Öte yandan, Kürt hareketi nasıl ki egemen ülkelerdeki siyasal ve toplumsal dönüşümlerden etkileniyorsa, egemen ülkelerin kendileri de bölge ve dünyadaki gelişmelerin etkisinden azade değildir.

Türkiye'de son 15-16 yılda yaşananlar bu gerçeğin somut göstergesidir.

Son 15 yıllık deneyimlerin gösterdiği...

1999 yılında başlayan Avrupa Birliği adaylık sürecinin Türkiye'nin 2000-2010 yıllarında izlediği reform ve değişim çizgisindeki etkisi tartışılmaz. Benzer şekilde Türkiye'nin zamanla Güney Kürdistan ile kurduğu ilişkilerin de onun Kürt meselesinde belirli adımlar atmasına, bu konuda kimi inisiyatifler almasına yol açtığı biliniyor. Başka bir ifade ile Türkiye, bölgede ve dünyadaki gelişmelerden derin bir biçimde etkilenirken, söz konusu faktörlere bağlı olarak izlediği siyaset tarzı Kürt meselesinin gidişatına farklı şekillerde yansıyabiliyor.

1999 yılında Türkiye'nin başlayan AB adaylık süreci, AKP'nin 2002 yılında iktidara gelmesi ile hız kazandı ve Türkiye bu sürecin gereği olarak birçok alanda değişik reformlar gerçekleştirdi. Kürt meselesinde, daha somut olarak da Kürtçe dilinde yayın faaliyetleri ilk kez AB ile uyum sürecinin bir parçası olarak gündeme geldi. Daha sonra

ise bu yöndeki girişimlerin kapsamı genişleyerek arttı. Türkiye'yi bu dönemde Kürt meselesinde yeni arayışlara iten ya da teşvik eden diğer bir faktör de yukarıda ifade edildiği gibi Güney Kürdistan ile kurulan çok yönlü ilişkiler oldu.

Türkiye'nin Kürt meselesindeki çözüm girişimlerinin yoğunlaştığı dönem, tam da kendi içinde reform çabalarının zirve yaptığı, demokratikleşme yönünde Türkiye'nin kabuklarını kırdığı bir döneme denk geldi ve kuşkusuz bu bir rastlantı değildi.

Türkiye'nin Kürt meselesindeki çözüm girişimlerinin yoğunlaştığı dönem, tam da kendi içinde reform çabalarının zirve yaptığı, demokratikleşme yönünde Türkiye'nin kabuklarını kırdığı bir döneme denk geldi ve kuşkusuz bu bir rastlantı değildi.

Türkiye'de söz konusu reform ve çözüm arayışlarının gündeme geldiği iklimde, Kürt hareketi kendini basında ve kamusal alanda daha rahat ifade etme imkanları buldu. Kürt partilerinin siyasal çalışma yürütmeleri ve örgütlenme faaliyetleri bakımından imkanlar arttı. Söz konusu süreç aynı zamanda Türk toplumunun Kürt meselesine ilişkin algısını olumlu yönde dönüştürdü. 2000-2010 yıllarında reform çabalarının gündemde olduğu dönemde Türk toplumunda Kürt meselesiyle ilgili birçok korku ve tabunun kırıldığını söylemek mümkün. Başka bir ifade ile işleyen reform ve değişim sürecine paralel olarak Kürt meselesi Türkiye'de meşruiyet kazandı ve hiç olmadığı kadar toplumun gündemine oturdu.

2010 yılından sonra Türkiye'de soğuyan AB müzakere süreci ve buna bağlı olarak duraksayan reform konjonktürü Kürt meselesinde de olumsuz sinyaller

vermekte gecikmedi. 2013 yılında başlayan Çözüm Süreci'nin ise sorunu uzatmalara bırakmaktan başka bir şey olmadığı sonraki gelişmelerle daha açık bir biçimde ortaya çıktı.

Daha sonra Türkiye'de siyasal iklimin reform ve çözüm gündeminden şiddet ve otoriterleşme yönünde nasıl hızla evirildiği sır değil.

Başka bir ifade ile 2000'li yıllarda Türkiye'de işleyen demokratikleşme süreci ile Kürt meselesindeki açılım diyalektiğinin, gelenen aşamada otoriterleşme ve Kürt sorununda şiddet ve inkâr olarak karşımıza çıkması elbette trajik bir durum, ancak şaşırtıcı değil.

2015'te Türkiye'nin Kürt meselesinde yeniden şiddet siyasetine dönmesi ve bu sürecin 15 Temmuz darbe girişimiyle siyaset zeminini tümünden ortadan kaldırmasının yol açtığı yıkıcı sonuçlar bugün bütün çıplaklığı ile ortada.

Türkiye'de görünüşte bir AKP iktidarından söz edilse bile gerçekte iktidarın dümeni şu anda milliyetçi MHP zihniyeti ile darbeci-ulusalcı Ergenokoncuların elinde.

Gelenen aşamada uygulanmakta olan OHAL sistemi ve KHK ile demokrasi- nin canına resmen okunmuş, demokrasi alanında son 15 yıllık dönemde elde edilen bütün kazanımlar ortadan kaldırılmış durumda. Türkiye'nin siyasal anlamdaki bu otoriterleşme ve demokrasiden uzaklaşma trendinin Kürt meselesine kaba bir şiddet, inkâr ve bastırma olarak yansıdığı apaçık ortadadır. Değil Kürt sorununu çözmek, Türkiye, siyasetten Kürt meselesinde 1990'li yılları aratacak bir nobranlık, öte-

kileştirme ve bastırma çizgisine kaymış bulunmaktadır.

Gelenen durumda, Türkiye'de Kürt hareketinin gelişme imkân ve koşulları ile demokrasi seviyesi, demokratik hak ve özgürlük ortamı arasındaki ilişkinin bu kez negatif bir örneği ile karşı karşıyayız.

Bu, Kürt hareketinin Türkiye'nin demokratikleşme konusu üzerinde yeniden düşünmesini gerektiren bir durum. Türkiye, içine girdiği bu otoriter ve şiddet ortamından nasıl kurtulacaktır? Bu konuda Kürt siyasal aktörlerine düşen görev nedir ve sürecin normalleşip demokratikleşmesi için Türkiye ölçeğinde nasıl bir mücadele perspektifi izlenecektir?

Gelenen aşamada demokrasi mücadelesi Kürtler bakımından ekstra bir görev değil, tersine esas mücadelenin kendisine dönüşmüş durumdadır.

Federal çözümün demokrasi ile ilişkisi

Türkiye örneğinde sadece Kürt meselesinin çözüm çabaları ile ülkenin demokrasi çıkışı arasında bir bağ yok. Kürt meselesinin federal çözümü ile demokrasinin gelişkinlik düzeyi arasında da (bazı nüanslara karşın) kopmaz bir ilişki var.

Türkiye'de federal çözüm önerisi bakımında altı çizilecek iki nokta söz konusu.

Bunlardan birinci nokta, Kürt meselesinde federal çözüm önerisi, Kürt-Kürdistan meselesinin Türkiye'nin mevcut sınırları içinde çözümünü varsayar. Başka bir ifade ile mevcut sınırları değişmeden Türkiye federal bir sisteme geçecek, Kürdistan ise federal Türkiye içinde federe bir statüye sahip olacaktır. Kürdistan'ın, bir federe bölgenin

sahip olması gereken kendi parlamentosu, hükümeti, yargısı vs. organları olacaktır.

İkincisi ve konumuz açısından temel nokta, Türkiye’de federal bir sistemin inşasının ve Kürdistan’ın federal sistem içindeki konumunun son tahlilde bir anayasa konusu olduğu gerçeğidir.

Başka bir ifade ile Kürt meselesinde federal çözüm aynı zamanda Türkiye’de yeni bir anayasa yapımı ihtiyacını ortaya koyar.

Bu ise Kürtlerin ayrılıp bağımsız bir devlet kurması kadar uzun ve zorlu bir mücadeleyi gerektirir.

Kuzey’de Kürt hareketinin bütün özgünlüğü ile siyasal sahneye çıkması, ulusal demokratik taleplerini bütün çıplaklığı ve sansürsüz bir biçimde ortaya koyması demokrasi mücadelesiyle çelişmez. Kürt hareketinin Kürdistan eksenli bir mücadele stratejisi geliştirmesi, bütün siyasal, kültürel ve örgütsel çalışmalarında Kürdistan temelli bir çalışma tarzı izlemesi onun Türk kesimiyle demokrasi ekseninde bir araya gelmesine engel oluşturmaz. Aksine böyle bir durum iki toplumun siyasal güçleri arasındaki ilişkiyi daha sağlıklı kılar ve dengeli bir zemine oturtur.

Bu çerçevede, Kürtler çerçevesi çok net belirlenmiş bir ulusal özgürlük programı etrafında uzun soluklu bir mücadeleyi planlarken, diğer yandan Türkiye’nin demokratikleşme sorununun ulusal özgürlük mücadelesiyle kopmaz bağına göerek demokrasi mücadelesini kendi özgün stratejilerinin merkezi bir noktasına yerleştirmelidirler. Kürtler bakımından demokrasi mücadelesinin, Kürtlerin temel hak ve özgürlüklerini sisteme kabul ettirmek, gidererek yasal ve anayasal güvencelere kavuşturma mücadelesinin kendisi olduğu bilince çıkarılmalıdır.

Türk toplumunu Kürt meselesinde ge-

leneksel korku ve tabulardan kurtarmak, Türk kesimindeki siyasi aktörleri değişim ve Kürt sorununun çözümü yönünde teşvik edip cesaretlendirmek, özetle Türk toplumunu çözüm yönünde etkileyip desteğini kazanmak son derece önemli. Bu ise Kürt hareketinin Türkiye’nin bütün temel meseleleriyle ilgilenmesini, bütün demokratik ve siyasal süreçlere katılıp bu mevzilerden maksimum düzeyde yararlanmasını gerektirir.

Kuzey’de Kürt hareketinin bütün özgünlüğü ile siyasal sahneye çıkması, ulusal demokratik taleplerini bütün çıplaklığı ve sansürsüz bir biçimde ortaya koyması demokrasi mücadelesiyle çelişmez.

Özetle Kürt meselesinin Türkiye sınırları içinde ve federal bir sistem içinde çözümünü öngören bir mücadele anlayışı, Türk toplumuna sırtını dönerek bunu gerçekleştiremez. Başka bir ifade ile Türk toplumuna rağmen Türklerle federal bir sistem kurulamaz.

Bunu söylemek Kürtlerin kendi kaderlerini Türk toplumunun insafına bırakması anlamına gelmez. Tersine Kürt halkı uzun ve zorlu bir mücadele ile kendi varlığını, temel hak ve özgürlüklerini ve bir ulus olarak özgür yaşama iradesini Türkiye’ye kabul ettirmeyi ve bütün bunları yeni bir anayasa ile güvence altına almayı başarmayı hedeflemek zorundadır. Bütün bunlar ise hiç kuşkusuz Türk toplumun ilgili bütün kesimleriyle, devlet ve muhalefeti ile sürdürülecek eş zamanlı etkin bir siyasi müzakere ve çok yönlü çabalarla mümkündür.

Dünyada demokrasinin tek başına ulusal meseleleri çözmediği doğru. Buna sıklıkla İngiltere, İspanya ve Kanada örneği verilir. İngiltere ve İspanya’daki yüksek de-

mokrazi standartlarına rağmen bu ülkelerdeki etnik ve ulusal meselelerin çözülmediği bir gerçek. Ancak söz konusu ülkelerde, Örneğin İspanya'da Katalonya, Bask ve Galıçya ile İngiltere'de Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler bölgesinin mevcut kazanımlarının bu ülkelerdeki demokrasinin gelişkinlik düzeyi ve bu iki ülkede son yirmi yılda

Öte yandan aleyhteki bütün koşullara ve Kürt karşıtı blokaja rağmen Kürdistan meselesinin çözümü daha fazla ertelenemez. Bu sadece Güney Kürdistan için değil, Kürdistan'ın dört parçası için geçerli.

yapılan yasal ve anayasal değişiklikler sonucunda elde edildiği unutulmamalı. Bu Türkiye'de Kürt meselesi açısından da geçerli. Klasik demokrasi standartlarıyla Kürt sorununun arzulanan bir çözüme kavuşamayacağı açık. Kürt meselesi son tahlilde bir zihniyet değişimini, farklı bir siyasal anlayışı gerektirir. Bu noktada ise demokrasi mücadelesinin önemi ortaya çıkar. Kararlı bir demokrasi mücadelesi ve demokratik birikiminin olgunlaştırdığı bir toplum, ülkesinin köklü sorunlarına ilişkin olarak radikal siyasal değişikliklere gidilmesini daha olanaklı kılabilir.

Türkiye gerçeğinde federal bir anayasa yapmak son tahlilde Kürt meselesinde köklü bir politika değişikliği anlamına gelir ki bu gerçek anlamda siyasal bir çözüme denk gelir.

Bu konuyla ilgili olarak iki itirazdan söz edilebilir.

Birincisi, denilebilir ki herhangi bir ülke, demokrasi mücadelesi olmadan da zorla ya da silahlı mücadele sonucunda federal bir sisteme geçmeye zorlanabilir. Ancak Türkiye koşullarında şiddet ve silahlı mücadele deneyiminin yol açtığı yıkıcı sonuçlardan hareketle bu itirazın bir karşılığı ve geçerliliğinin olmadığı açık.

İkincisi bir itiraz ise, bir ülkenin her-

hangi bir dış müdahale sonucu sistem değişikliği yoluna gidebileceği, böyle bir müdahale sonucunda federal bir sistemi kendi içinde kurabileceği tezine dayandırılabilir.

Buna örnek olarak da ABD'nin 2003 yılında Irak'a yaptığı müdahale sonucunda bu ülkeye federal bir anayasayı empoze ettiği ileri sürülebilir. Ne var ki bu tür durumlar istisnai olaylardır ve hiç kimse kendi halkının ve ülkesinin kurtuluşunu bir dış müdahale olasılığı üzerine kurmak istemez.

Kolay çözüm yok, özgürlük uzun ve zorlu bir mücadeleyi gerektirir

Türkiye koşullarında Kürt meselesinde yukarıda çerçevesi çizilen federal çözümün kolay olmadığı ortada. Ancak Kürtler bakımından çözümün kolayı da yok. Güney Kürdistan'da özgürlük mücadelesinin hangi zorlu aşamalardan bugünlere ulaştığı gözler önünde. 25 Eylül'de yapılan bağımsızlık referandumundan sonra Kürdistan Bölgesi'nin nasıl bir uluslararası blokaj ve kuşatmayla karşı karşıya kaldığının hepimiz tanığıyız.

Öte yandan aleyhteki bütün koşullara ve Kürt karşıtı blokaja rağmen Kürdistan meselesinin çözümü daha fazla ertelenemez. Bu sadece Güney Kürdistan için değil, Kürdistan'ın dört parçası için geçerli. Kürt halkının özgürleşmesi, bölgede ve Ortadoğu'da barış ve istikrarın inşası için olmazsa olmaz bir koşula dönüşmüş durumda. Ayrıca özgürlüğü için mücadele eden, bu uğurda seferber olup ayağa kalkan bir topluma hiç kimse diz çöktüremez. Bölgede ve dünyada Kürt halkının özgürlük talebinin her geçen gün daha çok kabul göreceğinden ve sorunun çözümünü isteyen

kamuoyunun güçlenip artacağından şüphe duymamak gerekir.

Özgürlük, çok yönlü bir mücadelenin soncunda kazanılacaktır.

Kürtler elbette oturup kurtuluşu ege-men toplumun vereceği bir lütuf olarak bekleyecek değil. Özgürlük en başta onun vereceği mücadelenin eseri olacaktır.

Bu ise Kürt halkının koşullara uygun barışçıl ve demokratik bir tarzda örgütlenip harekete geçmesini gerektirir. Kürt halkının, haklı taleplerini muhataplarına kabul ettirmesi için kesintisiz ve akılcı bir mücadeleye ihtiyaç var. Bu çerçevede demokrasi mücadelesine daha güçlü vurguda bulunmak önemlidir.

Öte yandan diğer parçaların her birindeki mücadeleyi desteklemek ve buralarda yaşanacak olumlu gelişmelerin özgürlük mücadelemizi yakından etkileyeceğini veri olarak kabul etmek gerekir.

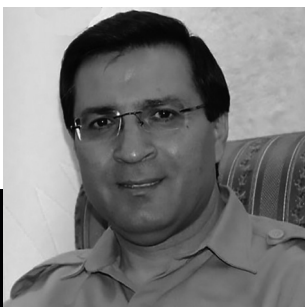
Sadece bu da değil. Kürtlerin bugünkü koşullarda etkileyebileceği ve desteğini alabileceği yaygın bir uluslararası toplum, dip-

Kürt halkının, haklı taleplerini muhataplarına kabul ettirmesi için kesintisiz ve akılcı bir mücadeleye ihtiyaç var. Bu çerçevede demokrasi mücadelesine daha güçlü vurguda bulunmak önemlidir.

lomatik faaliyetler yürütmek için elverişli bir zemin var. Unutmamalı ki Kürdistanı bölüştüren devletler uluslararası toplumdan ve oradan gelecek baskılardan muaf değil. Kürtler, tek tek parça olarak ya da ortaklaşa bir biçimde dünyada kamuoyu oluşturmak için her zamankinden daha çok diplomatik çabalara ağırlık vermeli. Her bir devlet nezdinde ya da uluslararası kurumlar düzeyinde Kürt halkının haklı davasına daha çok destek almak için çalışma yürütmelidirler. Bu alanda yürütülecek etkin bir mücadele ile Kürt halkına nefes aldirmek ve özgürlük için yeni imkanlar yaratmak mümkün.

Doğru bir zeminde ve sağlıklı bir biçimde yürütülecek her çabanın büyük bir değeri var.

Bandor û karwedana hêrişa Heşdî Şebî, Îranê û leşkerê Iraqê bo ser Başûrê Kurdistanê

Mihemed Salih Qadrî

Hewce ye bizanin bûyera dagîrkirina Kerkûk û navçeyên nakokî li ser yên Başûrê Kurdistanê ji aliyê leşkerê Iraq û Heşdî Şebî bi femandariya Qasim Silêmanî pasdarê Îranê, çawan û bi çi mebestekê û ji kengê ve pîlana wê hatibû diyar kirin. Ji ber ku bingeh û bîrokeya vê dagîrkariyê gelek zûda hebû.

Qonaxa yekem

Ew bîroke ji radestkirina Mûsilê ya bêy şer û radest kirina sîlahên leşkerê Iraqê bi DAÎŞ li sala 2014 dest pêkir, daku serî da bi rêya DAÎŞ bikarin hemû bajarên Sunneyan bigrin û wan bikujin û mal û hale wan perîşan û derbider bikin. Ji aliyek din bi hêceta derxistina DAÎŞ ji wan bajarên Sunne akincî, bera Heşdî Şebî-Pasdarê Îran û leşkerê Iraqê dan wan bajarên Sunne û me dît bi hêceta derxistina DAÎŞ ji wan herêman, çawan ew Erebên Sunne yên ku ji dest DAÎŞ rizgar bibûn, bi yekcarî ji nav birin û bi sedan hezar koçber kirin û bajarên wan kawil kirin û tol Şerê heşt saliye Îran û Şîeyan li Erebê Sunne vekirin û ya

ku ji DAÎŞ nehatibû serê xelkê Sunne, wan bi cinayet û hovîtiyên dirindane derheq Erebê Sunne û xelkê wê derê encam dan, û demografiya wan navçeyan guherin û karesatên mezinê mirovî xulqandin.

Qonaxa duyem

Pîlana wan neyara bi merema pêşî girtin ji pêşveçûna Kurdistanê û pêgavên ber bi serxwebûnê, hatin bera hêrişa DAÎŞ dan ser Kurdistanê daku bo dagîrkirina Kurdistanê û pûç kirina xewna serxwebûnê, bi rêya DAÎŞ, wê bîne serê Kurdan ya ku anîne serê Erebên Sunne û îdî xewna serxwebûnê pûç bikin û herêman azad kiriye axa Kurdistanê ku bi xwîna hezaran pêşmergeyên qehreman hatibûn rizgar kirin, caridin dagîr bikin. Lê wextê dîtî hêza pêşmergeyê Kurdistanê bi piştgiriya hevpeymanan bersîngê DAÎŞ girtin û paşî gelek cangoriyên mezin û bi hezaran şehîd û birîndaran karin DAÎŞ bişkênin û wê pîlana neyara pûç bikin.

Qonaxa sêyem

Wextê dagîrkeran dîtî ev pîlana wan ser

negirt û pêşmerge hember DAÎŞ serkeftin, paşî nemana DAÎŞ, îdî Hikûmeta Bexda û Îran li derfetê geriyan ka çawan bikarin wan navçeyên Kurdistanî yê derweyê sînûrê herêma Kurdistanê ku pêşmergeyan ji dest DAÎŞ rizgar kiribûn, bixin bin kontrola xwe. Ji aliyek din daku li dijî referandoma serxwebûnê ku wekî erdhejek mezin text û bextê dagîrkeran hejand û bû rojeva cihanê, rawestin û vê coş û rabûna mezinê gelê Kurd li Başûr bo serxwebûnê bê wate bikin, hatin bi kompîlanek mezintir (Îran-Iraq-Tirkiyê) ketine nav tevgera rastexwe li dijî Başûrê Kurdistanê.

Bi xasima girtina Kerkûk û Şengal û herêmên nêzî sînûrê Rojava û Bakûrê Kurdistanê bo wan babetek hestiyar û stratejîk bû. Hem Îranê dixwest bi girtina wan herêman, rêya xwe ji hêla Xurmatû- Kerkûk- Talefer-Şengal bigehîne Sûriyê û Lubnan û Hizbullahê û hîlala Şîetîya xwe tekmîl bike û cuda ji gihandina hêzên leşkerî û cebîrxane û teqemeniya bo parastna Beşar Esedê hevpeymanê xwe, bikare Îsrailê jî daha zêde bixe nav çembera gefên xwe.

Hem jî Iraqê dixwest bi control kirina wan herêma, bikare cuda ji herêma Kurdistanê, rêya Pîşxabûrê li navbera Iraq-Tirkiyê kontrol bike û îdî xwe bi temamî ji herêma Kurdistanê bêminet bike û bikare boriyê petrola Kerkûkê û tîcareta xwe ji wê rêyê we bigehîne Tirkiyê û herêma Kurdistanê daha zêde bixe nav çembera xwe.

Cuda ji wan meremên li jorî hatine bas kirin, Îranê dixwest bi girtina Kerkûk û wan herêmên din, hem dest bigre ser bîrên petrola wêderê û xerciyên xwe pê petrola Kerkûkê derxe û boriyên petrol û gazê ji Kerkûkê berew Îranî bibe, hem jî wan herêman ji Kurdan û Erebên Sunne bide wala kirin û Şîeyan li wan dera bi cih bike û pêşî ji berfireh bûna sînorên herêma Kurdistanê bigre û bi Bexdayê re nehêlin

ew navçeyên Kurdistanî bikevin ser sînûrê Hikûmeta Kurdistanê.

Ji bo cî be cî kirina wan pîlanê han, Îran-Iraq tim tevdigeriyan û benda hindê bûn bi hêceta ramalîna DAÎŞ li bajarê Hewîce û derdora Kerkûkê, hêzên xwe li wan dera bi cih bikin.

Ji aliyek din ve daku hebûna hêzên wan li wan dera çî şîk û gumanekê çêneke, bi hêzên Amerika û hevpeymanan re hev hatin ku ji bo ramalîna DAÎŞ li bajarê Hewîce li nêzî Kerkûkê hatine wand era û bi Kurdan re hemahengî û hevhatin hene.

Li 16 Oktobê mixabin me dît bi sedema pîlana neyaran, nakokî û napakiya navxweyiya Kurdên Başûr bi hevra û herwiha siyaseta qirêjê Amerîka û hevalbendê wê ku li wextê şerê dijî DAÎŞ çawan pesna gelê Kurd û qehremaniya Pêşmergeyan didan, lê ku ew şer nema, me dît çawan piştî xwe dan Kurdan û rêdan Heşdî Şebîya terorist ya girêdayê bi rejîma Îranê, û ew pîlana dagîkaran bi hêsanî dijî gelê Kurd cî be cî bû û Kerkûk û ew navçeyên dine ku sala 2014 yan leşkerê Iraqê bi tirsonekiya xwe radestî DAÎŞ kiribûn û paşê bi qehremaniya pêşmergeyan ku zêdeyê hezar şehîd û çend hezar birîndar dabûn heta ew navçe ji dest DAÎŞ rizgar kiribûn, cardin ji aliyê dujminan hatin dagîr kirin.

Bê guman girtina Kerkûkê berî ku şikestê leşkerî be, şikesta siyasiya Kurdên Başûr bû, hewce ye ew rastî were qebûl kirin ku bi sedema nakokiyên ser desthelat û gendeliya aborî û rêveberiya hikûmetê, di çend salên berê da bêtir ku bikarin hevra tenezul bikin û li hev werin, bû sebebê vê ku her yek ji wan hêzên Başûr hember hevda bi înad bin, lê hember neyarên xwe da jî tenezul bikin û bi îtîfaqa veşartî bi dujmin ra cardin hemû wan navçeyên azad kirî berdî û ew hêviya mezinê ku referandumê bo xwasta serxwebûn û nasnameya

wan herêman bi Kurdistanê va eyan kiribû, pûç bikin û bi vê karesatê gelê Kurd bê hevî bikin.

Dagîrkirina Kerkûkê ev rastiye selmand ku rejîma Îranê pîsporiyek mezin li çêkirina netifaqî û aloziyan de heye û wextê nekaribe raste rast ciyekê bixe bin kontrola xwe, tê nav wêderê da fitnetî û netifaqî û ajaveyan saz dike û bi rêka kes û gurûpên girêdayê xwe, wan dera bo berjewendiya xwe ya olî - siyasî û aborî, kontrol dike. Ya herî mesqere jî ev e ku eynî ew rejîm dibe navberçiyê wan aliyên ku bixwe nav wan de fitne û netifaqî çêkiriye, daku wan bi hevra aşt bike û lihev bîne.

Armanca Îranê

Hewce ye bizanin ka armanca rejîma Îranê ji wan hemû pîlanên bi gemar li dijî gelê Kurd li her beşek Kurdistanê û li welatên Rojhelata navîn da çi ye?

Eyan e rejîma Îranê li ser bingeha olê Şîye û şovênîzma Fars, bi merema domandîna deshelata dîktatoriye xwe li Îranê da, niha zêdeyê her wextekê ketiye naw kirîz/ qeyranên mezine aborî, siyasî, civakî û ... Lewma jibo derbasbûn ji wan kirîzan û domandîna deshelata xwe û derbazbûn ji qeyranê navxweyî/ hundirî, tim hewl daye wan qeyranê xwe bixe derweyê sînûrê Îranê û bi çêkirina dujminê wehmî û xetera ser sîstemê ji aliyê welatên herêmî û navdewletî, wisa bi xelkê Îranê ra bêje ku niha sîstem bi temamî li xetera dujminê derweyî da ye û nabe kes ji kêmasiyên vê rejîmê nerazî be û ger kes û gurûpek nerazî bibe ,bi wateya hindê ye ku ew gurûp harîkarê neyarê rejîmê ye û hewce ye wan serkut bike û bi wî rengî bala xelkê bo qeyranê derweyê sînûrê xwe radikêşe. Ji aliyek din dijî her cure maf û serkeftinek Kurdên beşê dine Kurdistanê be û bi her reng û pîlanekê nehêle Kurd bigîjin serxwebûna xwe. Ji ber ku rejîma Îranê serkeftina Kurdan li her beşeke Kurd-

istanê, wekî metirsî li ser ewlehiya neteweyî ya şovênîzma deshelatdariya xwe dizane û nîgeran e ku Kurdên Rojhelat jî bi serkeftina Kurdên perçê dine Kurdistanê, xurttir ji berê rabin serhildana dijî rejîmê.

Bandora vê rewşê li ser Turkiyê

Serbarî hebûna gelek nakokiyên cuda cuda di warê siyasî, olî û aborî di navbera Tirkîyê- Îran- Iraqê de, lê me dît hember gelê Kurd û Kurdistanê, hemû bi hevra ketine naw tevgerê hevbeş daku bi dujminatiya xwe li dijî serxwebûna Başûrê rawestin. Me dît her yek ji wan dagîrkera bo cî be cî kirina pîlanê xwe çawan navbera xwe da wazîfe dabeş kiribûn. Bi dorpêçên aborî, daxistina firokexaneyên Hewler-Silêmaniye û daxistina dervazeyên sînûrî û bi karên sîxorî û leşkerî, bi rê pêdan û bê dengiya Amerîka û hevalbendê wê û bi harikariya xayinên nav Kurda, ketine nav tevgera dagîrkirina Kerkûk û herêmên bi xwîna pêşmergeyan azad kirî û mixabin ew pîlan di ware siyasî û leşkerî da li dijî Kurdan serkeft.

Lê niha baş eyan dibe ku di wê rêkeftina navbera dagîrkaran li dijî gelê Kurd yê zêde zerer dike Tirkîyê ye. Ger mêze bikin dibînin berî dagîrkirina Kerkûkê, petrola Kerkûkê bi rêya Tirkîyê dihat weguhestin û firotin, lê niha wê de gorî wan rêkeftinê, ku navbera Îran-Iraqê tên kirin, çêdibe wê petrol û gaza siruştî bi rêya Îranê here bazarê cîhanê. Ew yek ziyaneke mezinê aborî digehîne Tirkîyê. berî girtina Kerkûkê sînûrê Şengal- Tirkîyê-Rojava di bin kontrola Pêşmerge da bû û çi ziyaneke nedigehandin Tirkîyê, lê niha wêda yê bin kontrola Heşdî Şîeyan û Îran û hevalbendê wê da be û dikare tim dijî Tirkîyê wekî tehdîda ewlehiyê were bi kar anîn.

Her wisa bo pir aliyên bazirganî û siyasî jî eynî wisa ye. Îran zêdeyê Tirkîyê di Iraqê de rol bilîze. bi wan encaman em dibînin

Tirkîyê li vê pîlana dijî Başûr, zêde zererê dibîne û bi destê Îranê hatiye lêbandin û heta kengê yê wisa be, nezela e.

Bandora vê rewşê li ser Başûrê Kurdistanê

Guman têda nine bandora wê şikesta mezin a siyasî û leşkerî, paşî ji dest dana Kerkûk û navçeyên azadkirî ku hesreta deyan sale ya xebata Başûrê Kurdistanê bû, dikare ders û îbretên esasî bo hemû tevgera Kurdistanê û bi xasîma bo hêzên Başûrê Kurdistanê hebe û hewce ye berî her tiştî her aliyek ku nekarine li ast berpirsatiya siyasî û neteweyî xwe da bersivdar bin, meşliyetê vê şikesta han hildin ser milê xwe û daxwaza lêborînê ji gelê Kurd bikin. Ev yeka dikare herî kême ew bê bawerîya ku niha li navbera partiyên siyasî û gel da çêbûye heta qasekê çêbike. Herwisa hewce ye bizanbin sedemên vê şikesta han çi bûn û yê çawan bikaribin bi dîtina kêmasiyên cor bi core xwe, rêya çareser kirina wan kêmasiyên bibînin û cardin bi tifaq û xebata hevpar bikarin ji daxwazî û deskeftiyên gelê me xwedî derkevin. Bi xasîma pêdeçûn bi sîstema îdareya Hikûmeta Herêma û dam û dezgehên xizmet kirina gel. Bi taybet kême kirina wan gendeliyê aborî-îdarî û ku bûye sedema na edaletî û di heman demê da riha welatperwerî û netewçîtiyê gihandiye astek herî nizm.

Her wisa pêdaçûn bi wan nerînê xwe da bikin yên girêdayê bi pêwendiyên dîplomasî bi Iraq, Îran, Tirkîyê û Amerîka û hwd ... û di eynî dem da girîngî dan bi pêwendiyên tevî tevgera parçeyên dinê Kurdistanê wekî kûratiya stratejîkê xwe û ya herî girîng li darxistina bilez e diyalog û çêkirina pêwendiyek tendirust bi hevra û ava kirina yekrêziyekê hevbeş ser esasa parastena berjewendiyên netewî û nîştmanî, tevî piraniya hêzên siyasî û pêkhatiyên netewî olî li Herêma Kurdistanê û xurt kirina lobiya

Kurd li derweyê welat.

Li heman demê da encama referando- ma serxwebûnê wekî kartek bi hêz û rewşa ku rewayî/ meşrûiyeta xwe ji Îradeya siyasî û dengê gel wergirtiye, wekî tapoya serxwebûna Kurdistanê û nasnameya Kurdistanê bûna Kerkûk û navçeyên dagîrkirî, li hember Bexda û civatgeha navdewletî bi kar bînin.

Li eynî hal da bi rêxistina taze ya hêza pêşmerge û leşkerê Kurdistanê, riha berxwedan û berevanî ji Kurdistanê, bikarin hember dagîrkaran wekî bergiriya Pirdê-Zumar û Sihêlan, dujmin li hember mural û Îradeya polayine pêşmergeyan rastî şikestê bikin.

Bandora vê rewşê li ser Îran û Rojhelatê Kurdistanê

Rast e niha Îran xwe serkeftiyê herî mezin yê dagîrkirina Kerkûk û berbest kirina pêvajoya serxwebûna Başûrê Kurdistanê dizane. Lê ji ber ku pîlanê rejîma Îranê berfirehtir ji girtina Kerkûkê, dest girtin bi ser hemû Iraq û rê vekirin bo Sûriyê û bi hêz kirina hîlal/ bazneya Şetiye li Rojhelata Navîn da ye, me dît paşî ketina Kerkûkê û çûna Heşdî Şebî û pasdarê Îranê bo Şengal û nêzî sînûrê Rojava û Sûriyê, îdî welatê wekî Erebiştana û Îsraîlê hest bi metirsiyek ciddî li ser ewlehiya xwe kirin û dengê nîgeranî û nerazî bûna xwe gihandin Amerîka û hevalbendê wê û roj bi rojê zêdetir lobiya dijî zêdegaviyê Îranê li Rojhelata Navîn û Ewropa û Amerîka bi hêz dibe û ihtimala lidarxistna dorpêçên mezinê aborî û heta rû bi rû bûna leşkerî li dijî Îranê ketiye rojevê û yê gav bi gav wê zext li ser Îranê zêde bibin û rê nadin wisa bi hêsanî berjewendî û ewlehiya Rojhelata Navîn bixe xeterê.

Bi berçav girtina wê rewşê, em bawer in serbarî hemû metirsiyên ku bi sedema serdestiya siyasî- sîxorî û leşkerî ya Îranê

ku niha li Iraqê de heye û bê guman dikare tehdîdek cidî be li ser partî û tekoşerên Rojhelatê Kurdistanê ku niha kemp û meqerê serkirdayetiya wan li Başûr in. Lê ji aliyek din ve, ew metirsiyê dikare harîkar be daku hêzên Rojhelat ji bo bergirî û parastina xwe ji wan metirsiyên Îranê, bi hemahengî û hevkarîyek hevbeş di navbera xwe da, bikarin hem xwe ji metirsiyê rejîma Îranê li Iraqê de biparêzin, hem jî hewl bidin meydana xebata xwe bo nav Rojhelatê Kurdistanê

esas bigrin û bi piştgiriya gel û xebata çiya û bajaran li hember dagîrkeriya rejîma Îranê, vejînek nû bidin Rasan/ Rabûna Rojhelat û mil bi mile wan guhertin û givaşên herêmî û navdewletî ku yê bandora wê li ser Îranê pir zêde be û ew rewş dikare derfetek baş be bo xebatkarên Rojhelat jî, ku niha şûn ve bo destxistina armancên netewî bikevine nav qonaxek cidîtir ji xebata rizgarîxwaziye Rojhelatê Kurdistanê û bi serkeftna xwe bibine quwet bo tevgera beşên dinê Kurdistanê.

Dilşa Deniz'e yönelik saldırıların perde gerisi ve bazı gerçekler

Munzur ÇEM

Dilşa Deniz, Dersimli bir akademisyendir. Dersim ve Alevilerle ilgili değerli çalışmaları var. “*Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi*”adlı kitabını, bazı özel zorluklar nedeniyle maalesef henüz okumuş değilim. Ama kendisini, hem birlikte katıldığımız konferans ve panellerden hem de yazılarından epeyce tanıyorum. Bundan kısa bir süre önce, **Özgür Politika** gazetesinde “*Yol: Dızgun Bawa, İnanç ve Yaşam Biçimi Arasındaki İlişki*” başlığını taşıyan bir röportajı yayınlandı.

Röportajdan hemen sonra, “Orhuntv” adlı Türkçü sitede başlayan tartışma, giderek kimi Dersimlilerin katıldığı düzeysiz bir saldırı kampanyasına dönüştü.

Olay şu: Dilşa, adı geçen röportajında Dersim Alevilerinin inancında yer alan kimi kutsal kişilerle ilgili görüşlerini belirtiyor; onların kişiliği ve yaptıkları üzerine anlatılagelen efsanevari olayların sosyo-ekonomik temellerini irdelemeye çalışıyor.

Yazdıkları, tümüyle bilimsel nitelikte, ciddiye alınması gereken şeyler. Kimse

onun ileri sürdüğü görüşlere katılmak zorunda değil elbet. Farklı düşünenlerin bu yöndeki görüşlerini dile getirmeleri doğaldır. Doğal olmanın ötesinde bir gerekliliktir bu. Dili, kültürü, inancı ve tarihi yasaklarla kuşatılmış bir halkın her kesten fazla bu tür çalışmalara ihtiyacı olduğunu söylemeye gerek yok sanıyorum. Tarihi ve toplumsal değerlerimizi gelecek kuşaklara başka türlü nasıl aktarabiliriz ki?

Ancak yalanla beslenen ve en azından bir kesimi bakımından devletle bağlantılı olduğuna inandığım bu kampanyayı sürdürenlerin bu gibi şeyleri düşünmeye niyetleri yok. Kuyruğuna takıldıkları yalan-yanlış saplantılarla insan gibi tartışma yeteneklerini kaybetmişler. Böyle olduğu için de içlerinde, hem yöntem olarak ve hem de kullandıkları terminoloji bakımından tiksinti verici bir tablo ortaya koyanlar oldu. İdeoloji ve politikayı bir yana bırakalım; toplumumuzda aile terbiyesi, konuşma adabı diye bir şey var ama maalesef küfürcü koronun bu gibi şeyleri düşünecek hali de yok.

Elbet bahsini ettiğim çevrelerin başvurdukları bu yöntem, bir ilk değil. Bu türden saldırılara bizzat kendim de defalarca muhatap olmuşumdur. İsmail Beşikçi, bundan fazlasıyla pay alanlardan biridir.

Biz ve bizim gibilerin böylesine çirkin kampanyaların hedefi haline gelmesi, durup dururken ortaya çıkan bir şey değil. Bunun başta gelen nedeni, bizim Dersim halkı ile ilgili gerçeklere parmak basmamız, onun diline, inancına, kültürüne ve kimliğine ilişkin saptırmalara karşı duruşumuzdur. Dilşa'nın başına gelenler de bundan başka bir şey değil. O, son yazılarında Türk-İslam sentezi savunucularının canını sıkacak şeyler söylediği için hedef haline getirildi. Yoksa, Özgür Politika'nın kendisiyle yaptığı röportajda kutsal değerlere saldırı ya da hakaret niteliğinde bir şey yok. Bilimsel ölçülere uygun, oldukça düzeyli bir analiz yapıyor Dilşa.

Karşı çıkmak şurada kalsın, Duzgı(n) Bava ile ilgili olarak öteden beri süregelen ve Dilşa'nın da katkı sunduğu bu tür çalışmaları, daha da açarak, zenginleştirerek sürdürmek gerekir. Asimilasyon çarkının etkisini kırmanın da küfürcü korunun yalan ve çarpıtmalarını boşa çıkartmanın da en etkin yolu budur.

Beri taraftan, bu olay nedeniyle sanal medyaya yansıyan değerlendirmelerde göze çarpan kimi noktalar var ki değinmeden geçmek olmaz.

Bunlardan bir tanesi "bava", „bawa“ sözcüğü üzerine söylenenlerdir. "Bava", Mitraizm'den günümüze kadar gelen terimlerden biridir. Yani en az 3000-3500 yıllık bir geçmişe sahip. Bunun "baba", "babe", "bawe", "bave" gibi değişik formları var. Kürtçenin Kırmanca, Gorani ve Sorani lehçelerinde yer alan bir çok sözcükteki „w“

sesinin, Kurmancide "v" şeklinde söylendiğini unutmamalıyım. Örneğin, Soranicede "aw", Hewramancada "awî", Kırmanckide "awe" olan sözcük Kurmancide "av"dır.

Bava sözcüğü hem Dersim Alevilerinde hem de Yaresan/Kakayi inancında pir ile aynı anlama geldiğini de belirtmeliyim ki Kakayi piri Güney Kürdistan Kültür eski Bakanı Felekeddin Kakayi de bu noktaya dikkat çekiyor:

“Özünde *Bave ve pirin anlamı aynıdır. Çünkü Mitrayi kültüründe “pir”* sözcüğü *“baba” anlamında da kullanılmıştır, yani bab, baba, bave...*” (1)

Bu bakımdan Dilşa'nın sözcüğü "bawa" şeklinde yazması, terimin sahip olduğu formlardan biridir ve bu anlamda da yanlış değil. Kaldı ki soranca ile Hewramanca da olduğu gibi Kırmanccada da baba sözcüğü "w" formu ile söylenir; Hewranca: bawe, Soranca: bawk, Kırmancca: bawo (Bawo! (Baba!) Sona kotî bawo? (Nereye gidiyosun baba?))

Türkçeye "Düzgün Baba" olarak girmiş olan kutsal kişinin adı, Kırmancca lehçesinde "Bava Duzgı(n)" "dır. Bava Duzgı'nın asıl adının "Şa Heyder / Sa Heyder" (Dersim'de her iki form da söylenir) olduğu ise tartışma götürmez. Kırmancca konuşan Dersimliler, bunu kısaca "Sayder" olarak ta söylerler. Bu bakımdan "Duzgı(n)"'ın Sayder'in adı değil, "lakabı" ya da kendisine verilen bir sıfat olması ihtimali yüksektir. Nitekim kanımca aynı duruma, yine bir erkek adı olan Duzali (Duz+Ali)'de de rastlıyoruz.

Bilindiği gibi "duz" sözcüğü köken olarak hangi dile ait olursa olsun Kürtçede yer alan, ona mal olmuş bir sözcüktür ve yaygın olarak ta kullanılır; Türkçedeki "düz" ile aynı anlamdadır. Kırmanccadaki "in" (Türkçe alfabe ile "ın") ise Türkçedeki "ıı/li" eklerinin karşılığıdır. **Örneğin; ron+in:**

yağlı, **zer+in**: altın ihtiva eden, **sol+in**: tuzlu. (Türkçe alfabe ile **ronin**, **zernin**, **solin**).

“Duz+g+ın (Duzgın)” sözcüğünün de bu şekilde türediği ve “dürüst”, “doğru”, “saygılı” anlamına geldiği pek ala düşünülebilir. Eğer bu doğruysa, “duzgın” sözcüğünün Şa Heyder için kullanılan bir sıfat olduğu görüşü daha da güçlü bir olasılığa dönüşüyor. Ancak bu varsayımda, “Duzgın” sözcüğündeki “g” harfinin sözcüğe nasıl girdiği sorusunu yanıtsız kalıyor.

Bir diğer ihtimal, yukarıda bahsini ettiğimiz anlamlardan bağımsız şekilde “Duz”, “Duzgi (n) ya da sözcüğün başka bir versiyonunun, bahsi geçen dönemde bir erkek adı olarak var olmasıdır. Geçmişte mevcut olup da bugün artık rastlanmayan isimlerin varlığı bilinmeyen bir şey değil.

Facebook’taki tartışmalara katılan kimi yorumcular, Türkçeye “Munzur” olarak girmiş olan sözcüğün Kırmancasının “Muzır” olduğunu söylüyorlar. 1990’larda böyle bir tereddüt yaşanıldığını, toplantılarda “Muzir mi?”, „Mizur mı?” * tartışması yaptığımızı hatırlıyorum. Ancak sonraki yıllarda bu sözcüğün halk dilinde “Mizur” şeklinde geçtiğini çok net biçimde gördüm. Dersim halk türkülerimizde de tümüyle bu form yer alıyor.

Mizur’un Arapça olması ihtimali ise zayıf gözüküyor. Örneğin Arap tanıdıklarım bana hitap ederken “Munzur” demek zorlanıyor, “Mansur” diyorlar.

Öte yandan “Mizurî”, Güney Kürdistan’da Dıhok ili sınırları içerisinde yaşayan ve Kurmancca konuşan büyük aşiretlerden biridir ki bu aşiretin mensuplarıyla bugüne kadar epey diyalogum oldu.

Şerefname’de de “Mizurî” aşiretinin adı geçiyor. „...*Gerçi Mizûrî aşireti birkaç gün kendisine karşı çıktı ve baş kaldırdıysa da, Seydi Han Bey, bazen iyilikle, bazen de şiddet*

ve sertlikle bu aşireti yenilgiye uğrattı ve egemenliği altına aldı...“ (2)

Burada “İmadiye” olarak geçen yer, Dıhok sınırları içerisindeki Amediye’dir.

Esasında Dersim’deki “Mizur” ile Dıhok’taki “Mizur” ya da “Mizuri” arasında bağ kurmamızı sağlayacak tarihi dayanaklar da var. Örneğin Türk tarihçisi İshak Sunguroğlu, konuya ışık tutacak şu bilgileri aktarıyor:

“... *Şah İsmail ise, zaptettiği bölgelerde emniyeti temin etmek için kendi tebaasından olan Dinbilli aşiretini tedibe girişince etrafında bulunan bütün Irak Kürtleri korkularından batıya doğru kaçmağa başlamışlar ve gelip Van, Bitlis, Diyarbekir, Harput gibi dağlık bölgelere yayılmışlar ve bunlardan bir kısmı bilhassa sarp dağlara ve vahşi meşe ormanlarına sahip ve aynı zamanda yol uğrağı da olmayan Dersim’i bir yurd olarak seçmişler ve buraya yerleşmişlerdi...*“ (3)

Buna göre, “Mizur” adının sözü edilen göç ile Dersim’e gelen Kürtler tarafından bölgeye getirilmiş olması ihtimali yüksektir.

1. Dünya Savaşı sırasında Ruslarla yapılan çatışmalarda yaşamını yitirmiş olan “Sa Heyder” (Sayder) hakkında yazılanlar da sorunludur. Her şeyden önce, Sayder’in vurulduğu yer, Plemuriye’de ki Sulvis değil, Kiğı-Nazımiye ve Pülümür sınırlarının birleştiği alanda yer alan Sulvis dağının karşısında yer alan Sêvdîn Dağıdır. Zaten Sêvdîn, onun üzerine yakılan ağıtta da yer alıyor.

Ben geçmişte, o çatışmada yer almış olan ve Sayder’i de yakından tanıyan kişilerle konuşmuş, dinlemiştir. Ayrıca köyümüz o yörede olduğu ve halk da birbirini tanıdığı için, bu olay sık sık konuşuluyordu. Sayder’in yaralanması ve ölümüne bizzat tanıklık etmiş kişiler, ne zaman lafi edilse,

“Sêvdîn o” ağıtının, ölmeden önce yani yaralı iken, yetenekli bir şair olan Sayder’in kendisi tarafından söylediğini sürekli dile getirirlerdi. Yöremizde olay böyle biliniyor. Dolayısıyla Sey Qazî’nin sonradan katkılardan olmuş olsa bile tekstin ona ait olduğunu söylemek doğru olmaz. Daimi Cengiz’in, önemli bulduğum çalışmasında, kaynağı kesin olarak belli olmayan bazı türküler, kesin bir bilgi gibi Sey Qazî’ye mal etmesi bence önemli bir yanıştır. Bu tür belirlemeleri bir ihtimal olarak vermesi, daha uygun bir yöntem olurdu kanısındayım.

“Raa Haq” adı birçok Dersimli gibi Dilşâ’nın yazısında da var ki bu yanlış bir formdur. Terimdeki ilk sözcük olan “raa”nın “raya” şeklinde olması gerekir. Bu yazılış tarzı, konuşma dilinde iki “a” harfi arasındaki “y”nin okunuşunun vurgu yönünden biraz zayıf olmasından ileri geliyor. Sözcüğün “yol” anlamına gelen doğru formları “raye” ile “rayîr”dir. Her iki formda da “y” sesi çok belirgin olarak kendisini gösteriyor. Yine “raye”den türetme “rayver” ya da “rayber” terimlerinde de durum aynıdır.

“Haq” sözcüğünün doğru formu Kürtçenin bütün lehçelerinde “Heq”tir. Bunun “haq” şeklinde yazılmasının bir nedeni, Türkçenin etkisidir. Çünkü sözcük Türk dilinde “hak” şeklindedir. İkinci nedeni ise İngilizceden yapılan tercümedir. Bilindiği gibi dilimizdeki “e” sesi, İngilizcede “a” harfi ile yazılır. Dolayısıyla Kürtler üzerine araştırma yapıp da İngilizce yazarlar “Heq” terimini “Haq” şeklinde yazmış, sonradan söz konusu tekstleri İngilizceden tercüme edenler ise gerçek durumu bilmediklerinden sözcüğü “Heq” yerine “Haq” olarak almışlar.

Diğer “Heq”, Kırmanccadaki kurala uygun olarak eril cins terimlerde “î” sesi ile biter. Örneğin, Lazê Qemerî, kita-

be Dildarî, Pîyê Xidirî, dimê gayî, semera herî, Koyê Duzginî, Hewşê Dewrê Gewrî, Bonê Kurêşî, misayîvê xortî, pîrê Sayderî, ... Açıkçası, “Raa Haq” diye bir form dilimizde mevcut değil. Bunun Kırmanccası “Raya Heqî”, Kurmanccası ise “Reya Heq/Heqê”dir.

Bir diğer nokta ise yolun adında “Heq” (Haq) sözcüğünün olup olmadığına ilişkindir. Yıllardır kafamı meşgul eden bu soruyu Kırmanccayı bilen bir çok kişi ile tartışmışımdır. Çünkü hafızamı zorlamama rağmen, Alevilik anlamında “Raya Heqî”yi hatırlayamıyorum. Konuşabildiklerim içerisinde benimle aynı görüşü paylaşan bir hayli kişi oldu. Vardığım sonuç, doğru formun “Raya Heqî” (Tanrı Yolu) değil “Raya Heqîye” (Doğruluk Yolu, Gerçeğin Yolu) olduğudur. Dilimizde yağma anlamına gelen “tertele” sözcüğü nasıl ki yanlış bir kullanımı yüzünden yaygın şekilde “soykırım” diye kullanılıyorsa, “Raa Haq” ya da “Raya Heqî” de aynı şekilde Alevilik anlamında, Raya Heqîye” yerine kullanılmaktadır. Özcesi, doğru form “Raya Heqîye”dir.

1) Kakayi, Felekeddin, *Kürt Kültüründe Mitra (Mehr)*, 2012 yılı Nisan ayı sonunda Dîhok’ta yapılan 2. Laleş Kültür Festivali’nde yapılan konuşma metni. Bu konuşma, 2 Ekim 2012 ve 9 Ekim 2012 tarihli Hewlêr gazetesinde iki bölüm halinde yayınlandı. Yazarının iletmiş olduğu metin, Casım Rênas tarafından Türkçeye çevrildi.

2) Şerefhan, Şerefname, çeviren M. Emin Bozarslan, *Deng Yayınları*, 1998, İstanbul, s.98.

3) İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 1958, c. 1. s.134135

*“Muzir” ya da “Mizur”, sözcüklerin Kürtçe alfabeyle yazılmış halleridir. Türkçe alfabe ile bunların yazılışı “Muzır” ve “Mızur” şeklindedir.

Sûriya, ber bi ku ve?

Eli ŞEMDÎN

Ne veşartî ye ku rewşa Sûriya di hemî biwaran de ber bi astekî xerabtir diçe, çimkî rêjîm xurtir û bi hêztir dibe û desthilata xwe berfirehtir dike li ser giringtirîn nawçeyên welat. Di beramber de jî opozisîyon her qels û lawaztir dibe, û rêzên wê belav û nakoktir dibin. Ev ji bilî bêdengiya raya navdewletî derbara destdirêjî û dest têwerdana dewletên deverê di nav sînorê welatê Sûriya de û cîbicî kirina berjewendiyên wan, ku di encam de hemî pêkhatiyên Sûriya û di pêşî de jî pêkhata kurdî, baceyeke giranbuha dane û didin.

Belê, milletê Sûriya di seranserê heft salên derbasbûyî de baceyeke mezin pêşkêş kiriye, ji kuştina bi sedan hezar xelkên sivîl û derbederî û koçberiya bi milyonan. Ev ji bilî talankirin û wêrankirin û birçîbûn û bêxwendin û bêkarî, her wiha hilweşandina gund û bajar û bajarokan, ev hemî bê ku hîç behaneyekî hebê, lê bi tenê ji ber ku xelkê Sûriya bi aştiyane di 15.3.2011'an de doza azadî û rûmetiya xwe kirin. Li şûna bersivdana daxwaziyên millet, yekser rêjîmê bi şarezayî ew şoreş ajote nav şerê çekdarî û

bi tûndî millet derbasî nav şerê navxweyî kir. Ku êdî di encam de kes nizanê rewşa Sûriya bi kûve diçe, û qet nema diyar e kengî ev kareset bi dawî tê.

Tevî ku DAÎŞ, li Sûriya îro ber bi dawî diçe jî û tevî li darxistina dehan kongir û civîn li Cinêv û Astana û Riyad, ji bo bi dawî anîna vê qeyrana dijwar li Sûriya. Lê mixabin hîna jî çareserîya aştiyane ne hatiye dîtin, ji ber ku dewletên zilhêz mîna Emerîka, Rûsiya, û yên navçeyê mîna Îran, Turkiya, Siûdiyê û Qeter, hîna li ser berjewendiyên xwe nakokî û ne gihiştine xalên hevbeş ku êdî vî şerî bi dawî bînin. Lewma em dibînin welat hatiye dabeşkirin di navbera rêjîmê û wan dewletan de.

Îro roj amadekariyên dawî têne kirin ji bo li darxistina jîmareyek civîn û kongir di bin navê çareserkirina Qeyrana Sûriya de, li Riyadê di (22-24)'ê vê mehê de, û li Sûtşî di (destpêka kanûna yekê)'ê de, û li Cinêvê di (28)'ê vê mihê de, lê diyare ku bi hêsanî ev kongir naçîne serî, û eger werin li darxistin jî ew qet bi ser nakevin, ji ber ku me di

destpêkê de jî gotiye ku rêjîm xwe xwirt dibîne, û opozisyon jî yekcar qels bûye û ber bi nemanê ve diçe, û nemaye bi sere xwe, û ketiye bin bandora hêzên derikî de.

Eger miletê Sûriya carekê ji vê rewşê dinalînê, miletê kurd li Sûriya du qatan, ji ber ku him li ser destê rêjîmê û dûvikên wê, û him jî li ser destê hêzên opozisyonê ku bi mêjîyê xwe yê şovînî û nijadperestî daye pêşîya rêjîm û ew bi qûnaxan li dûv xwe hiştiye, û bi hebûna kurd wek netewa serekî bawer nakê, û miletê kurd ji xwe re di bînê dujmin û wî bi (Isra'îl)'a diwem di jimêrê.

Mixabin ya xarabtir jî di vê derbarê de ewe ku kurd bi xwe jî nakokin, û li dijî hev sengerê xwe girtine, evê yekê miletê kurd

û doza wî ya rewşa xistiye ber metirsiyeke mezin û dijwar de, û ew kirine êzingê agirê şerê xelkê û bûne darê lêdanê di destê rêjîm û dewletan de li ser xaka Sûriya û ew derfeta zêrîn ku bi (Buhara Erebi)'re hatibû peydakirin, êdî li ber bayê nakokiyên (kurdî-kurdî), hate berbakirin û ji dest berdan.

Tenha rêga ji bo ku miletê me dest vala ji vê qeyranê derneçê, ew e ku divê aliyên tevgera siyasî kurdî li sûrya bi lez û bê dûdîlî li hev bi civin, û bi yek lêveger û yek gotara siyasî derkevin, ku karibin bi hêz pîrsa xwe li ser mêza van kongiran deynin, ji ber ku mumkin nîne Sûriya nû, Sûriya demoqrat, were avakirin eger mafê netewa diwem ku kurd e, di destûra wê de neyê dest nîşankirin.

Yüzüncü yılında Ekim Devrimi

Celal ÖZGÜR

Yirminci yüzyılda Rusya dünyayı sarsan iki devrime sahne oldu.

İlki, bundan yüz yıl önce 1917’de Lenin önderliğinde gerçekleştirilen sosyalist Ekim Devrimi’ydi. Ekim Devrimi dünyadaki bütün dengeleri sarstı, dünyayı kapitalist ve sosyalist olmak üzere iki karşıt kampa böldü. Kendisinden sonra dünyada yaşanan bütün siyasi gelişmeleri derinden etkiledi. İkinci Dünya Savaşı son bulduğunda dünya nüfusunun 1/3’ü sosyalist yönetimler altında yaşıyordu.

Yüzyılın sonuna doğru, yirminci yüzyılın kaderini belirleyen sosyalist sistem önce Rusya’da ardından da Doğu Avrupa ülkelerinde büyük bir sarsıntıyla çöktü. Sosyalist sistemin yıkılması, dünyada sadece büyük bir siyasi belirsizlik, istikrarsızlık, kaos ve iç savaş ortamı yaratmakla kalmadı, aynı zamanda uluslararası ilişkileri yaklaşık kırk yıldır belirli bir dengede tutan uluslararası sistemin sonunu getirdi.

Sosyalist sistemin bu ani çöküşü hiç kimse için beklenen bir gelişme değildi. Hatta

ABD’nin de SSCB yakın zamanda çökmesini beklediği ya da ya da tasarladığını ya da gerçekleştiğinde bunun için herhangi bir biçimde hazırlığının olduğu söylenemez. ABD, Sovyet ekonomisini baskı altına alacağını umuyor olabilirdi, ancak kendi istihbaratından gelen raporlar bu ülkenin ABD ile silahlanma yarışını sürdürebilecek olanak ve yetenekte olduğu yönündeydi.

Açmazlarıyla doğan devrim

Esas sorun şu ki Ekim Devrimi kendi açmaz ve zaafalarını ta başından itibaren kendi içinde taşıyordu. Bu açıdan Ekim Devrimi’ni Marksist teoriden bir sapma olarak nitelemek mümkün. Marx ve Engels Komünist Manifesto ile diğer yazılarında gerçek bir sosyalizmin ancak kapitalizmin gelişkin olduğu bir temel üzerinde inşa edilebileceğinde ısrar etmişlerdi. Alman İdeolojisi’nde ise sosyalizmin en gelişkin kapitalist ülkelerin hiç değilse bir kısmında toplumsal altüst oluşları gerektireceğini öngörmüşlerdi.

Oysa 1917’de Rusya’da olan tam tersiy-

di. Ekim Devrimi'nin gerçekleştiği Rusya ekonomik olarak oldukça yoksul ve geri bir ülkedir. Siyasal anlamda otokrasinin egemen olduğu yarı feodal bir ülke konumundaydı. Ekim Devrimi olduğunda Rusya'da sosyalizmin bilinen hiçbir koşulu söz konusu değildi.

Diğer bir problem ise şuydu. Ekim Devrimi'ne kadar sosyalist bir toplumun nasıl inşa edileceğine ilişkin ortada hiçbir deneyim ya da reçete yoktu. 1917-18'e kadar sosyalizm demek baş aşağı çevrilmiş kapitalizm demekti. Başka bir ifade ile her şey sıfırdan başladı ve neredeyse el yordamıyla yola devam edildi. Marx, sosyalist ekonominin nasıl işleyeceğini asla tam bir tasarı olarak gündeme getirmemişti.

Diğer yandan Ekim Devrimi gerçekleştiği andan itibaren kendini emperyalizmin yoğun kuşatması altında buldu. Ülkede yaşanan iç savaş devrimin önceliklerini değiştirdi ve enerjisinin büyük bölümünü tüketti. Sovyet Rusya uzun yıllar dünyanın geri kalanı tarafından siyasi ve askeri karantina altına tutuldu.

Öte yandan Marx ve Engels gibi, Lenin de tek bir ülkede sosyalizmin zafer kazanacağına inanmıyor, yakında Avrupa'nın ileri kapitalist ülkelerinde gerçekleştirilecek devrimleri sabırsızlıkla bekliyordu.

Rusya'nın geri sosyal ve ekonomik ilişkileri sosyalizmin kuruluşu için elverişli ol-

madığından devrimin liderleri Moskova'yı devrimin geçici karargâhı olarak görüyordu ve daha sonra karargâhın kalıcı bir biçimde Berlin'e taşınması öngörülüyordu. Dikkat çekici bir nokta şu ki o dönemde Enternasyonal'in dili Rusça değil, Almancaydı. (1)

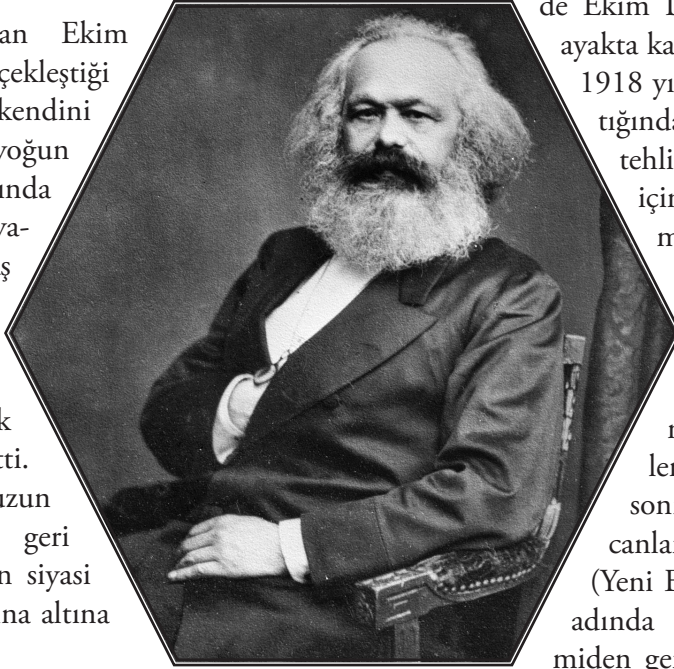
Ne var ki bir dönem sonra devrim Rusya'da durdu ve sonra geri çekildi. Batı'da ise tamamen gündemden düştü. Lenin'in Rusya'yı sosyalizme götürme kararının gerekçesi olan dünya devrimi gerçekleşmedi ve böylece Sovyet Rusya yoksulluk ve gerilik içinde tecrit edilmiş bir kuşağa kaldı. (2)

Sovyet deneyimi; imkansız zorla var etme mücadelesi

Yine de Lenin'in yaratıcı zekâsı sayesinde Ekim Devrim'i Rusya'da ayakta kalmaya devam etti. 1918 yılında iç savaş çıktığında Lenin mevcut tehlike ile başa çıkmak için Savaş Komünizmi adında bir planı devreye soktu ki bu esas olarak 1914-1918 Alman Savaş ekonomisinden esinlenmişti. İç savaştan sonra ise ekonominin canlanması için NEP (Yeni Ekonomi Politika) adında sosyalist ekonomiden geri adım anlamına gelebilecek piyasa unsurlarını içeren bir paketi hayata geçirdi.

Dünya, Ekim Devrimi sayesinde 5 yıllık ekonomi kalkınma planıyla tanıştı.

Sovyetler Birliği, bütün iç ve dış güçlüklerle karşı ekonomik alanda büyük ilerlemeler kaydetti. Ancak Sovyet sanayisi hantal ve yenilikçi olmaktan uzaktı. Sovyet

Birliği'nde sanayi gibi toprak da kamusal-laştırılmıştı. Kırsal alanda yaşayanlar devletin işlettiği devasa kolektif çiftliklerde çalışmak zorundaydı. Sovyet sanayileşmenin sırrı devletin tarımsal alanda zorla ve ucuza elde ettiği birikimin tümünü sanayiye aktarmasında yatıyordu. Stalin'in zora dayalı kolektifleştirme ve sanayileştirme programı, kadroların yarı askeri bir biçimde seferber edilmesiyle hayata geçirilmişti.

Ancak daha sonra bu sistemin sürdürülebilir olmadığı ortaya çıktı. Birincisi ekonomik teşviklerin yokluğu, ikincisi ise ekonominin yenilikçi potansiyelden yoksun olması onu kapitalizm yarışında yenik düşürdü. (3)

Sovyet ekonomik kalkınma modeli son tahlilde geri ve az gelişmiş bir ülkeyi mümkün olduğu kadar sürede sanayileştirme mantığına dayanıyordu. Sovyet modeli sosyalizm, geri ülkeleri ileriye doğru dönüştürecek öncelikli bir program haline geldi. 1940'lı yıllara gelindiğinde SSCB'de kaba bir biçimde eşitlik ve herkese asgari bir yaşam koşulu sağlandı.

Öte yandan 1917'den sonraki dönemin dolaylı sonuçları, doğrudan sonuçları kadar derin oldu. Rus devrimini izleyen yıllar sömürgelerin kurtuluşu ve sömürgeleştirme sürecini başlattı. Ama aynı zamanda hem vahşi karşı-devrimin siyasetlerini (faşizm ve öteki hareketler biçiminde) ve hem de Avrupa'ya sosyal demokrasi siyasetlerini getirdi... İlk sosyal demokrat hükümetler ya da koalisyon hükümetleri (İsveç, Finlandiya, Almanya, Avustralya, Belçika) 1917-1919'da kuruldu. Britanya, Danimarka ve Norveç birkaç yıl içinde bu ülkeleri izledi.(4)

1929 yılında yaşanan dünya ekonomik krizi aynı zamanda planlı kalkınma fikrine olan ilgiyi artırdı, sosyal devlet anlayışını daha çok ülkede uygulanır hale getirdi.

Sovyetler Birliği'ne ilişkin tartışmasız gerçek onun Alman faşizminin yenilmesinde oynadığı belirleyici roldür. Halbuki başta Batılı devletler bütün hesaplarını Almanya ile Sovyetler arasında çıkacak bir savaşta Sovyetlerin yenilmesi, Almanya'nın da takatten düşmesi üzerine kurmuştu. Böylece bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı.

Sovyetler Birliği hem Alman Faşizminin yenilgisinde tayin edici bir rol oynadı hem de kendini reformdan geçirmesi için kapitalizm üzerinde bir baskı unsuruna dönüştü. Sovyet halkları Stalinizm despotluğundan çok çektiler, Sovyet sınırları dışındaki halklar ise bu sürecin sefasını yaşadılar. *"Sovyetler Birliği halkları Stalinizmin biçtiği korkunç bedellere ne kadar acınsalar yeridir, ama Sovyetler Birliği'nin yaşaması Sovyet sınırları dışındaki insanlar için muazzam, genellikle de olumlu sonuçlar doğurmuştur... Refahın ve sosyal yardımların en ileri boyutlara ulaştığı yerlerin eski Sovyet blokunun sınırındaki Avrupa devletleri olduğunu ve bu adımların genellikle Sovyetler Birliği'nin prestijinin en üst noktasında olduğu bir sırada atıldığını söylemek ilginç olacaktır. Biz bugün Batı Avrupa'da, genişletilmiş demokratik haklar, daha geniş eğitim olanağı, refah ve sosyal yardımlar biçimindeki 1945'in meyvelerinden hala faydalanmaktayız.* (5)

Alman faşizminin yol açtığı tehdit karşısında emperyalist blok ile SSCB geçici ittifak yapmak zorunda kaldı. Ancak Hitler Almanya'sının yenilmesinde Kızıl Ordu'nun belirleyici bir rol oynadığı tartışılmaz. Bu savaşın maliyeti Sovyetler'e çok ağır oldu. Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı'nda nüfusunun %10 ile 20'sini kaybetti.

Sovyetler Birliği'nin artan prestiji sadece batılı kapitalist ülkeleri reformlara zorlamakla kalmadı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bağımsızlığına kavuşan ülkeler için de esin kaynağı oldu.

Öte yandan Ekim Devrimi'ni popüler kılan faktörlerden birisi de 20. Yüzyıl'ın başında kapitalizmin yaşadığı büyük ekonomik krizdi. Ekonomik kriz, savaş ve devrim görmeyen ABD ekonomisi bile çöküşün eşiğine geldi. Ekonomi yalpalar-ken, 1917 ile 1924 arasında liberal de-mokrazi kurumları Avrupa'nın bir kısmı ile Kuzey Amerika ve Güneydoğu Asya ül-keleri dışında neredeyse tamamen ortadan kalktı ve faşizm ile onun uydusu olan otoriter hareketler ve re-jimler ilerlemeye başladı...

Ve gene geriye doğru bak-tığımızda görebileceği-miz gibi, kapitalizme karşı küresel sosyalist meydan okumanın gücü karşısının za-yıflığından geliyor-du. On dokuzuncu yüzyıl burjuva top-lumu Felaket Ça-ğı'nda çökmeseydi ne Ekim Devrimi olurdu ne de SSCB diye bir ülke olurdu. (6)

SSCB'yi o hale getiren 1930'ların Büyük Krizi oldu. Bu arada faşizmin meydan oku-ması da SSCB'yi Hitler'in yenilgisinin zorunlu aracına, böylelikle iki süper güç-ten birine dönüştürdü. (7)

1945 yılından 1960 yılına kadar Sov-yetler Birliği ekonomik alanda ABD ile yarışır gibi görünüyordu. 1960'tan sonra Sovyetler Birliği teklemeye başladı ve ka-pitalizmin sosyalizmin önüne geçmekte olduğu artık açıktı.

Soğuk Savaşın sonuçları

Sovyetlerin çöküşü soğuk savaşın yıkıcı sonuçların ayrı değerlendirilemez.

Soğuk savaşın en açık ve gözler görülür sonucu dünyada yol açtığı akıl dışı silah-lanma yarışı oldu. Batı bloku NATO pak-tı çerçevesinde askeri kamplaşmaya gitti. Sosyalist ülkeler ise VARŞOVA pak-tı altında askeri güçlerini birleştirdi. Özellikle de Brejnev döneminde Sovyetler Birli-ği'nin askeri harcamalara ayırdığı bütçe olağanüstü bir boyuta ulaştı. SSCB'nin silahlanmaya ayırdığı harcama ABD'nin-kinen birkaç kat daha fazlay-dı. Silahlanma yarışı Sovyet ekonomisinin belini büktü.

Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'ndan son-ra ABD etki alanın-daki Almanya ve Ja-ponya gibi ülkelerde k a y d e d i l e n e k o n o m i k g e l i ş m e l e r ABD'nin yükünü hafifletirken, Sovyet eksenindeki ülkeler her geçen gün Sovyet eko-nomisi için yük oluşturunuyordu.

Daha da önemlisi ABD ve Sovyetler'in elindeki nükleer silahlar bütün dünyayı bir anda bir moloz yığınına dönüştürecek bir seviyeye ulaşmıştı. Neyse ki, nükleer silahlanma alanındaki yaşanan dehşet verici durum bir ölçüde tarafları yeni bir savaşa girmekte frenleyici bir rol oynadı. Ancak olan Sovyet ekonomisine oldu ve yeterince hantal ve demode olan Sovyet ekonomisi silahlanmaya yarışının ağırlığı altında her geçen gün bel vermeye başladı.

Soğuk Savaş'ın bir sonucu da uluslararası durumu dondurması ve bunu yaparken geçici durumları istikrarlı hale getirmesiydi. İstikrar tabii ki barış anlamına gelmiyordu.

Avrupa dışında, Soğuk Savaş savaşmanın unutulduğu bir dönem değildi. 1948 ile 1989 arasında bir yerde ciddi bir silahlı çatışmanın olmadığı neredeyse tek bir yıl bile olmadı. Bununla birlikte, çatışmalar süper güçler arasında açık-yani nükleer- bir savaşı kışkırtabileceği endişesiyle denetim altında tutuldu ya da bastırıldı. (8)

Soğuk savaş ile uluslararası durumun dondurulması, dünyadaki birçok sorununun buzdolabına kaldırılması ya da bu sorunların üstünün örtülmesi anlamına geliyordu. Çözülen sorunlar ile rafa kaldırılan sorunlar arasındaki farklılık Soğuk Savaş'tan sonra ortaya çıktı. (Soğuk Savaş döneminde üstü örtülen ya da dondurulan sorunlardan birisi de kuşkusuz Kürdistan meselesiydi)

Öte yandan Soğuk Savaş sürdükçe Sovyet ekonomisinin kapitalizmle rekabet kapasitesinin sınırlılığı ortaya çıkamazdı.

Demir perdelerin ardında mevzilenen merkezi olarak planlanmış komuta ekonomisi etkisiz ve gerilemekte olsa bile yaşayabilirdi, ama kısa sürede çökmesi asla beklenmiyordu...

Örneğin Arnavutluk, kendisini filen dünyadan ayırdığı otuz ya da daha çok yıl içinde ayakta durabildi. Ancak onu dünya ekonomisinden koruyan duvarlar yıkıldığında, bir ekonomik moloz yığın halinde çöktü. (9)

1960'lı yıllardan sonra Sosyalist bloğunun batı dünyasıyla etkileşimi artıkça sosyalist modelin gerçek açmazları ortaya çıktı ve sosyalist model rekabet yeteneğini kaybettiği anda iddiasını da kaybetti.

1960'lı yıllarda ABD ile SSCB arasında Stratejik Silahları Sınırlama (SALT) anlaşması imzalandı.

Sovyetlerin çözülme sürecini etkileyen gelişmelerden birisi 1975 yılında Sovyet-

ler dahil 35 ülkenin katılımıyla gerçekleşen Helsinki Konferansı oldu. Helsinki Konferansı'nda imzalanan anlaşmanın en önemli özelliği imzacı ülkelere bazı temel insan haklarını uygulama ve denetleme yükümlülüğü getirmiş olmasıydı. Konuyla ilgili olarak ABD'nin eski şahin Dışişleri Bakanları'ndan Henry Kissinger şunları yazacaktı: *Doğu Avrupa'da reformcular, ülkelerini Sovyet hegemonyasından kurtarmak için verdikleri mücadelede Sepet 3'ten (Anlaşmanın temel hak ve özgürlüklere ilişkin maddeleri) faydalandılar. Çekoslovakya'da Vaclav Havel ve Polonya'da Lech Wałęsa bu hükümleri kullanarak... yalnızca Sovyet hegemonyasına değil, ülkelerindeki komünist rejimleri de ortadan kaldırdılar. Böylece Avrupa Güvenlik Konferansı önemli bir ikili rol oynadı: Planlama aşamasında Avrupa'da Sovyet hareketlerini ılımlı bir düzeye getirdi ve sonradan da Sovyet imperatorluğunun çöküşünü hızlandırdı.* (10)

Gerçek soğuk savaş 1986 Reyhavik ile 1987 Washington zirvesinde sona erdi.

Bu sürecin bütün çıplaklığı ile ortaya çıkması için Mihail Gorbaçov gibi reformcu ve ezber bozan bir liderin başa geçmesi gerekiyordu.

Geçmiş ile yüzleşmek...

Ekim Devrimi'nin doğduğu anda kendi sonunu getiren açmazları kendi içinde barındırdığını söyledim. Bunlardan bir kaçına, dönemin iç ve dış koşullarından kaynaklı olan bazı olumsuz faktörlere konunun girişinde değindim.

Sovyet sosyalizminin otoriter bir karakter kazanmasında devrimin karşı karşıya kaldığı kuşatma durumunun elbette payı büyüktü. Her taraftan saldırı altında olan bir ülkenin önceliği güvenliğe vermesi bir yere kadar anlaşılabilirdi. Söz konusu iç ve dış tehditlerin yol açtığı korku

ve güvensiz ruh hali Sovyetler Birliği'nde otoriterizmin hayat bulması için zemin hazırladı.

Ne var ki Sovyet sosyalizminin otoriter yapısı sadece ülkenin karşılaştığı tehditlerden kaynaklı değildi. Sovyetler Birliği'nde bürokratik diktatörlüğe varan uygulamaların tek nedeni Stalin de değildi. Otoriterizm Bolşevik stratejisine içkin bir durumdu, onun karakterinin bir parçasıydı.

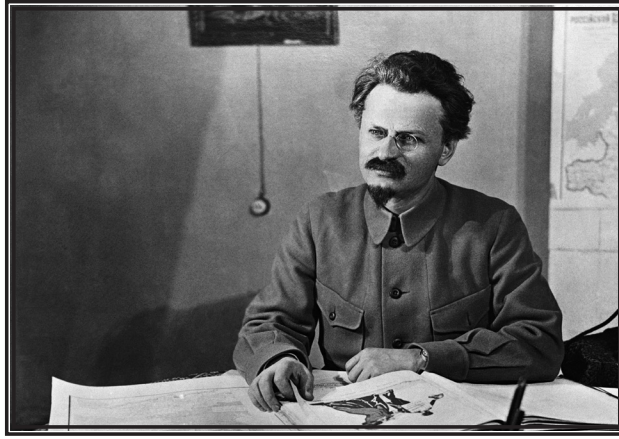
Gerçi Lenin döneminde Bolşevik Partisi bir fikir tartışma topluluğunu andırıyordu. Lenin döneminde Bolşevik Parti'de 1921'e kadar değişik görüşler hayat buluyordu ve farklı siyasi partiler özgürce faaliyet gösteriyordu. Muhafif görüşlere hoşgörü söz konusuydu.

On dokuzuncu yüzyılın işçi ve sosyalist hareketleri ise gerek iç yapıları gerekse siyasal özelemleri bakımından güçlü bir biçimde demokratikti ve genel olarak siyasal mücadeleleri esas alıyorlardı.

SSCB'de merkezi kumandaya dayalı ekonomik sistem, ülkenin siyasal yaşamını boğdu. Ülke ekonomisindeki merkezi kumanda sistemi, siyasal sistemi merkezi ve otoriter bir yönde biçimlendirdi. Bunu ilk görenler Karl Kautsky ile Rosa Luxemburg oldu. Her ikisi de Sovyet sosyalizminin zor ve tepeden inşasını sert bir şekilde eleştirdiler. Kautsky, Ekim Devrimi'nden sonra Sovyetlerdeki uygulamalardan hareketle proleterya diktatörlüğü diye başvuru olan uygulama-

ların parti diktatörlüğüne dönüştüğünü çok açık bir biçimde dile getirdi.

Leninizm doğası gereği totaliterdi. Rosa Luxemburg, Rus Devrimi adlı eserinde Bolşevik iktidarının ilk dönemine ilişkin şunları söylüyordu: *Bütün ülkedeki siyasal yaşamın bastırılmasıyla, Sovyetler'deki yaşam mutlaka kötüleşecektir. Genel seçimler olmadan, kısıtlanmamış bir basın ve toplantı özgürlüğü olmadan, düşüncelerin özgürce tartışması olmadan, yaşam bütün kamusal kurumlarda sönüp gider ve etkin unsur olarak yalnızca büro-*

rasinin kaldığı yaşamın basit bir suretine döner. Kamusal yaşam giderek uykuya dalınca, yönetme ve yönlendirme görevi tükenmez bir enerjiye ve sınırsız bir deneyime sahip bir avuç

parti liderine kalır. Onlar arasında gerçeklikte yalnızca bir avuç parlak beyin önderliği üstlenirken, işçi sınıfının elit kesimi, zaman zaman liderlerin konuşmalarını alkışlayacakları ve alınan kararları -aslında bir kliğin işidir- ittifakla onaylayacakları toplantılara çağırılırlar... Bu elbette bir diktatörlüktür, ama proleteryanın değil, yalnızca bir avuç politikacının, yani burjuva anlamda, jakobenlerin egemenliği anlamında bir diktatörlüktür. (11)

Marx ise sosyalizmin gerçek hareketten fıskırması ve düşünürlerin incelemelerinde geliştirilip ortaya atılmaması gerektiğini çok önceden söylemişti. Ona göre tek tek her özgür gelişme, bütün özgür gelişmelerin koşuluuydu.

Stalin dönemi ise her şeyin zıvanadan çıktığı bir dönem oldu.

Stalin döneminde sadece Sovyetler Birliği kendini tüketmekle kalmadı, uluslararası işçi ve sosyalist hareketine karşı anlamsız bir tasfiye politikası izlendi.

Stalin döneminde parti hızla otoriter bir çizgiye kayd. Parti içinde tasfiye ve tutuklamalar bir paranoya dönüştü. 1934 ile 1939 arasında dört ya da beş milyon parti üyesi ve görevlisi siyasal gerekçelerle tutuklandı, dört ya da beş yüz bini yargısız idam edildi ve 1939 baharında toplanan bir sonraki (on sekizinci) Parti Kongresi'nde, 1934'teki on yedinci kongrede hazır bulunan 1827 delegenin yaklaşık 37'si hayata kalmıştı.

Aynı tasfiye süreci Komünist Enternasyonal'de de gerçekleşti. Stalin, Komünist Enternasyonal'in bileşenlerini temizliğe tabi tutarak, dağıtarak ve reformdan geçirerek bu örgütü SBKP'nin sıkı denetimi altında Sovyet devlet politikasının bir aracına dönüştürdü. Leninist yapıya uyum sağlamak istemeyen partilerin yeni Enternasyonal'e girmeleri reddedildi ya da ihraç edildiler.

Stalin 1943'te Komintern'i ve 1944'te ABD Komünist Partisi'ni dağıttı. (12)

Stalin döneminde SSCB tek taraflı iktidar girişimlerine karşı çıktı. Fiilen gerçekleştirilen komünist devrimler (Yugoslavya, Arnavutluk, daha sonra Çin) Stalin'in tavsiyelerine rağmen gerçekleştirildi. Stalin Sovyetlerin denetiminde olmayan Yugoslavya ve Çin gibi devrimlere karşı mesafeli durdu.

Stalin'in 'sosyalizm meselesini, birliği... tehlikeye sokacak ya da zarar verecek ölçüde gündeme getirmeyeceğiz' demesi zaten dünya devrimine sürekli bir elveda anlamına geliyordu. (13)

Komintern, sadece Almanya'daki nasıyon sosyalizm tehlikesini fena halde azımsamakla kalmadı, üstelik sosyal demokrat ve işçi partilerinin ('sosyal faşist' olarak betimleniyorlardı) temsil ettiği örgütlü işçi hareketini baş düşman ilan ederek, geçmişe bakıldığında inanılmaz görülen bir tecrit politikası izledi. (14)

Sovyet sisteminin çöküşünde elbet bir değil, birden çok faktörün etkisinden söz edilebilir. Ancak Sovyetlerin dağılmasındaki temel faktör onun kapitalizm ile ekonomik yarışı kaybetmesi oldu. Kapitalizm, barındırdığı temel yapısal sorunlara, belirli periyodlarla geçirdiği derin krizlere ve eşitsizlik ve yoksullu üretmekteki görülmemiş trendine rağmen kendini yenilemeyi başardı.

Sosyalist ekonomi ise hantal, ekonomik yenilik ve teşviklerden yoksundu. Elbette Bolşevik Parti'nin yoksul, geri ve yarı feodal bir ülkeyi ABD ile bir dönem yarışabilecek bir sanayi kapasitesine taşıması büyük bir mucizeydi. Ne var ki dev kalkınma hamleleri kitlelerin yarı askeri bir biçimde seferber edilmesine dayanıyordu ve esas olarak askeri alanda korunç bir yarış mantığını öngörüyordu. Ekonomik sistem tam bir komuta mekanizması olarak işliyordu. En önemlisi ekonominin verimliliğini ve etkinliğini ölçecek rasyonaliteler söz konusu değildi.

Temel sorun sosyalist ekonominin, verimliliği ölçecek kıstas ve mekanizmalardan yoksun olmasıydı. Troçki 1922'de Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde bu konuya dikkat çekerek şunları söylemişti. *"Her işletme ya da çok derecede bağımsız olarak piyasaya yönelmeli ve kendisini piyasada sınamalıdır, aynı zamanda gelecekte daha uzun bir süre devlet ekonomisinin düzenleyicisi olarak kalacak olan piyasa*

aracılığıyla aşağıdan denetlemeye de tabi olmalıdır.” (15)

Sovyet ekonomisinin çöküşü üzerine kafa yoranlar, ekonomik etkinlik ve verimliliğe yol gösterici olarak piyasanın belirli unsurlarından faydalanma yoluna gidilmesi gerektiğinde birleşiyorlar. Elbette bu, bir ekonominin bütün işleyişinin piyasa mantığına bırakmasını gerektirmez. Bu konuyla ilgili olarak “piyasanın toplumsallaştırılması” kavramını tercih edenler de oldu.

Özetle Sovyet modeli sosyalizm, birçok faktörün yanı sıra kapitalizm ile tarihsel yarışını esas olarak ekonomik alandaki yenilgisinden dolayı kaybetti.

Bundan sonra

1989 yılında Sovyetler Birliği’nin ve ardından doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist rejimlerin yıkılışı soğuk savaşın karakterize ettiği iki kutuplu dünyanın çok açık bir biçimde sonunu getirdi. Ancak geçen onca zamana rağmen dünyada yeni bir düzenin kurulduğu söylenemez. Eskisi yıkıldı, ancak yenisi hala inşa edilmiş değil.

Gelinen noktada insanlık yönünü kaybetmiş, pusulasız, azgın denizlerde yol almaya çalışan bir gemiyi andırıyor. Kapitalizm, kontrolden çıkmış ivmesi ve pervasız açgözlülüğüyle insanlığı bir beladan diğer bir belaya hızla sürüklüyor. Gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler, dünyanın en yoksul ve en zengin kesimleri arasındaki uçurum her geçen gün artıyor. Dünyada bir milyardan fazla insan açlık sınırları-

nın altında. Dahası kapitalizmin sonsuz ihtirası dünyayı yaşanabilir olmaktan çıkartacak bir potansiyele sahip.

Öte yandan Sovyet sosyalizminin dağılmasından sonra kapitalizm yakın gelecek itibarıyla alternatifsiz kalmış durumda. Sovyet modelini yeniden diriltme arayışları ise eşyanın doğasına aykırı. Bu nedenle Sovyet modelinden farklı, insanlığın yeni bir kurtuluş modeline ihtiyaç var. Böyle bir kurtuluş modelinin nasıl bir şey olacağını ise henüz kimse bilmiyor. Yeni bir kurtuluş modelinin geçmiş Sovyet deneyiminden faydalanacağı şeyler yok değil. Ancak yeni bir çıkışın esas olarak ve tümüyle Sovyet sisteminden farklı olması gerektiği açık.

Bugün dünyada oldukça dağınık olan anti kapitalist hareketler arasında bir koordinasyon ile işe başlanabilir. Günümüz anti kapitalist hareket çok geniş ve yaygın bir toplumsal tabanı barındırmakta. Kadın hareketi, ekoloji, göçmenler, alt sınıflar yeni toplumsal hareketin temel dayanakları arasında yer alıyor. Yeni alternatif düzen arayışı aynı zamanda melez olmak zorunda. Kapitalizmin vahşi ihtiraslarına gem vuran, ama piyasanın yönlendirici unsurlarını içeren; Sovyet sosyalizminin her türlü otoriter uygulamalarını dışlayan, buna karşın toplumsal eşitlik perspektifini sahiplenen yeni bir anlayışa ihtiyaç var. Böyle bir anlayışın güçlü bir biçimde hayat bulması için insanlığın önünde yürünecek uzun bir yol var gibi görünüyor.

Geleceğin sosyalizmi demokratik, özgürlükçü ve çoğulcu olmak, insanlık onurunu insana iade etmeyi her şeyin önüne almak zorundadır

Özgürlük, eşitlik ve ahlaki bir gelecek düşü bitmez.

Kaynaklar:

1. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl**, Sarmal Yayınları. S.89
2. A.g.e
3. Daron Acemoğlu-James A. Robinson, **Ulusların Düşüşü**, Doğan Kitap, S.123
4. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl**, Sarmal Yayınları, S.104
5. Robin Blackburn, **Çöküşten Sonra Sosyalizmin Geleceği**, Ayrıntı Yay. S.39
6. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl**, Sarmal Yayınları, S.20
7. A.g.e, S.21
8. A.g.e S.294
9. A.g.e S.292
10. Henry Kissinger, **Diplomasi**, Kültür Yayınları, S.722
11. Rosa Luxemburg, **Rus Devrimi**, Michigan 1961, S. 72 / Robin Blackburn, **Çöküşten Sonra Sosyalizmin Geleceği**, Ayrıntı Yay. S.42'den.
12. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl**, Sarmal Yayınları, S.199
13. A.g.e S. 199
14. A.g.e S.127
15. Robin Blackburn, **Çöküşten Sonra Sosyalizmin Geleceği**, Ayrıntı Yay. S.53

Erebê Şemo (1897-1978)

Eskerê BOYÎK

Îsal temam dibe 110 saliya hîmdarekî edebiyeta Kurdên welatê Sovyêtê yê ewlin, nivîskarê Kurdî eyan, bavê romana Kurdî, yek ji demezirandarê elfeba Kurdî ya ewlin bi tîpê latînî Erebe Semo (Ereb Samîlov).

Despêka salên şêstî bû. Ez ji gund hatibûm û min bajarê Yêrêvanê di xwendina bilind da dixwend. Êvarê, ez sehetekê-duda derdiketim nava bajêr, bo jipey xwendinê ra hevkî rehet bim. Dewiya havînê bû. Ji pey rojên germ ra hewa êvarên Yêrêvanê pirr xweş e. Bayekî hênîk dilîze û dewsa hulma germ a rojê, hênkaya xweşik laşê mirov hemêz dike. Riya min li kûça ser navê Xaçatûr Abovyan ra derbaz dibû. Wan sala, êvara, ew kûçe timê tije mirov dibû. Rewşenbirên Ermeniya yê here navdar êvara di wê kûçe da digeriyan. Ew kûçe teyê bigota dibû dilê bajêr. Nivîskar, hunermend, siyasetmendarên eyan karmendên dewletêye bilind, rewşenbirên naskirî, hîmlî li dor wê kûçe dijîtin.

Di nav gelek da rîspîkî maqûl, bi bejna nîvçe bala min dikşand. Qaz qudreta Xwedê

dema ez derdiketim gerê ew jî wê demê derdikete seyrangê. Porê sipî, demê bedewî rem, cil-rihalê qibraxe bêqisûr, kewazê dêstî bedew hewasa mirov tanîn.

Min tê derdixist, ku ew evdên êvara, wê kûçe da derdiketine seyranga payê pirrê hev nas dikirin, silav dida ne hev.

Çavê min timê li kalê bû. Di nav gişka da xanê bû. Payê xelqê, pirrê li ber wî disekinîn, kumê xwe derdixistin, silav didanê, derbaz dibûn.

Kêfa min jî ji rîspî, maqûltiya wî, rêvaçûyina wî ra dihat û her êvar min dixwest kalê xwe bidîta û bizanbim çika ew kê ye?

Rojekê jî, di kûçe da min ji merivekî pirsî:

-Biborîne, ew rîspî kê ye?

-Çiye, tu ji Yêrêvanê nînî?, Ciwamêr ecêbmayî li min nihêrî.

- Ew nivîskarê Kurd Ereb Şamîlov e.

Min nav û dengê Erebe Şemo di zarotiyê da bihîstibû, hinek nivîsarên wî xwendibû.

Lê ew bi xwe nû didît.

Wê êvarê ez pirr kubar û kêfxweş bûm, ku ew rîspiyê maqûl nivîskarê gelê min Erebe Şemo ye.

Paşê me nêzîk va hev nas kir û weke 15-16 sala, di rêya wejêya (edebiyeta) Kurdî da, ez wî mirovê mezin ra meşiyam...

Hîmdarekî edebiyeta Kurdên welatê Sovêtê yê ewlin, nivîskarê eyan, bavê romana Kurdî Erebe Şemo (Ereb Şamîlov) sala 1897an li gundê Sûsîzê, qeza Qersê ji dayka xwe bûye. Wê demê ew herem di bin desthiletdariya împêratoriya Rûsa da bû. Sûsîz gundê Kurdên Êzdî bû. Mala bavê wî şêx bûn, oldarên Êzdiyan. Kesîb bûn. Wek hinek malbetên dîndara yê din ne xweyî milk û mal bûn.

“Şemo kurmanckî kesîb bû, ji êla Hesiniyan, -gelek sal paşê nivîskar di derheqa bavê xwe dinivîse, diçû ber dewarên xelqê“. Wî li wê qeza Kurdan, gundên Melekanan, Azerbaycanan, Huruman û Ermeniyan rêncberî dikir. Salekî şivan bû, sala din gavan û bi teherekî ebûra zarokên xwe dikir.

Ereb lawê Şemo yê sisiyan bû, zaroke aqilî çavvekirî. Jêhatî. Di zarotiya xwe da Erebe biçûk dijiwariyên jiyanê dîtîn, di

malên zengîna da xulamtî kir, bû berxvan, golikvan, dûajoyê bavê xwe.

Di emrê wî da bûyereke nebîrkirî bû, dema ew di dibistana Melekana ya Alêksandrovkiyê ya zimanê Rûsî da bû berdestî. “Gerekê min heyat paqij kira ji kaxazan, tozê, lê zivistanê: ji berfê, otaxên dersxanan gêzî kira, toza li ser texte û penceran hilda, av baniya têkira boçkan,

bona vexwerina şagirtan, sibê û êvarê simawira wê bikelanda, biçûma nava gund û dukanê, çî jê ra lazimbûya, bista, carna biçûma bajêr temiyê wê biqedînim, lê wextê berf diket, gerekê her sibe zû sobê li dersxanê û otaxê wê dada”.

Bi saya milûkî, çavvekirî, xebathiziya Erebe biçûk dersdar hiş ji wî dike. Keça dersdara mektebê, MaRûsiya biçûk “ELFEBA” zimanê Rûsî pêşkêşî Erebe dike û bi alîkariya wê, Erebe dema xweyî vala, xwe bi xwe hînî xwendina zimanê Rûsî dibe. Wextê mamosta rem wê yekê dibîne, Erebe bê heq hildide xwendexanê.

Wusan ew dibe şagirtê wê mekteba dundersxane, ya bi zimanê Rûsî. Di demeke kin da dibe xwendevanekî herî pêş. Ji pey qedandina xwendinê ra Erebe dîsa xulamtiya malên dewletiyên, yê Tirk, Ermenî, Rûs, Hurum dike. Xulamtiya wan salan, wî bêtir di nava dijiwariyên jiyanê da qal dike. Ew

li ber çavê xwe halê gelê bindest û evdên kesîb-kûsîb dibîne. Xelqê Kurd aliye axa, beg û dîndarên desthiladar da jî tîn zêrandin, pelçiqandin. Ew malên zengîn cem kîjana wî xulamî dîkir, payê pirê kurmançî nizanibûn. Erebe zîrek mecbûr dibû zimanê wan fêrbe, ku karibe bi wan ra bi zimanê wan biaxe.

Wusan bû, ku hê 14-15 salî jî tune bû, êdî bi serbestî tev zimanê dê wusa jî bi Rûsî, Ermenî, Tirkî, Hurumî diaxivî, rind haj erf-edet, rabûn-rûniştandin û xeysetê wanî netewî hebû. Ji bo wê karê jî efrandinên nivîskar da ewqas kûr û rast, bi rêalîstî deb, rabûn- rûniştandin û xeysetê wanî miletiyê bi bedewetî hatiye nîşandan.

Zanebûna zimanan roleke mezin emrê wî da list.

Şerê Rûs Tırka dest pê dike. Taxbûrên leşkerên Rûsan li kêleka gundê wan çadirê xwe lê dixin. Pê dihesin, ku wî gundî da xulamekî Kurd heye yê rind zimanê Kurdî, Tirkî, Rûsî, Ermenî zane. Wê demê merivê wusan pirr kêmbûn. Dest xwe da gazî wî dîkin û di ordiya leşkerên Rûs da kivş dîkin çawa tercemeçî (werger).

Tevî ordiya Rûs ew du salan (1914-1916) dijî Tirkan şer dike. Wan herd salan ew gelek evdên Rûs ên xwendî, yê xweyê bîr-bawerî û fikirên şoreşger ra dibe nas, hevaltiyê tev wan dike, kitêba dixwîne, goveka zanebûn û fikirandina wî fire dibe.

Hê bîst salî jî tune bûye ew zîlamê xweyî şuret, çawa gel dibêje, êdî digîhîje gilyan, tê derdixe, ku ew nerastî-dijwariyên jîyanê, kul-derdên bêhesab evdên bindest ra ji ku tîn. Sala 1916an Erebe Şemo diçe Sarîqamîşê û li ser çêkirina rîya hesin wek pale dikeve ser kar. Wê derê ew komûnîstên bolşevîk ra dibe nas, tevî karê wanî xewle dibe, sipartinên wan yê gelekî bi qeziya û dizî va bi serketin diqedîne.

Bîr û baweriyên bolşevîkan nêzîkî ruhê wî bûn. Ew mîtingên karkir û leşkeran da bi xebardan pêşda tî, wan dide serwestkirin, ku azadiya wan tenê qewlê dêmokiratiyê, komûnîstiyê da kare bê miyaserkirin. Gerekê hukumê axa, beg û milkedaran bêne hedimandin. Mirovê xebatçî gerekê bive xweyê bextê xwe, welatê xwe, keda xwe û bi xwe pirsgerêkên xwe çareser bike. Gundî gerekê bibin xweyî milk, xweyî ax. Ji bo wan xebatê wî jî, wî digrin davêjine girtîgehê.

Ew pir girtîgehê da namîne. Çînovnîkên dewletê, dema karê wî lêkolîn dîkin, pê dihesin, ku Erebe Kurdekî Êzdî ye. Bi fikira wan Kurd giva ewqas jî siyasiyê fem nakin û nikarin bîvîne komûnîst, bolşevîk. Erebe berdidin.

Ji pey girtîgehê ra demeke kin li gundê xwe, Sûsîzê dimîne, paşê dizî va derbazî Rûsiyayê dibe, diçe bajarê **Stavropolê**. Wê demê li Rûsiyayê şorişa Oktîyabirê pêk hatibû. Hukum ketibû destê Bolşevîkan. Erebe dikeve nava Ordîya Sor ya nû avakirî, kîjanê ra digoton Givardîya Sor. Sala 1918an ew êdî endamê Partiya Komûnîstê Rûsiyayê (Bolşevîka) bû.

Xortê şoreşgerî serwest texmîn dike, ku bêt xwendina bingeîn nikare kêrî gel û partiyayê bê, xwestin, bîr û baweriyên xwe bîne sêrî. Sala 1920î diçe bajarê Moskovayê û zanîngeha Lazariyan da dor çar sala, heta sala 1924an dixwîne.

Sala 1924an vedigere Ermenîstanê. Wê demê Ermenîstanê da jî êdî qeydê Sovêtê ser ketibû. Ew Komîtêya Navendî ya Partiya Komûnîstê (Bolşevîka) Ermenîstanê da dikeve xebatê.

Hukumata Ermenîstanê ya nû, hema di salên xwe yê ewlin da mecalên anegor saz kir ji bo pêşvaçûyîna wê para gelê Kurd, yê li Ermenîstanê dijîtin. Ku wan ji halê

şûndamayîna kûltûriyê û aboriyê derxe ji her aliya va alîkariya wan kir. Gel halê koçeriyê û nîvkoçeriyê da bû. Mirovên Kurde xwendî pirr kêr bûn. Erf-edetên kevn e ziyandar qewlê nû ra nedimeşyan, li ser riya pêşketinê dibûn asteng û ziyana mezin didan civakê.

Di wî warî da ewledên gelê Ermenî pirr alîkarî dan dostên xwe yê Kurd, ji wan gelek zimanê Kurdî zanibûn û bi hizkirin diçûne gundên Kurdan, ku nav wan da nexwendîtiyê bidine hildan, Kurda ra kadroyên mîletiyê h a z î r d i k i r i n . Dibistanên g u n d ê n Kurdan yê nû vekirî da çawa dersdar dixebitîn.

Erebê Şemo kete nava kûrma wê xebatê. Ewî di nav gelê xwe da karê rewşenbiriye, kûltûriyê, perwerdeyê, ronakbiriye dîkir, pîrsgirêkên wan digîhand hukumatê, dijî edetên bêkêr û peymayên hukumdariya berêye fêodal şerr dîkir. Derheqa jiyana Kurda da di rojneme û kovarê komarê da dinivîsî.

Sala 1924an, 5ê heyva hezîranê li zozanê Elegezê civîna Kurdên nepartîvan hate derbazkirin. Civînê da axaftina hîmlî ya înrûktorê Komîtêya Navendî yê Partiya Komûnîstê Ermenistanê Erebe Şemo bû. Navê têma axaftina wî „V. Î. Lînîn û netewên biçûk,, bû.

Sala 1927an karê hazîrkirina ELFEBÊ bi serketin hate dewîanîn. Xudanê wê bûn mamosta Îsahak Maragûlov* û Erebe Şemo.

(*Îsahak Mêrangûlov ji gundê Vêrîn Divînê bû, komara Ermenistanê. Bi eslê xwe mexîn- Aşûrî- bû.)

Xwendina bi zimanê Rûsî, helaqetiyên wî tevî rewşenbîrên eyan û rêvabîrên hukumatê, mecal didan, ku ew pîrsgirêkên gelê xwe bigîhîne ciyên bilind. Bi însiyatîva wî sala 1928an komek xortên Kurd ji Gurcistanê û Ermenistanê şandine Lênîngiradê xwendinê. Ji pey kutakirina xwendinê ra bawerkî teva jî karne berbiçev kirin ji bo gelê xwe. Ji wan Qanatê Kurdo paşwextiyê bû zaniyarekî Kurd z a n i y ê yê bi nav û deng, Semend Siyabendov şerê dijî Almanîya Hîtlêriyê da bi mêranî şer kir û navê Mêrxasê Welatê Sovêtê stend.

Erebê Şemo xebata berbiçev kir ji bo sazûna rojnema Kurdiye “RIYA TEZE”. Sala 1930î li bajarê Yêrêvanê dest bi weşena rojname bû. Ew rêvabîrêkî berpîrsariya rojnameyî herî aktîv bû. Wê salê dîsa li Yêrêvanê xwendinxana dersdarhazîrkirinê ya Kurdî vebû. Berpîrsiyarê xwendinxanê yê ewlin ew bû.

Lê dirêj wê wezîfê nake. Zûtîrekê wî dişînine bajarê Lênîngiradê xwendinê. Ew

aspîrantûra Înstîtûta Dîroka Kûltûrayê da qebûl dibe. Wî çaxî ew usa jî di Înstîtûta Felsefe, Edebiyet û Dîrokê da dersê zimanê Kurdî dide.

Dawiya salê siyî li welatê Sovêtê da dest bi dijiwariyên (rêprêsiya) dîktatoriya stalînîzmê dibin. Bi mîliyonan evdên wî welatî yên bê sûc, am-tam dibin qurbanên wan dijiwariyan.

Kurdên Sovêtê jî ziyana mezin dîtîn. Sala 1937a Erebe Şemo li Pêtrogiradê (Lênîngirade) girtin û nefiyî (sîrgûnî) Sîbîrê kirin.

Dema jiyana xwe ya here aktîv û gulvedanê, dema efrandariya gurr da ew kete devê sur, serma û dijiwariyên sîrgûniya zulm. Di bin giraniya siyasiya neheq, ew jî warekî xwezevî mîna Sîbîrê da, ku qewlê hewayê û jiyane wusan in, ku degme evd, ew jî evdên welatên germ, karin lê îdare bikin, jiyana pirr çetin bû. Mecalên jiyane, yên here sade jî dewletê evdên nefîkirî ra hazir nekiribû. Yanê usa, kê çû, kê ma. Êdî derheqa nivîsar û efrandariyê da gîlî nikaribû hebûya, dima ber xwe bide ji sermê, birçîbûn û zordariyên siyasî xwe xweyî bikira, jiyana xwe biparasta.

Sîbîr bi mîliyona evdên wek Erebe ra bû goristan. . .

Ereb zarotî û xortaniya xwe da pirr dijiwariyên wusa dîtîbû, qal bûbû.

Ji pey bîst salên zemete dûr û dirêj ra, (ji pey mirina Sitalîn) sala 1956an, wî wa gotî “efû” dikin, dibêjin, ku tu sûcê wî tune, neheqî lê hatiye kirin.

Ji wur vedigere Ermenistanê, Yêrêvanê. Dîsa dest bi jiyana wî ya siyasî, civakî û efrandariyê dibe. Çi, ku salê sîrgûniyê wunda kiribû, şev-roj dixebitî ku wê valayê tije bike.

Mala wî nava bajarê Yêrêvanê, ciyê herî rind, li kûça ser navê ronakbirê Ermeniya

Xaçatûr Abovyan bû. Heta niha jî li ser dîwarê wî tamî, ji bo hurmet û bîranîna nivîskarê mezin kevîrekî mermerî guloverî bedew lê xistine û li ser bi zimanê Rûsî nivîsare: “Vê malê da ji sala 1963a heta 1978 an nivîskarê Kurd û xebatçiyê civakî Erebe Şemo, Şamîlov jîtiye.”

Di salên qeydê Sovêtê yên ewlin da, li Ermenistanê, ji bo Kurdên wê deverê jî mecalên pêşdaçûyîne hatin sazîkirin. Civaka Kurda şûndamayî û nexwendî bû. Halê fêodaliyê da jiyana koçeriyê û nîvkoçeriyê derbas dikirin. Dewletê her tişt dikir, ku netewên wek Kurda ji halê şûndamayîne derxe. Wan ra hîmê çandê netewî dihate danîn. Kadroyên xwendî, zane bawerkî tune bûn. Wezîfên pirr cawdar û giran diketin ser milê yên wek Erebe Şemo.

Wan sala jî dest bi emrê wî, yê efrandariyê dibe.

Sala 1929an ew tev Îsahak Maragûlov elfeba “Xwe xwe hînkirina zimanê Kurdî” diweşîne. Ev kitêba ya Kurdaye ewlin e, ku bi herfên latînî çap bûye. Ev elfeba dîrokî bû hîm, ku wê demê, welatê Sovêtê da nivîsara Kurdî ji tîpên Ermenî bîr guhestin bi herfê latînî.

Sala 1930î pirtûkên wî yên bi navên “Emirê Lênîn”, “Terîxa Rêvîlûsiya Oktiabirê”, “Kolxoz û kara wê gundiya ra” tên weşandin.

Wê demê ew rojnemên Rûsî û Ermenî da bi gotarên berfire pêşda tê, siyasiya dewleta nû xweyî dike, xelkê nexwendî, şûndamayî dide bawerkirin, servextîkirin ku dewleta nû ya xebatçî û belengazan, pale û gundiyan e, dixwaze çavê gel veke, ku ew zulmkar û kedxwarên xwe, yên rastî, nas bikin, meniya hejarî û feqîriya xwe bihesin û bisekinin aliye welatê Sovêtê, deshîlatdariya nû. Dijî erf-edetên kevne,

sewa pêşdaçûyîna gel ziyankar şer dike, efrandinên bedewetiyê dinivîse.

Di sala 1936an nivîsara wî ya bi navê „Li ser pêwendiyên fêodalî di nav Kurdan da” tê weşandin. Seva têatroyên gundên Kurdan şanoya nivîskarê Ermenî Alêksandir Araratiyan ya bi navê “ Koçekê derewîn “ werdigerîne bi zimanê Kurdî û diweşîne. (1930)

Sala 1935 an romana wî „ŞIVANÊ KURD“, lê salekê pey ra jî KURDÊ ELEGEZÊ tîn weşandin.

Bi weşandina

van efrandin, îlahî ya “Şivanê Kurd “ Erebe Şemo wak nivîskarekî Kurdî bi şuret hat naskirin, navdengê wî çawa li nava welatê Sovêtê wûsan jî li nava rewşembirên Kurde yên wê demê da bela dibe.

Ev romana biçûk bi gelek zimanan: Rûsî, Ermenî, Gurckî, Azeyrbêcanî, Firansî, Almanî, Tirkî, Erebi û gelek zimanên din hatiye wergerandin û weşandin.

Ciyê gotinê ye, ku salên siyî dema rewşembirên Kurd li bajarê Bêyrûtê berevoka pêşkêşî efrandinên nivîskarên Kurdên Sovêtê diweşînin herd efrandinên nivîskar, yê jorgotî jî ciyê xwe wur da digrin. Berevok jî bi navê romana „ŞIVANÊ KURD“ tê navkirin.

Nivîskar êdî rind haj edebiyeta Rûsa û Ermeniya hebû. Jiyana, deb, rabûn-rûniştandin, ziman, pirsgerêk û xeysetê çawa gelê xwe wusan jî yê gelên wê heremê zanibû. Hemî jî nav gelê xwe derketibû. Di nav bîr û baweriyên şoreşgeriyê da pijiya bû. Ev hemû bûbûn hîm ku nivîskar efrandinên berfire binivîse û jiyana gelê xwe (usa jî gelên cînar) bi zaravê Kurmanciyî xweş, bi réalîstî raxe li ber çavên xwendevanan.

Ew bi gelek rewşenbîr û nivîskarên gewre yên dema xwe, yên welatê Sovêtê ra nas bûye û dostanî kiriye. Îlahî hukmê edebiyeta Rûsî li ser wî pir tê xanê.

Nivîskar derheqa rasthatina xwe tev nivîskarê Rûsî mezin Maksîm Gorkî timê bi kêfxweşî gilî dikir. Gorkî hatiye Ermenistanê. Li bajarê Yêrêvanê, Erebe Şemo destnivîsara romana “ Ş i v a n ê Kurd “ dîst da rastî G o r k î tê. Gorkî

destnivîsarê hildide, bi dilxweşî lê dinhêre û dibêje: “Gelê Kurd bi zimanê nivîskarê xwe, Erebe Şamîlov qise dike...”

Romanoka “Şivanê Kurd“ çîroka jiyana nivîskar e, çîroka zarotî û xortaniya wî ye. Li nav nerastî û dijiwariyê emir da, li nav kar û bar, neheqî û zordestiyan milkedar, axa û began da zaroka Kurd ya malbata belengaz, mezin dibe, qal dibe, digîhîje femdariya sosiyalîstiyê, dikeve nava refên

şoreşvanan, şer dike ji bo azadiya evdên bindeste zêrandî. Romanê da bi nîgarkirina dîdem, bûyer û xeysetên şexsiyetan, nivîskar bi şerezatî û hûrgilî jiyana xulam û karkirên li cem kedxweran tîne li ber çavan. Ew ne ku tenê derheqa jiyana Kurda, lê usan jî derheqa gelên wê herêmê yê din da gilî dike. Dide kîvşê ku zordarî evdê her netewî jî dibe. Zalimê her gela weke hev in, hejar jî weke hev in.

Dîdemekî pirr balkêş e, dema gur dikeve nav keriyê pêz, şerê şivanê zarok, seyê wî Çevreş û gur. Bi zemetî ew gur ji pêz dûr dixin, nahêlin ew ziyana mezin bide kêrî. Lê gur bizina keşê melean dikuje. Ew goştê bizinê dibe dide xweyî. Dewsa keşe êginayî û culetîya şivanê biçûk qîmetke, “Xezebeke dijar ew girt, -nivîskar dinivîse, -ez birim axorê u li wê, ewqas li min xist, ku min ne dikarî xwe ji erdê rakim. Ez bê hiş li wê mam. Bavê min hat û ez li wê dîtîm û bi zehmet ez kişandim mal. Adat wa ye, ku şivan ji xisara ra ji aliyê guran nayêne berpirsiyar kirin. Herwekî şivan bê çek in, ev tişteki maqûl e. Lê kûlak Sêliverston, mezinê Molokanan guh ne da adat û qanûnan. Ji bo bizina birandî, ji saliya min çend rûblî û çend kopêk ji min birî.”

Eva rastiya jiyana wê demê bû. Romanê da, cîkî din hatiye nîşan dan çawa ji kêrî 3 pez unda dibin. Bi şaşî davêjin ser merivekî. Mûsa Beg bi zorê 3 peza ji wî distîne. Dema pezê undabûyi dibînin, beg pezê mêrik xwe ra hildide, paşda nadê.

Bûyerên wa romanê da pirr in.

Hewaskar in parên romanokê yên derheqa “dizîna” çetela, xwendina wî dibistana Rûsî ya dusale da, berodan û beranberdan da, derketina zozana, xezaya wê deverê ya delal da û hvd.

Nivîskar derheqa bûyerên wan sala yê wê heremê da qewimî gilî dike, şerkariya pale-

gundiyan û tevgera agirê şoreşgerî ku li nav leşkerên Rûs da gur bûbû nîşan dide.

Gelekî bi balkêşî tîn xwendin ew perên romanê, yên dema qeremanê wî bi zemetî derbazî Rûsiyayê dibe, dikeve li nav kûrma şerkariya şorişvaniyê û şerê bajarvaniyê. Vira usa jî ew derheqa rasthatina xwe tev hîmdarekî dewleta Sovêtê yê civakî î ewlin, serokekî şerê bajarvaniyê, yê evseneyî S. M. Kîrov da dinivîse. (Erebê Şemo usan jî rastî hîmdarê dewleta Sovêtê Vladîmîr Îlyîç LÊNÎN hatiye û tev axiviye).

Ji pey altindariya şorişê ra qehremanê romanê vedigere Ermenistanê, vira jî li nav Kurdan da dest bi xebata siyasî, civakî-çandî dike.

Di romanokê da nivîskar gelekî delal jiyana Kurda ya koçeriyê, deba wan, erf-edetên wan dide kîvşê. Gelek cî daye pismamtî û hogirtiya pale û gundiyan bindestê gelên cînar.

Romanoka wî ya wan salaye din, “Kurdên Elegezê” peyhatiya romana jorgotî ye. Ew jî çîroka jiyana wî ye ji pey demezirandina qeydê Sovêtê ra. Qehremanê romanokê Ereb bi xwe ya vira da bi navê Misto derdikeve li ber xwendevana. Vê derê êdî Misto xebata perwerdeyî, kûltûrî, çandî li nav gundiyan feqîrûbelengaz da dimeşîne, derdikeve dijî wa gotî “dijminên sinifê” Kurdên zengîn, kûlak, axa, beg û desthiletarên berê, edetên kevne ziyandar rexne dike, xebata perwerdeyî, çandî, civakî dike.

Herdu efrandin jî bi kurmanciya delal, xweş û dewlemend hatine nivîsar. Zarav yê serhedê ye, bi cûrê şirovekirina gelêrî hatiye pêkanîn, usan çawa çîrokbêjên Kurd çirokan dibêjin.

Gerekê usa jî bê gotin, ku peyvên biyanî, hevokên axaftina herêmî di nav nivîsara da pirr in. Kîjan, bi texmîna min ewqas ne kêmasiyê nivîskar in, çiqas dereca

nivîsandina zimanê Kurdî ya wê demê va girêdayî ne. Wura nivîsara Kurdî nû gavên ewlin davît. Tercûbe tune bun. Ew para Kurda bingeha xwe, welatê xwe qetyayî bû. Dîsa gerekê bi erênî bê nîrxandin, ku nivîskar ziman û zargotina gelêrî rind zanibûye, ku karibûye aliyê zimên da serkeve.

Qehremanên van efrandinan, navên mirovan, bûyer, cî û wer bawarkî hîmlî yê dîrokî û rastî ne. Nivîskar nakokiyên navbera bi alîkî axa, bega, dewletiya, aliyê din gundiyan kesîb da kiriye hîm û li wê çarçovê da nivîsarên xwe ava kiriye. Li cem wî axa, beg, serekeşîr, dîndarên êlan tev zulmkar, talançî, neheq, merivkuj û bê vîjdan in, gundî, pale, şivan, gavan, kesîb û belengaz jî evdin e pozîtîv in. Helbet li nav axa-bega da merivê neheq e xirab hebûne, lê derheqa teva da xirab nivîsar qelsîke van nivîsara ne. Ewî rind zanibû ku di nav navên ŞIVANÊ KURD da bi xiravî, nêgatîv daye xanê navne usan hene ku êlên xwe ji qirê xilaz kirine, anîne gîhandine Ermenistanê. Wan jî mîna her kesî, her Kurdekî êla xwe zemetî, belengazî kişandine. Heta niha jî navê hineka li nav Êzîdiyan Ermenistanê da bûne efsene, kilam avîtine ser wan. Bi keder gerekê bê nivîsar ku wan salên Sovêtê, yên ewlin da komûnîstan û komsomolan, ciyê vala, bê sebeb gelek neheqî wan evdên bi rûmet kirin.

Dema meriv bûyerên dîrokî û halê wê heremê yê siyasî, civakî tîne li ber çavan, dibîne nivîskar yekalî nêzikî qewmandina bûye, gelek tiştên girîng “bîra” kiriye. Şerê navbera Dewleta Rûs û Osmaniyê da (çiqaş jî giran be) tenê şerê navbera du împêratoriya, yê dagerkiriye nîne. Ew bûyera mirin-jiyanê ye çawa seva bineliyê wê heremê yê Xirîstyan, usan jî seva Kurdan, xasima Kurdên Êzdî. Aliyê hukumata Rûsiyayê ya nû, Sovêtê da betalkirina şêr, çûyîna leşkerê Rûsa ji heremê, gelê wê deverê davê devê

zulma Osmaniyê û alayên hemîdiyê. Dewa peymana Sêvêrê, ku Rûsiya gotî xwedî wê heremê derketa, bêxayî dihêle... Rûyê Şoreşa Oktiyabirê da komûnîsta, hukumata Lênîn dewa Kurda pêşkêşî Tirkiyayê kir. Helbet, dem û bûyerên wî wedeyî cuda bûn û ji qewata nivîskarê me der bû bigîhîştî kûraya wan pirsan.

Ji rûyê nefiyayê da navbereke mezin dikeve nava jiyana wî ye efrandariyê. Wê sirgûniya Erebê Şemo rastî jî li nav pêşdaçûyîna edebiyeta Kurdê Sovêtê da valayîk çê kir, xazima di warê nivîsara vekirî da. Ji romana “Şivanê Kurd” tê zanîn, ku wê demê li meydana edebiyeta Kurdî da nivîskarekî xweyê qelema adan û bi şuret sekinî bûye.

Ew bi edebiyat û zimanê Rûsa hatibû perwerdekirin, zargotin û zimanê dê rind zanibû, ziman, deb, erf-edet, pîrsgirêkên gelên cînar ra ji nas bû, ji nav evdên here bindest derketibû, telî-tengasiyê jiyanê, nakokiyên navbera sinifan da, zulma hukumdarên, rev û beza gelên wê navçê bi çavên xwe dîtibû, tevî şerê Rûs-Tirkan û şerkariya Şoreşa Oktiyabirê bûbû, ciyê xwe di nav jiyana hukumdariya nû da girtibû, bi gilîkî hazir bû seva nivîsara karên edebiyetê yê mezinê, bingeîn. Eger ew ji nav civaka wî nehata dûrxisitîn û mecalên efrandinê bêpar nema, wê berhemên pîr giranbiha gelê xwe ra bihîştâ...

Bawerkî du dehsal şûnda ew ji wan dijiwariyên nefiya zulm xilaz dibe û dîsa vedigere jiyana efrandariyê. 22-23 sal ji pey “Şivanê Kurd” ra, sala 1958-an li Yêrêvanê romana xwe ya “Berbang”, lê salek şûnda “Jiyana Bextewar” tên weşandin.

Di nav romanên Erebê Şemo da ya here berfire û balkêş romana “JIYANA BEXTEWAR” e. Naveroka romanê nivîskar ji jiyana êleke Kurdan ya Sîpka hildaye. Bûyerên dîrokî, yên devedeve sed

salan xwe ra kiriye hîm û li ser wê fonê wan guhestinên bingehîn nîşan dide yên jiyana Kurdên wê heremê da qewimî bûn. Qehremanê romanê yê herî sereke Emerîke û bûyerên sereke li dora qedera malbata wî û Kurdên wê heremê pêk tînin, xazima êla Sîpkan. Nivê sedsala nozdan nakokiyên olî, civakî dikevin navbera evdên vê êlê. Zulm û zora dewleta

Osmanyê
jî zêde
d i b e .
M a l b a t a
Emerîkê û
Şîpkîyên Êzdî
tev, mecbûr,
cî û warên
kal bavên xwe,
milk û malê xwe
dihêlin, direvin
qeza Qersê, kîjan
wê demê bin bandora
dewleta Rûs da bû.
Koçber ya berbi warekî
nû xwe ra diwariyên nû
tinin. Rast e hukumdariya
Rûsa ewqas neheq,
bêwîjdan û zulm nîbûn çiqas
ya osmanîyan, li cem wan
hinek qewl-qanûnên civakî
hebûn, ku evdên sade jî zulma neheqa
xweyî dikin, lê vira jî rastî tune bû, vira
jî evdên kesîb, belengaz, xebatçî dihatin
pelçiqandin. Vira jî hukumdarî aliyê axa,
beg û zengînan bûn. Vira jî nakokiyên li
nav û hundur civakan diji evdên feqîr û
xebatçî dihatin kêranîn.

Dest bi şerê cihanê yê yekemîn dibe. Diniya dîsa li hev dikeve. Ew herem dibe meydana bûyerên neqenc. Jiyana xelkê ser û binî hev dibe. Li nav Rûsa û Tirka da dest bi şer dibe. Dengê Şorişê ji Rûsyayê tê digîhîje wura. Dîsa xelq cîşihitî dibin. Wê heremê

da hukumdarî ji qewatekê derbazî qewateke din dibe. Tek ji pey demezirandina qeydê Sovête ra rastî û aramê tînin heremê.

Nivîskar bi zarekî kurmanciyî xweş û hostatî weneyên jiyana Kurdên wê heremê yê wê demê raxistiye li ber çavê xwendevanan.

Ji pey çûyîna leşkerên Rûs ra ji heremê bêqanûnî, talançîtî, cerdevanî, rev-bez xelkê dikin devê qetil û zulmê. Emerîk û Kurdên Êzdî yê qeza Qersê mecbûr vê carê jî çemê Erpeçayê derbaz dibin, koçberî li nav Kurdên pala çiyayê Elegezê dibin. Lê ev koçberî ji koçberiya derbazbûyî zulmtir e, ewa reve ji xezebayê roma reş, ji kokbirkirinê, ji

kuştinê. Dema revê koka evdan tê. Dê ewledê xwe davêje. Xelayî, nexweşî, tirs, xof mîna şûre dudev evda dibirin. Dutîretî, nakokî û bêtifaqî li nav êl û eşîrên Kurdan da betir xurt dibin. Yên mîna Teyo Beg, dewleta Tirk ra dibin alîkar û ziyana mezin didin xelkên wê deverê. Dewleta Ermeniya ya nû avabûyî bêtaqet e xelkê ji hicûmkirinên Tirkan biparêze. Leşkerên Tirkan, tevî hemîdiyan bi xûn û zulm tînin digîhîjne gundên Kurdan, yên navça Axbaranê, pala çiyayê Elegezê. Koka xelkên van gunda tê. Gelek zilaman hêşîr digrin û berê wan didine kûraya Tirkîyê. Emerîkê jî tev wan hêşîra dibin. Ew rêva, bi cûrekî direve. Ji pey gelek diwariyan û

zemetiyan ra tê digîhîje mala xwe. Vira jî qewlê jiyane tunene. Mecbûr jina xwe gund da dihê, destê Sehîdê xwe digire û diçe bajarê Tilbîsê, xebatê.

Xelq bi hisret demên hukumdar ya Rûsa û leşkerên Rûse rem, yê ji weletê wan çûne ji bîr tînin.

Demezirandina qeydê Sovêtê edlayê û aramiyê tînine Komarên Kavkazê: Ermenistanê, Gurcistanê, Azerbaycanê. Kurdên wur ra jî rojên xweş tînin. Çawa teva ra usa jî lawê Emerîkê Sehîd ra jî mecalên xwendinê, pêşdaçûyîna vedibin. Ew berê mekteba bajarê Tilbîsê da dixwîne, kîjan seva zarokên Kurd vebûbû, paşê dişînine Lênîngiradê xwendina bilind. Ji pey xwendinê ra Sehîd vedîgere gundê Sengerê cem malbata xwe. Kolxoz gund da dixebite, mekebê da dersdariyê dike, derecên serketin û pêşdaçûyîna ra bilind dibe, digîhîje dereca şuxulvaniya serokatiya nehiyê. Tê binarti wek Şêkrêtarê ewlin yê Partiya Komûnîstê nehiya Axbaranê.

Dîsa Sehîd dişînine xwendinê. Vê carê diçe paytextê welêt, Moskovayê. Hema wê demê jî herba Cihanê ya duyemîn dest pê dibe. Almaniya Hîtlêrê davêje li ser welatê Sovêtê. Sehîd dide sîlihê û diçe pêşeniya şêr. Bi mîrxasî şer dike, dibe serleşkereki şereza, digîhîje ritma leşkeriyê ya bilind û ji bo mîraniya wî navê MÊRXWESÊ YEKÎTÎYA SOVÊTÊ didinê. Ji serokatiya leşkeriyê ya here bilind Emerîkê bav û Rihana dê ra seva mîrxasiya lawên wan nema razîbûn û pîrozbahiyê tê. Bi wê nemê jî roman dewî dibe.

Helbet ev bûyerên ku romanê da hatine dayîn ji aliyê nivîskar da çêkirî yanê berhemên fikirandina wî nînin, ew tev ji emrê Kurdê Sovêtê hatine hildan. Ew bûyer pêk hatine. Qehremanê wusa hebûne. Nivîskar bi xwe jî (Misto) ne tenê şahid e, lê şerkarekî aktîv yê wan bûyeran bûye.

Bûyerên romanê ji Entaba Sîpka dest pê dibin, heta diçin digîhîjne qeza Qersê, navça Elegezê, bajarên Tilbîsê, Lênîngiradê, Moskovayê, herba Almaniya-Sovêtê. Behsa bi dehan qehremanên nêgatîv û pozîtîv, bûyerên biçûk û mezin tînin kirin. Gelek erf-edet, eyd, şîn, şayî bi hûrgilî hatine nivîsar... Mesele dema derheq mirina Xudêda da dinivîse usan bi hostatî derbazkirina şîna wî û hildana cinyaz şîro dike, tê bêjî dîdemê şîne li cem Kurdên Êzdî tîne li ber çavê xwendevanan. Çawa ser ciniyaz distirên, kotelê çawa girêdidin, jin guliyê xwe dibirin didin ser ciniyaz, hewarî çawa tînin û wan çî cûreyî pêşniyaz dikin, xêrê çawa didin. Wusa jî qelen birîn, dewat, bindarûka cîwanan, eyda beranberdanê, berodan, eyda da li nav gund gera kosegeldiyan û gelek tiştên din. Evan tiştên êtnogirafî-debê yê wusan in, ku niha gelek hatine jibîrkirin...

Zimanê romanê paqij e, zelal û dewlemend e, akîla gilîkirina wî rast wek ya çîrokbêja ne. Dema xwendina romanê meriv nikare ji şirovekirina bûyerên hewaskar biqete. Suruşt di bin qelema wî da tê bêjî hişyar dibe, reng û rewşên bedew e nedîtî xwe dike û xwendevan heyr dihê. Dîdemên cîwane delal, yê xezaya çîya û baniyê Serhedê romanê da pir in, Dema dixwîni her demsala wî welatî bi bedewî, xêr-bêr û diwariyên xwe tînin ber çavan.

Bi tomerî ev roman bi bûyeran dagirtî û kûr e, jiyana gelê Kurd ya wê demê dîrokî, pîr dijwar û bi guhestinên bingeîn tije destnîşan dike, li ser wan destanên û pêşdaçûyîna disekîne, kîjan hukumdariya bolşevîka dane wê para Kurdan.

Nivîskar bi tebiyên réalîzma sosiyalîstiyê nêzîkî bûyeran û qehremanên xwe dibe, nivîsara xwe da bi temamî siyasî ye, rind tê xanê ku ew komûnîst e... Dicedîne nîşan bide, ku qehremanên wî yê pozîtîv tim serketî û her katî da heq bin. Ewan xeyset

va bêqisûr in, rem in, xebatçî û paqij in, zane ne. Ji bo heqiyê, pêşdaçûyîne, edlayê, dostaniya gelên bindest şerkariyê dikin. Bî fikira wî serketin û pêşketina civakê tenê bi riya siyasiya komûnîstiyê kare miyaserbe. Ew bawer e, ku tek bi baweriyên markisîzm-lênînîzmê, riya sosyalîzmê gelên wek Kurda, yên bindest, karin azadbin...

Qelsayî û kêmanyên Romanê ji hene:

-Romanê, tê bêjî cêrga bûyerên li pey hev rêzkirîne. Rêyeke aliyê nivîskar da kivşkirî, yan pilankirî, kîjanê ra gotî bûyer pêşda herin û xwendevana pey xwe bivin, nayê xane.

-Carna bûyerên ne pêwîst tên dikevin li nav romanê û xwendina wê giran û zemet dikin. Eger bûyerên wusan û wan va girêdayî hinek par-perçe ji romanê bên derketin, bi texmîna min nivîsar tu ziyane navîne.

-Di nav zimanê romanê yê delal da, carna hevokên şaşê, ne kurmançî tên xanê, tê bêjî ji zimanê Ermenî yan Rûsî xirav wergerandî ne.

Romana Erebe Şemo "JIYANA BEXTEWAR" bi zimanê Rûsî û Ermenî hatiye wergerandin. (Rûsî: werger M. Dêmîdova û M. Çêçanovskî, Moskivayê da, sala 1965-a hatye weşandin, bi zimanê Ermenî: werger V. Girîgoryan, Yêrêvanê da bi du cilda hatiye çapkirin. Cilda ewlin sala 1961-ê, ya dua 1964-a).

Romana "HOPO" berdewana romana "JIYANA BEXTEWAR" e. Naveroka wê jiyana gundê Kurda, ya kolozê ye... Emerîk û gundiyên din kolxozê da bi hevra, kolêktivî dixebitin, Sihîd ji serokatiya nehiyê pêşda dikşînin xebata partiyayê ye bilind li Yêrêvanê. Cîwanên gundên Kurda êdî diçine xwendina bilind, diqedînin, dibin pêşekzan, vedigerin karê kolxozê xwe. Emerîkê kal dimire.

Nivîskar dixwaze li dor jiyana û evîndariya

Zînê û Hesen, yên ku xwendin xilaz kirine hatine wan kolxozên gundên Kurda da çawa pêşekzanê malhebûna gundîtiyê dixebitin, konfilîkta ji bo demezirandina romanê çêke, lê nayê standin... Bûyerê romanê kûr nînin. Gelekî sade û tenik, serra û sar in... Tê xanê ku nivîskar gelekî ji civaka gund, pîrsgirêkên jiyana nû dûr ketiye. Parên romanê, şirovekirina bûyeran gotarên rojnema "RIYA TEZE" da weşandî yên ne ewqas serketî tînine bîra mirov. Kîjana da tenê pesin û destanên ên jiyana nû dihate nîşandayîn. Lê çî bi rastî gund da diqewimî nedihate gotin.

Sala 1965-an li Yêrêvanê romana wî ya bi sernivîsa **DIMDIM** hate weşandin. Weşandina vê romanê bûyereke berbiçev bû di nav edebiyeta Kurdên Sovêtê da. Ew yek ji wan nivîsarên bedewetiyê ya dîrokî ye ewlin e, ne ku tenê li nav edebiyeta Kurdê Sovêtê lê ya temamiya Kurdan da. Ji bo romanê çawa hîm destan, beyt-serhatiya zargotina gele Kurd, ya bi nav û deng "KELA DIMDIM" hatiye hildan.

Ev beyt-serhatiya di nav zargotina Kurdên Sovêtê da pir hizkiriye, oda da, di nav civaka da tim dihate gotin. Çîrokbêjan him bi stiran, him bi cûrê şirovekirinê digotin. Gelek şaxên (variyanên) wê aliyê Kurdzanê va ji nav gel hatine nivîsandin û çapkirin. Hinek helbestvanên Kurdê Sovêtê, wa gotî, ew veçêkirine û xwe ra kirine poyem-destan... Lê gerekê bi heqî bê gotin qîmetê wan nivîsarên ku ser naveroka beyt-serhatiyên gelêrî, (ne ku tenê DIMDIM usan jî yên din) ji aliyê nivîskarên Kurdên Sovêtê da hatine nivîsar (veçêkirin) pîr nimz e. Bawerkî ji her aliyê efrandariyê va ew ji yê gelêrî dadixin.

Ev destana usan ji aliyê helbestvanê eyan Fêrîkê Êsiv va çawa radyokompozîsiya hatiye amadekirin û bi radyoya Yêrêvanê salên dirêj hatiye dayîn. (Ez nîzanim ew

radio kompozîsiya berî weşena romana Erebe Şemo pêk hatiye yan pey ra). Ew radio kompozîsiya efradineke giranbiha ya serketî ye.

Gerekê bi rastî bê gotin romana Erebe Şemo ji wan cuda dibe. Mezmezka destana gelêrî romanê da hatiye xweyîkirin. Bûyer, nexş, ewaz tev dora wê mezmezka hûnandiyê, xemleke kurmancî ya bi dilê xwe lê kiriye û heykelekî edebîyî nemir gelê xwe ra efrandiyê.

Serketin
û bihêzbûna
xweyê kela
D i m d i m ,
Xanê Kurda,
X a n o y ê
Çengzêrîn ji
Şahê Îranê xweş
nayê. Kela Dimdim
bûye dergekî pola,
ciyê tifaq û yekîtiya
Kurdan. Berê ew
çend serleşkerên xwe
yên cêribandî bi ordiya
leşkerê giran dişîne ser
kela Xanê Çengzêrîn,
Kurd leşkerên dagerkirên
neheq dipelçiqîn, serleşker
serşikestî, senesi paşda
direvin cem xweyê xwe, tek b i
xweyîtiya Mehmûdê Merkanî kela
Dimdim dikeve.

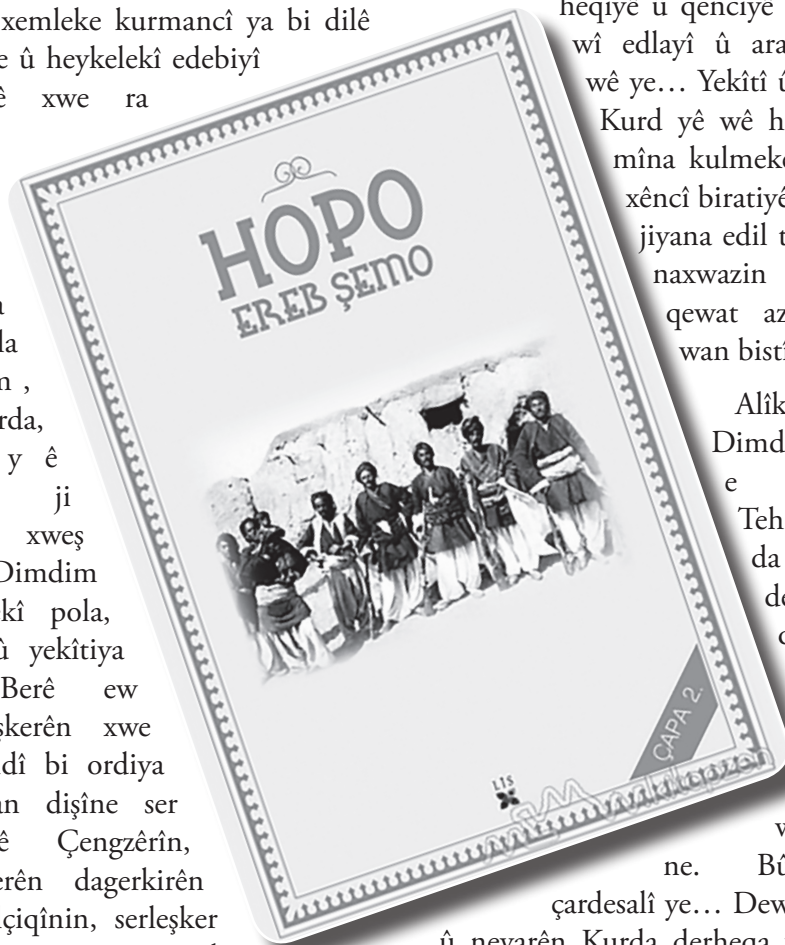
Romannivîs ew çîrokên xiyalî, fantastîk, ku destana gelêrî da hene derheqa dîtina zêra, çêkirina kelê, dor navê peyva “çengzêrîn” û bûyerên din, yên nayêne biharkirin daye alîkî, ji romanê derxistiye, naverokeke hewaskare rêalîstî efrandiyê.

Romanê da kela Dimdime bi çarşû,

bazar, dukan, qawexane, hostexane, kûçe û meydanên xwe mîna dîdemekî zêndî têne li ber çavê xwemdevana. Nivîskar ew wusan nitirandine ku tê bêjî kela Dimdim bajarekî hasêyî, bedewî biçûk e. Dorê gund û eşîrê Kurdan in. Xelqê xebathiz kar û barê xwe va mijûl in. Surra mezinayî û serketina Xanê Çengzêrîn ewe, ku ew aliye heqiyê û qencyê ye. Xwestina wî edlayî û aramiya welatê wê ye... Yekîti û tifaqê xelqê Kurd yê wê heremê kirine mîna kulmeke pola. Kurd xêncî biratiyê, wekeheviyê jiyana edil tu tîştî ji kesî naxwazin û nahêle tu qewat azaya wan ji wan bistîne. Lê...

Alîkî kela
Dimdima azadihiz
e aliye din
Tehrana rengin
da Şahê Ecemî
devxwînî bi
qetil û qan e.
Dewata Şah
e... Xwedê
z a n e
d e w a t a
wî ya çenda
ne. Bûk keçeke
çardasalî ye... Dewatê da jî Şah
û neyarên Kurda derheqa wêrankirigna
kela DIMDIM da difikirin... Şênbûn û
azaya wî warê Kurda tirs û kîn kirine dilê
Tehranê. Bi riya cesûsa, dek û fena, zorê,
kuştinê, hevkarîya tev Sultanê Romê...
Her mecal tê cêribandin ku Kurda li nav
xûnê da bipelçiqîn. Nivîskar bi nimûnan
xwemdevana dide bawer kirin, ku eger tifaq
nav Kurda da hebe, Kurd piştê hev bigrin,
xweyî li hev derkevin kes wana nikare...

Romanê da xêncî Xanoyê Çengzêrîn
xwemdevan rastî gelek qehremanên hizkirî

tê yê mîna Hemze Çawûş, Xaçoyê Ermenî ku topa çê dike, Koçoyê Kal, Mîr Sadiq, Şêx Zade, Cewzo, Sêvdînê lawê Xano, Zadîna jina Posto, Dîlber û gelekên din... Usa jî li ber xwendevanan tê bêjî derê dîwana Şahê Ecem: Şah Abas vedibe. wur tirs-xofê, qelpîtiyê, kînê, neyartiya dizîva ne, ya diji hev...

Eger nivîskar ra mecal hebûna biçûya ciyê kelefê kela Dimdimê, ew ciyê bûyerên dîrokî qewimî bi çavê xwe bidîta, belgeyên dîrokî biketana dêst, lêkolîna pêwîst bikira, ez bawer im romanê bi cûrêkî din bihata nivîsar û wê qîmetê romanê bilindtir bibiya... Lê wê demê kê ew bext dabû nivîskarê Kurd, ku karibe ji hidûdên Sovêtê yê pola derkeve, bigîhîje wan warên Kurdistanê, welatê kal-bavan...

Romana DIMDIM bi zimanê Rûsî, Ermenî û gelek zmanê din hatiye wergerandin û weşandin.

Erebê Şemo xêncî van roman û nivîsaran usa jî seva zarokan çîrok nivîsîne, bi miqale, gotaran, bîrnînan rojneme û kovarên komarên Ermenistanê û Rûsiyayê da pêşda hatiye. Bi sênariyoya wî filmeke dokûmêntal bi navê "KURDÊN ERMENISTANÊ" hatiye kişandin.

Çiqas jî film pesin û piropaganda jiyana Sovêtê ye, dîsa ew ji wan degme dokûmêntan e, ji kîderê ewled karin gelek rewşembirên Kurde wê demê bi zêndî bivînin.

Emekê Erebe Şemo pirr e di warê pêşxistina kûltûra Kurdên Sovêtê da. Ew evdekî xweyê zanebûnên kûr û kûltûra bilind bû, pêşewiteki gelê xwe bû. Bi zaroka ra zarok bû, mezina ra mezin. Tim di civat û êvariyan nivîskar û xwendvanên Kurdên Ermenistanê da hazir bû, bi şêwrên qenc alîkarî dida efradarên gênc.

Derê wî miqîm li ber teva vekirî bû. Ji gundan, bajaran Kurdên karker, gundî, xwendevan dihatin cem. Alî teva dikir.

Cawa li Ermenistanê wusan jî temamiya welatê Sovêtê da qedirekî mezin didane wî. Navê xebatçiyê kûlturayî î emekdar yê Ermenistana Sovêtê dabûnê. Wê demê navê wa didane rewşenbirên Ermenistanê yên here bi nav û deng, xweyê emekê mezin. Ji bo kar û berhemên giranbiha ew ji aliyê dewleta Sovêtê da hêjayî du ordênên welêtî herî bilind: "Dostaniya gelan" û "Ala Sor" bûye.

Ji pey mirina wî ra hukumata komara Ermenistanê xelata lîteratûrî ya li ser navê wî kivş kirin. Ew xelat didane wan nivîskaran yên berhemên Kurdiye giranbiha efrandibûn û weşandibûn... Xelata pêşin nivîskar Wezîrê Eşo sitend...

Havîna sala 1978 an bû.

Di serake bajarê Yêrêvanê, ya mezin û dora wê xelk kimkimî bûn. Bawerkî temamiya serkarên Ermenistanê hatibûn wur. Nivîskarên Ermenistanê tev û serokatiya yekîtiya nivîskarên komarê li wur bûn. Ji gund û bajarê Ermenistanê, Gurcistanê, Azebaycanê Kurd hatibûn. Ji dest xelkê (hewaryan) ciyê vala tune bû. Cara ewlin ewqas xelkê Kurd li cîkî top dibûn. Jora salonê tabût wî di nav kulîlka da pêçayî bû. Teyê bigota nivîskar tabûtê da raza ye. Jinên Kurdan bi kincên netewiyê li rex cinyêz rûniştibûn, şîn dikirin, dinivandin.

Wê rojê jî di pantîona Goristana Yêrêvanê, ya Sovêtaşênê, kîderê mirovên komarê yên bi nav û deng defin dikirin, me EREBÊ ŞEMO tesmîlî axê kir.

Nivîskarê Kurdî mezin wusa hate dinê û çû.

Di binê bandora sîyasetê û çapemenîyê de huner

Mazhar KARA

Ji hingî tê bîra min, hingî min xwe nas-kirîye û virde, ji rojhilata navîn şer û pevçûn kêr nebûn e. Ev erdnîgar hertim germ e, dikeliye. Ne aştî, ne edlayî û ne jî demok-rasî rîya xwe bi wanderan dixîne. Ma ev yek qedera vê erdnîgarê ye? Na, ez ne di wê bawerîyê de me.

Naxêr, ev rewşa xirab, ev tarîya bêdawî ne qeder e. Lewra aştî jî, edlayî jî, demoq-rasî jî berhemên mirovanin. Ji ezmannan debi zembî ve nayêne xwarê. Ew bi keda ci-vatan, bi afirandinên wan, bi erkên wanên hunerî, çandî û zanistî ve dikemilin. Ew civakên gihîştî, ew civatên xwedî sazî û rêxistinên jîr, zanist, hunermend, afiranêr û pisporan pêk tên dikarin pirs û pirsgerêkên xwe bi hêsayî zelalbikin û wan re çareyan bibinin û wan ji holê rabikin. Lê ya livê erdnîgarê ya kêr jî ev e. Ango kêmasîya çalekiyên hişmendi, kêmasîya civateka pêş-keî; kêmasîya aştîyê, kêmasîya aramîyê, kêmasî edlayê û demokrasîyê ye.

* * *

Çewa ku ji sernivîsê jî xwiyaye û tê

femkirinê babeta vê nivîsê “Di bin bandora siyasetê û çapemenîyê de huner” e.

Her çiqas rojeva welat a sîyasi, aborî û çivakî germbe, bi kekel û aloz, bi şer û pevçûn, bi kuştin, qêrîn, mirin, koçbarî û berxwedana li dij zilm û zorê be jî, me xwest li vê babetê hûrbîn û wê binivîsîn. Dibe ku ev babeta çihê, ji bona xwendevanê kovarê bibe bêhnberdaneke piçûk û rojevê piçêkî nermbikin! Zanim ku giranîya nivîs-karên kovara Dengê dê di derbarê rojeva germ de bivîsin. Ê dizanim ew divî warê de pispor in, serkeftî û mahîr in. Dîsa di-zanim kû ew ê di derheq wan bûyerê di wan çendên dawî de ku li welat (bêtir ji Referanduma Başûrê Kurdistanê -ew bi sere xwe gaveke dîroki û zêrîn e- û rûdanên di dû wî re, ixaneta Kerkûkê û hwd.) û li dine rû dane wê baş binirxînin û wan bûyer û bûyûnan ji bona me zelal bikin.

Lê sedemeka min a din jî heye ji bona nivîsandina vê babetê. Ew jî ev e. Ez bawer-in ku ew civatên ku çand û hunera wan jar û lawaz e ew tû car nikarin şerbeta azadî û demokrasîyê firbikin. Wek me li jorê jî

bi çend rêzan anî ziman, ev civatên, milêtên ku, sazîyên wanên çandî, hunerî û zanistî çênebûbin, negihîştibin, tim bîndestin, jar û belengazîn. Ew civatên, milêtên xwedî dewlet û sazîyên wanên çandî û hunerî di bin bandora sîyaseta rojane û ya çapemenîyê de bin, ew tu carî nikarin tenê bi sîyaseteke hişk ve derd û kulên xwe, pirs û pîrsgirêkên xwe yê civakî çareser bikin. Ev rastîyek e. Weka me di despêkê jî nivîsi, girîngîya duduyan ya vê babetê ji daxwaza destnîşankirin û balkişandina ser vê babetê ye.

Mixabin ku Gelê Kurd jî yek ji wan milêtan, civatan e ku, ji sazîyên çandî, hunerî û zanistî yê pêşketî mehrûm e. Mixabin ku civata me hetanî îro di bin banê komareke modern de rêz nebûye. Bi rastî, dagirkeran nehîştîye ku hetanî iro em di bin banê dewleteke modern de rêzbibin û wan sazîyên xwe yê ji bona pêşketinê pêwîst avabikin. Ji bonê balkişandina ser vê babetê Beybûn proksiyonê li Îstenbolê ew yek kir babet ji bona gotebêjek girîng ku axavtvanê wê gotebêjê jî ez bûm.

Me roja 03/11/1017 an li Îstenbolê di avaya Su Göteri Merkezîyê de, bi birêz Îsmail Beşikçi, Yılmaz Odabaşı û Îhsan Gümüşten re di gotebêja bi navê “ di bin bandora sîyaseta û medyayê de huner ” gotebêjek pêk anî.

Zimanê gotebêjê bi Tirkî bû. Min jî di derheq babetê de hazîrîyek kir. Min di wê xebatê de ji kûrahî dîroka mirovatî de dest pêkir. Derbarê wê rola ku huner ji destpêka pêvejoya ronesansê û virde di guhertin û pêşketina civakan de leyistîye de metneke berfireh derkete holê. Lê belê di piratîkê de gotebêj li ser vê riknê nemeşîya. Lewra, her mêvanek, gotarvanek xwedî şan û şî, xwedî biranşeke balkêş bûn. Her yek pisporê cûreyek çandê bûn. Disa her axavtvanek di demeke jîyana xwe de bi sîyaseta û medyayê

re jî bilîbûyî bûn. Ku mirov çev davêje jîyana van, dixwîyê ku, wana pîrê jîyana xwe di nava çalekîyên medyayê, sîyaseta, çand û hunerê de derbazkirine. Belê ne di nava medyaya serdest de, ne di nava sîyaseta desthilat de, di nava wê hunera ku, di xizmeta sazûmanê de ye bûn. Ew do jî muxalîf bûn, îro jî wisanin. Ango, jîyana wana bixwe jî di bin bandora sîyaseta û medyaya desthilat de derbazbûye.

Ku mirov ji nêzde bala xwe dide û din-hêre bira jî, hemî axavtvanan jîyana xwe di binê zixtên siyaseta desthilata, ya di xizmeta sazûmanê de, di binê zixt û zora medyaya berdevka sazîya siyaseta desthilatan de buhurandine. Îsmail Beşikçi ji ber fikr û ramanê xwe, hîjdeh salên xwe di zindanên dagirkeran de derbazkirî ye. Her wiha Yılmaz Odanbaşî jî, naçizane min jî û Îhsan jî ji zilm û zora sazûmanê gelekî para xwe hildaye. Ji ber vê yekê, min metna axavtina xwe danî alîkî û axavtina xwe li ser vê riknê meşand. Me bal kişand ser jîyana axavtvanan. Lewra jîyana wan şahidê bandora sîyaseta desthilatan, ya medyaya desthilatan e. Ew zilma desthilatdaran baştir radixe pêş çavan.

Di dû şiroveyên min de ev sewal hate holê: Gelo, li Kurdistanê bandora sîyaseta û medyayê a li ser huner nahêle çand û huner pêşkeve an lewazîya çand û huner sedemê sîyaseteke hişk û teng e? Emê di vê nivîsê de hinek jî li bersiva vê sewalê bigerin.

* * *

Dixwazim bi çend rêzan axavtinên axavtvanan binirxînim. Lewra, nirx û rexneyê di cîde ji bona pêşketina fikr û ramanê, her wiha ji bona pêşketina çand û hûnerê hewce ye. Ku em li welatê pêşketî dinhêrin, sazî rexneyên rexneyê yê herî xurt, xwedî îtibar, rûmet û hurmet in. Ku cîyê wê hat hevceye bibêjim ku em jî sazîyeke wisa jî bêparin.

Di vê çarçovê de hewce ye bibêjim ku, axavtina herî balkêş ya Birêz Beşikçi bû. Bêşikçi, disa weka caran, gotin vejeran ani ser lawazîya çand, huner, ziman û pêwendîya wîya bi bêdewletîyê. Belê, ew bi vê awayê piçek ji mijara gotebêjê dûr ket. Lê bi rastî ev dûrketin bi dile min bû. Bi rastî bibêjim rind jî bû. Ew bi vê awayî vejerîya ser qada pîsporîya xwe. A rast jî eve. Hewceye ku kê di çî warî de pîspor be bira di wê waarî de biaxive. Ji xwe mesajên di dû gotebêjê re di medyaya Kurd û medyaya muxalîf û medyaya civakî de cih girt jî gotinên wî yê ji derveyê xala destnîşankirî bûn. Bi kurtî Beşikçi di derbarê wê mijarê de wiha dibêje; “ew ziman, zimanê Kurdî ku nebe zimanê fermî pêşda naçe, xurt nabe. Bi zimanek lewaz, ziyîf wêjeyeke xurt, hunereke xurt pêk nayê. Kurdistan ji alîyên çar dewletên dagirker ve hatîye dagirtinê. Her dewleteke dagirker li dijî zimanê Kurdî bi tewreke nedîtî zixtên giran, çerxeka giran a asimilasyonê pêk tîne. Û xwiyaye kurdi jî di nava van şert û mercên bindestîyê de, di demeke kinde nikarin di vê derheqê de rewşeke pozîtîf jî derxine holê. Ji ber vê yekê, ji bona şikandina çerxa asimilasyonê, ji bona xilasîya zimanê kurdî û ji bona pêşketina çand û hunerê dibê her maleke kurdan ji bona zimanê Kurdî bibe dibistanek.”

Beşikçi di vî derheqê de ji dîrokê de wekok anin. Rewşa Lehistanê (Holanda) a sedsala borî û rewşa Kurdistanê da ber hev, şibande hev. Got; “dibe Kurd ji bona xilasîya zimanê Kurdî ji serpêhatîyên zimanê Lehan, ji rewşa wîya sedsala borî dersan derînin. Wexta Lehistan ji alîyê sê dewletên dagirker ve hatine dagirkirinê, Lehan her maleke xwe weka dibistaneke zimanê lehî karanî û zimanê xwe weka zimanekê pêşketî parastin û xurt kirin.”

Di dû Beşikçi re Yilmaz Odabaşî axavt. Axavtina Birêz Odabaşî jî li derveyê xala destnîşankirî axivî. Birastî wî jî weka cajan

ji trûbînê ra axivî. Wî jî qala nivîsên xwe, serpêhatîyên xwe kir. Dîsa lomên xwe kir, gazine xwe li rêxistinên Kurd kir. Got; “nivîsên min naxwînin, pirtûkên min nastînin, venagerînin Kurdî û hwd.”

Yilmaz sedemê bi Tirkî nivîsandina xwe anî ziman. Disa weka caran hinek serkêş û hinek arabesk bû. Weka şeweyên hehbesta xwe. Lewra Yilmaz ji nifşa heştê ye. Ewî jî weka gelek şairê nifşa xwe di hepsê de dest bi nivîsa helbestan kiribû. Aliyeke wê nifşê fîrk û ramanên siyaseta çep, ji çanda berxwedanê, azadî aşîyê û piçekî jî çanda arabesk a ku, di wan salande populer bû.

Yilmaz bêtir li ser sedemê bi Tirkî nivîsandina xwe rawestîya. Wisa xwiyakir ku ev piçek ji gotinên Beşikçi yên di derheq pêwîstiya nivîsandina bi zimanê Kurdî acizbû. Ku hinek rexneyên bi wî tewrê ji beşdaran jî hatin jê re.

İhsan GÜMÜŞTEN şanovan e. Ew li Batmanê derhênerîya Şanoya Tov dike. Min berê jî çend leystikên wan guhdar kiribû. Balkêş û jêjetî bûn. Ji bona pêşeroja şano û sinema Kurd hêvîyê germ dike. Gümüştên jî di derbarê xebatên xweyê şanogerîyê de axivî. Wî bi kurtasî wiha got; “ji bo jiyanê û serkeftinê ken pêwîst e. Em mirova didne kenandinê.”

* * *

Bi ya min, İhsan bi vê gotina xwe binê pêwîstîyêke girîng a Gelê Kurd bî qelemeke sor ve, bi xêzeke qalind ve xêz kir.

Ew tabloya di dû wê gotebêjê re derkete holê, fotoxrafê belawelabûn û lewazîya jiyan meya çandî û hunerî ye.

Belê destnîşankirinên Birêz Beşikçi yên di derheq bêdewletbûnê rasti û di cîde nin. Lê bi ya min ew qudreta ku dikare derê rêzbûneke bi rêk û pêk vedike û dewletbûnê bi xwe re tîne xurtbûn û pêşketina huner e. Huner, çand û çalekiyên zanistî yên nûjen û

hihîştî derfet û alavên nûjen dixê xizmeta sazîya sîyasî. Siyasetê jî nûjen, xurtî û bi hêz dike. Ev yek jî dikare bi xwe re erkên xwe-birêvebirinê, dewletbûnê derxîne holê.

Di dû wan destnîşankirinan re, dikarin bibêji ku, berpirsîyariya sazîya sîyasetê ya

herî girîng alîkirin û rêlibervekirina xebatên çand û hûnera Kurd e. Dengê sewala ka çewa tê guhê min. Ji bona bersiva wê sewalê Beşikçi di vê gotebêja xwe de reçeteyek baş nivîsî. Bersiveke berfireh babeta nivîseke din e.

Kadim Ermeni yerleşkelerinde hüzünlü bir gezinti

Mehmet BAYRAK

Kimi Ermeni tarihçiler Ermeni ülkesini, “2700 yıllık tarihiyle kültürel, siyasal ve coğrafik bir varlık olarak Fırat ırmağının doğusunda yer alır; kuzeybatıda Çoruh ırmağı, kuzeyde Kura ırmağı, doğu ve güneydoğuda Aras ırmağı ve Urmiye gölü ve güneyde Dicle vadisi ile çevrelenen” bir bölge olarak nitelendirirler. (1)

Kuşkusuz bu, Ermeniler’in çıkış noktasına ilişkin bir belirlemedir yoksa Polonyalı Ermeni gezgin Simeon’un da daha 17. Yüzyılda vurguladığı gibi, bu topraklardan Balkanlar’a kadar bir yayılım sözkonusudur. Hatta kimi görüşlere göre de Ermeniler aslen Orta Anadolu’dan Kapadokya bölgesinden çıkıp yayılmışlardır.

Çıkış yerleri ne olursa olsun, bilinmektedir ki zamanla göç hareketleri dolayısıyla çeşitli bölgelere bir akış gerçekleşmiş, ancak 1915 Soykırımıyla bu süreçte büyük bir kırılma yaşanmıştır. Bu trajik süreçle birlikte, kurtulabilen Ermeniler neredeyse Dünyanın her yerine dağılmışlardır. Bugün bütün kıtalarda Anadolulu ya da

Kürdistanlı Ermeniler’e rastlanabileceği gibi; günümüz Ermenistan’ında da Erivan’a bağlı “Arapgir, Maraş, Malatya, Van” gibi yerleşim birimleri kurulmuş bulunmaktadır. “Ermenistan’daki Anadolu” olarak nitelendirilen bu oluşum, herhalde geçmişi yaşatmaya dönük bir arzunun ürünü olmalıdır. (2)

1915 Öncesi Osmanlı İmparatorluğu’nda, Ermeniler’in geniş bir coğrafyaya yayıldıkları biliniyor ve bu gerçeklik görsel ürünlerle de sergilenebiliyor. Sözelimi Soykırım öncesi Adana, Amasya, Gümüşhane, Çorum, Merzifon, Harput, Erzurum, Urfa, Kayseri, Sivas, Yozgat, Eskişehir, Van gibi illerde önemli bir Ermeni varlığı sözkonusuydu. Devlet, Ermeni nüfusunun (1.229.000) olduğunu savunurken; Ermeni Patrikhanesi bu nüfusu (1.914.620) olarak veriyordu.

Hemen tümü bölgesel elzanaatlarıyla ve ticaretle uğraşan Ermeniler’in birkaç şehir bazında vereceğimiz nüfus ve okul sayıları, tüm bu yerleşkelerdeki Ermeni varlığı konusunda bize açık bir fikir verecektir.

Adana'da 83.733 Ermeni nüfusu, 89 kilise, 65 okul; Urfa'da 41.740 Ermeni nüfusu, 11 kilise, 20 okul; Kayseri'de 52.000 Ermeni nüfusu, 47 kilise, 56 okul; Sivas'da 116.817 Ermeni nüfusu, 198 kilise, 204 okul; Yozgat'ta 58.611 Ermeni nüfusu, 49 kilise, 42 okul; Eskişehir'de 4.510 Ermeni nüfusu, 1 kilise, 2 okul; Van'da 110.897 Ermeni nüfusu, 55 manastır, 399 kilise, 30 okul. (3)

Şu sınırlı örnekte de görüldüğü gibi, bu yerleşkelerde önemli bir Ermeni varlığı söz konusudur. Ancak biz bu şehirlerin ve altbirimlerinin ayrıntısına girmeden, bu gezintimizde Agos Gazetesindeki bir çağrıyı esas almak istiyoruz.

Agos Gazetesinin sözkonusu çağırısı şöyle: *“Adıyamanlı, Amasyalı, Arapgirli, Dersimli, Diyarbakırlı, Harputlu, Hemşinli, İstanbullu, Kastamonulu, Kayserili, Malatyalı, Musadağlı, Sasonlu, Sinoplu, Sivaslı, Tokatlı ve Zaralı Ermeniler Surp Hagop'u Kutluyor...”* (4)

Şehirlerle Özdeşleşen İsimler ve Metruk Kültür Varlıkları

Şunu hemen belirtelim ki, burada Türkçe bilinen isimlerini kullanacağımız şehirlerin hemen tümünün Kürtçe dahil başka dillerde de karşılıkları vardır. Sözelimi **Adıyaman**, Kürtçe **“Semsur”** olarak biliniyor. Sonradan il olup, Urfa'ya ve Maraş'a komşu olan Adıyaman, geçmişte Ermeniler'in de yaşadığı bir yerleşke. Bu şehirle özdeşleşen isim ise, sürgün yaşamından sonra Fransa'da Nazilere karşı direnişin sembolü olan Ermeni şair ve işçi önderi **Misak Manuşyan**'dır. (5)

1906'da Adıyaman'da doğan Misak Manuşyan, bir komünist şair ve direnişçidir. II. Dünya Savaşı sırasında Fransa'da faşizme karşı savaşıırken, yakalanıp kurşuna dizilen Manuşyan, daha 19 yaşındayken Ermeni

soykırımı sonrası Fransa'ya göç eden bir ailenin çocuğudur.

Amasya, geçmişte **Hüseyin Hüsameddin**'in *“Amasya Tarihi”* başta olmak üzere birçok esere konu olduğu halde, günümüzde tarihi yeterince bilince çıkarılmayan bir şehirdir. Birçok tarihi mağara yerleşkelerinin yanı sıra önemli bir kültür varlığı Amasya Evleri'dir. (6)

Bizim açımızdan önemli olan bir özelliği de, Amasya'da 2400 yıllık **Zerdüşt Tapınağı**'nın ortaya çıkarılmasıdır. Prof. Dr. Şevket Dönmez yönetiminde 10 yıldır sürdürülen kazı çalışmaları sonucunda, M.Ö 425- 400 yıllarında yapıldığı tahmin edilen Zerdüştler'e ait bir Kutsal Ateş Tapınağı ortaya çıkarılmış durumda. (7)

Konumuzu ilgilendiren bir başka haberse, Hrant Dink ile aynı yetimhanede kalmış olan *“Amasya'nın Son Ermenisi”* **Rafael Altunyan**'la ilgili. Ermeni kökenli CHP İstanbul Milletvekili **Selina Doğan**, bir çalışma çerçevesinde Amasya'nın ayakta bıcılık yapan son Ermeni'sini ziyaret ediyor ve duygusal bir görüşme yaşıyor. Zaten Seline Doğan'ın ailesi de Amasya'nın Gümüşhacıköy ve Merzifon'unda yaşadıkten sonra İstanbul'a göçüyor. (8)

Arapgir ve bir bütün olarak Malatya, geçmişte Ermeniler'in yoğun olarak yaşadıkları yerleşkeler arasında. Hrant Dink'in ve geçmişte yetişmiş birçok Ermeni aydınının memleketi aynı zamanda. Ancak, ne yazık ki bu yerleşkelerdeki kiliseler de ya yok edilmiş ya da yıkıma terkedilmiş. Hranlar'ın kilisesi Taşhoron Kilisesi de bunlardan biri. Hatta, Tekirdağ'ın Malkara ilçesindeki Ermeni mezarlığı nasıl meyhane- pavyon yapılmak üzere yıkıma tabi tutulmuşsa; Garo Paylan'ın dediğine göre Malatya'daki bir kilise de genelev olarak kullanılmış.

Şimdilerde, Malatya Hay-Der

bölgedeki kültür varlıklarını korumaya ve insan unsurunu ortaya çıkarmaya dönük çalışmalar yapıyor. (9) Çünkü bu yöreler, asimilasyonun ve “ihtida”nın en etkili olduğu yerler. Üstelik, bugün en dindar, giderek “softa” olarak bilinen yerleşkeler. Bunlardan biri de Darende... Buraya ilişkin küçük bir anı.

2015 Yılında bir konferans için İsveç-Stockholm Alevi Kültür Merkezi'ndeyim. Toplantı öncesi bir bayan arkadaş yaklaşıp, “*Hocam, size babamın bir müzik Albümünü vermek istiyorum*” diyor. Bakıyorum, Kalan Müzik'in “Arşiv” serisinden çıkan **Mustafa Zengin**'in albümü. Kendisini geçmişte, TRT'nin mahalli sanatçılarından biri olarak biliyorum. Sözgelimi, Alman halkbilimci **Ursula Reinhard**'ın, 1999'da imzaladığı Türk Âşık ve Ozanları'na ilişkin bir kasetli- kitabında da yer almıştı. (10) Reinhard, görüşmemizde; eşi **Prof. Dr. Kurt Reinhard**'la birlikte Anadolu'da alan çalışması yaparken karşılaştıkları âşık ve ozanların yüzde 60'tan fazlasının Kürt kökenli olduğunu, ancak eserlerini Türkçe icra ettiklerini söylemişti. Nitekim, Darendeli Âşık Mustafa Zengin'i de herkes Türk halk ozanı olarak biliyordu. Kızı **Solmaz Yılmaz**'ın, babasının albümünü verirken söylediklerini hiç unutmadım ve dramatik bir olgu olarak birçok yerde paylaştım.

Babasının etnik kimliğini hep Türk olarak biliyormuş. Babasından yıllar sonra annesi ölmeden bir gece açıklıyor kızına Ermeni kökenli olduğunu. Aynı şeyi, arkadaşım gazeteci **Ahmet Abakay** da yaşamış ve bir kitabına konu etmişti.

Dersim, Diyarbakır ve Harput'u (Osmanlı döneminde Mamuretülaziz), hem coğrafik özelliklerinden hem de demografik yapısından dolayı birlikte mütalaa etmek gerekir, diye düşünüyorum. Hatta bunlara **Erzincan, Erzurum, Muş ve Bingöl**'ü de

katmak gerekir. Esasen, tüm bu yerleşkeler ile Sivas ve Malatya'nın bir bölümü, Fırat havzasını oluşturmaktadır ve yerleşkelere ilişkin önemli bir külliyyat var.

İki ciltlik bu önemli yayınlardan birini, yıllar önce Munzur Festivali'nde Dersim Ermenileri'nin kitap satış reyonundan almıştım: Arsen Yarman: ***Palu- Harput 1878/ Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler***. (11)

Bu bölgenin önemli özelliklerinden biri, Ermeniler'in yanısıra çok sayıda Dersimli Kürd'ün de 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren çalışma ve kazanç için Amerika'ya vukubulan göçleridir. Öyle ki, 1919'da Amerika'da bulunan ünlü sosyalist kadın yazarlardan **Sabiha Zekeriya Sertel**, daha yüzyılın başlarında bu ülkede bir “*Kürdistan Mezarlığı*” bulunduğunu anlatır.

Yazar Vahdettin Engin, o zamanlar da bazı dramatik olaylara sahne olan bir kaçak göç olayını işliyor: “*Sahtekârlar, 20. Yüzyılın başlarında kaçak yollarla Amerika'ya gitmeye çalışan özellikle Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını, Amerika yerine Yunanistan'da yüzüstü bırakmışlardı.*” (12)

Soykırım öncesi bu havzada önemli bir Ermeni varlığının bulunduğu bilinmektedir. Dersim'in Alevi Kürtler'i katliam aşamasında Ermeniler'e kol- kanat gerip, 25 binden fazla Ermeni'yi Rusya tarafına geçirirken ne yazık ki diğer unsurlar bu durumlara göstermezler. Bundan dolayı da bu coğrafyada yer alan ve terkedilmek zorunda kalan bu “metruk” yapılar, büyük bir yıkıma ve talana maruz kalır ve bu yağma günümüzde de devam etmektedir.

Kuşkusuz, bölgeden sürgüne giden Ermeniler, yaşadıklarını çeşitli kitaplarla da bilince çıkardılar. Bunlardan biri, **Mardiros Hamparzoum Çitçian**'ın “*Ölüme Kıl Payı/ Ermeni Soykırımından Kurtulmuş*

Birinin Anıları” (Belge yay. 2009), bir başkası **Osep Tokat**’ın **“Virane Kığı”** adlı kitabı, bir diğeriye Çemişgezek’ten Los Angeles’a giden **Aurora Mardiganian**’ın **“The Story of Aurora Mardiganian”** adıyla kaleme alınan hayat hikâyesidir. Ermeni kadını Mardiganian, *“Dersimli Kürtler sayesinde kurtulduğunu, tüm hayatı boyunca anlattığını”* bildirmektedir. (13)

Konuya ilişkin önemli bir kitap da, doğrudan tanıdığım İsviçre’li bilimadamı **Hans Lukas- Kieser**’e ait. Dersimli **Mission Johannes’in** 1897’den 1926’ya kadar Dersim, Erzurum, Erzincan, Harput ve Diyarbakır’daki yaşam izlenim notları, sonradan oğlu Lukas Kiesser tarafından kitap olarak yayımlanıyor: **Mission’un** Özgürlüğü ve Etnik Arındırmada Türkiye, Zürich, 2000

Kitapta, bölge Kürtleri’ne ilişkin ilginç gözlem ve anekdotlar yer alıyor. Bunlardan birinde şöyle deniyor: *“Kapı komşumuz mazlum Kürtler ise bizimle aynı telaş içinde. Bir yandan bize yapılanları düşünüyorlar, bir yandan kendi canlarını düşünmenin ezikliği içinde yardım yolları arıyorlardı.”* (14)

Türkiyeli Ermeni yazar **Raffi Kantian**’ın, *“tarihte kötü şeyleri unutmamak ama olumlu şeyleri sürekli hatırlamak gerektiğine”* ilişkin vurgusu bu olmalı. (15)

Marmara ve ege bölgesindeki birçok şehrin yanı sıra Karadeniz’deki kimi yerleşkelerde de Ermeniler’e ait bugün yokolmaya terk edilmiş çeşitli tarih varlıklarıyla, sınırlı da olsa insan unsurunun hayatını idame ettirdiği biliniyor. Gülümseyerek anımsıyorum, İzmir’deki bir panel sonrasında HDP Milletvekili **Garı Paylan**, Sinoplu bir Ermeni öğretmeni tanıştırmıştı bizimle: Adı “Osman”... Trabzon ve Kastamonu’daki kimi yerleşkeler de bu türden. Sözgelimi, Kastamonu- Taşköprü’nün Kapaklı ve Tutenli köylerinde “Poşalar” olarak adlandırılan Ermeniler’in yaşadığını görebiliyoruz.

(16) Yine Rize’nin Çamlıhemşin ilçesinde Hemşin Ermenileri’nin baskılanmış olarak yaşamaya tutunduklarını izliyoruz. (17)

Afyon, Kütahya, İzmir gibi Ege şehirlerinin yanı sıra, başta İstanbul ve Bursa olmak üzere birçok **Ermeni Âşuğu**’nun yetiştiği Marmara hattındaki birçok şehir de eski Ermeni yerleşkelerinden. Bir inceleme- yazısında, *“Bursa’nın (Öteki Tarih)inden Sayfalar”* aktarıldığı gibi (18); Soykırımdan kaçıp 1920’lerde Fransa’ya yerleşen Paris doğumlu Ermeni çevirmen ve deneme yazarı **Janine Altounian**, babasının ölümünden sonra herşeyi güncesinde bulup, öğrendiğini anlatıyor. (19)

Paytaht İstanbul’a gelince, şehri adeta yeniden inşa eden Ermeni mimarlar **Mimar Sinan** ve **Balyanlar** başta olmak üzere; bu şehir adeta Müslüman olmayan halklarla özdeşleşmiş durumdaydı. Diğer halklar gibi Ermeniler açısından da bir eğitim ve kültür merkezi olan İstanbul’un, Lozan gibi anlaşmalara rağmen nereden nereye geldiğini göstermek için sadece Azınlık Okulları’nın durumunu görmek yeterli. Tarih Vakfı’nın yaptığı araştırmalara göre; Osmanlı’nın son yıllarında 6.437 olan Azınlık Okulu sayısı günümüzde 22’ye düşmüş durumda. (20)

Memleketleriyle Anılan Ermeni Âşuğlar

Gerek paytaht **İstanbul**’un gerek Kürdistan’ın merkezi kültür şehri **Diyarbakır**’ın, gerekse **Kayseri- Maraş- Sivas- Tokat** hattının, özellikle **Ermeni Âşuğlar** açısından önemli merkezler olduğunu biliyoruz. Sözgelimi, arşivine ulaştığımız, konunun önemli uzmanlarından **Toros Azadyan**, o zaman tesbit ettiği tüm Âşuğları, alfabe sırasına göre memleketleriyle birlikte anmaktadır:

Üsküdarlı **Agâhi**, Silivri’li **Ahteri**, İstanbullu **Arutin**, Kafkaslı **Arutin**, Harputlu

Aşkîya, Şebinkarahisarlı **Aşkîya**, Sivaslı **Ayani**, Diyarbakırlı **Ğazar**/ **Azad Kalfa**, Asitaneli/ İstanbullu **Bahari**, Kayserili **Garabed**, Harputlu **Ceryanoğlu**, Asitaneli/ İstanbullu **Cü dai**, Ankaralı **Dehri**, Sivrihisarlı **Deruni**, Erzurumlu **Devrani**, Kayserili **Efşâni**, Hasköylü **Endâmi**, İstanbullu **Eremya Çelebi**, Kayserili **Fakiri**, Amasyalı **Güftari**, Salmastlı **Gul Arutin**, Bahçecikli **Hacioğlu**, Tiflisli **Harbi**, Bayburtlu **İkrari**, Erzurumlu **İkrari**, Kayserili **İlmi**, Kayserili **İzani**, Diyarbakırlı **Kahti**, Amasyalı **Kalusd Gayzag**, Kavkaslı **Ğara**, Vanlı **Koçag**, Harputlu **Lengi**, Kayserili **Lisani**, Erzinanlı **Lisani**, Kafkaslı **Lisani**, Kayserili **Lutfi**, Karslı **Lutfi**, Kayserili **Mahcubi**, Kayserili (Büyük) **Mahcubi**, Tiflisli (Küçük) **Mahcubi**, Kayserili **Maklubi**, Kayserili **Mevzuni**, Kayserili **Meydani**, Çemişgezekli **Mihri**, Kayserili **Minneti**, Kayserili **Nadiri**, Yozgatlı **Nasibi**, İstanbul Patriği **Nihadi**, Kafkaslı **Panki**, Kafkaslı **Patal**, Maraşlı **Perişan**, Sivaslı **Pesendi** (Mardiros), Sivaslı **Pesendi** (Hacı Deniyel), Balıkesirli **Piryani**, Tokatlı **Safi**, Tiflisli **Sayat Nova**, Bahçecikli **Sebil**, Bursalı **Serveri**, Everekli **Seyrani**, Bahçecikli **Simon Ağpar**, Kayserili **Talibi**, Eğinli **Tengi**, İstanbullu **Tifli**, Arapgirli **Turabdar**, Kayseri/Talaslı **Turabi**, Karslı **Tüccari**, Erzurumlu **Zalalat**, Tokatlı **Zayifi**, Kayserili **Sarkis Zeki** (Nurlıyan), Tokatlı **Zevki**, Kayserili **Ziyneti**, Asitaneli (İstanbul) **Zulali** (21)

Burada, sadece çalışmanın indeks bölümünde memleketleri belirtilmiş olanları sıraladık. Yoksa bugün elimizdeki isim listesi çok daha geniştir. Gerek buradaki liste gerekse ayrıca belirlediğimiz döküm, İstanbul'dan sonra Kayseri- Maraş- Sivas hattının en yoğun bölge olduğunu gösteriyor.

Sözgelimi burada verilen isimlerden **Everekli** yani Kayseri/ Develili **Seyrani**'nin Ermeni kökeni yeterince bilinmemekte veya bilerek verilmemektedir. Oysa, Kayse-

ri'ye bağlı Everek/ Develi kazası, geçmişte Ermeni yoğunluklu bir beldedir ve özellikle taş işçiliği Ermeni ustalar yoluyla bölgede ün salmıştır.

Yine, Sivas bölgesinde yetişmiş ünlü halk ozanı **Âık Veysel**'in de Ermeni kökenli olduğuna dair bilgiler vardır. Daha TRT'de çalıştığım yıllarda, Kırşehir/Mucur'lu spiker arkadaşım **Ersin İmer**, kendilerinin **Aşık Veysel**'le akraba olduklarını ve Ermeni kökenli olabileceklerini belirtmişti. Günümüzün Serhad bölgesi denbêjlerinden **Ozan Şemdîn**, Ermenistan televizyonunda görüp tanıştığı bir çalışanın, **Aşık Veysel**'in akrabası ve Ermeni olduklarını söylediğini aktarmıştı.

Sonuç

Arşivimizde, bu hüznü yolculuğu sürdürmeye elverişli çok daha fazla materyal var. Ancak, konuyu daha fazla uzatmamak için sadece birkaç küçük anekdot aktarmakla yetinelim. Bunlardan birisi Kayseri'den. Kayseri'nin Muncusun köyünde doğan **Asadur Sarafyan**, ailesinin daha 1895'te Abdülhamid katliamından kurtulmak için nasıl mağarada saklandığını ve sonradan Amerika'ya geçtiğini yani Ermeniler açısından bildik bir hikâyeyi anlatıyor. (22)

Bir başka anekdot da, yüzyılın birçok trajedisine tanıklık eden Maraş Zeytin'lu, sonraların ünlü Ermeni tiyatrocusu **Nazarat Peşdikyan**'a ait. Katliam başladığında, o her şeyden habersiz 6 yaşında bir çocuktur. Babası ve annesi öldürüldüğü için yetim kalan Peşdikyan, Osmanlı askerlerinin onları nasıl toplayıp kızgın çöllere sürdüklerini, aç- susuz bıraktıklarını ve kırbaçladıklarını hiç unutmuyor. *"Bugün gibi hatırlıyorum. Çocuktum, korkuyordum. Cesetlerin üzerinde yürüyordum. Halep yakınlarında herkesi soyup çölde terkettiler. Bize, hepiniz soyunun dediler. Ben şortla kaldım. Birçok kadına tecavüz ettiler. Birçok insanı öldürdüler. Ce-*

hennem gibiydi her yer. Ölülerin üzerinde yürüyordum. Bizi öylece çölün ortasında terk ettiler. Kimsenin ölüleri gömecek takati bile yoktu. Cesetleri hayvan leşi gibi ortalıkta çürümeye terk ettik..” (23)

Ve kulaklara küpe olacak tarzda bir ders veriyor: **“Katliamları ve savaşları unutmamalıyız. Tarihın tekerrür etmemesi için ibret almalıyız... Bir daha yaşanmasının diye unutmamalıyız...”** (24)

K a y n a k l a r

- 1- Prof. Dr. Vahakn Dadrian: **Osmanlı Türkiyesi’nde Ermeniler**, Öz-Po, 10.6.2005
- 2- Bkz. **“Nor Anadolu”** belgeseli dolayısıyla Burak Peksezer’le Konuşma, Radikal, 25.7.2011
- 3- Bkz. NTV Tarih, Sayı:46/ 2012; Yeni NTV Tarih, Sayı:11/ 2015
- 4- Agos, 7 Aralık 2012
- 5- Öz-Po, 18.2.2010; Cumhuriyet, 11.4.2010; Taraf gaz. 16.8.2012
- 6- Sözelimi bkz. Gökçe Günel: **Amasya Evleri**; Kültür Dergisi, Sayı:102/1993
- 7- Öz-Po, 25.8.2016
- 8- Cumhuriyet gaz. 28.8.2016
- 9- Özgür Çağlar: **Bu Defa Ölenler Değil, Kalanlar Konuşacak**; Agos, 4.10.2013
- 10- Ursula Reinhard- Tiage de Oliveria Pinto: **Sanger und Poeten mit der Laute (Türkische Âşık undu Ozan)**, Berlin- 1989

11- 2 Ciltlik bu kitaba ilişkin, Editör Ali Çakmak’la yapılmış ayrıntılı bir görüşme için bkz. Jaklin Çelik: **1878’in Ermenileri**, Radikal İki, 11.7.2010

12- V. Engin: **Amerikan Rüyası Görüp Yola Çıkan Osmanlı Vatandaşları Yolda Kaldılar**; Hürriyet Tarih, 17.9.2003

13- Serdar Eroğlu: Çemişgezek’ten Los Angeles’a, Öz-Po, 20.12.2011

14- Ali Ongan: **Bir Ermeni Babanın Kürdistan Notları/ Hoşçakal Mezopotamya ve Sahipleri**, Öz-Po, 4.9.2000

15- Semra Çelik: **Egemenlerin İnadına Barış Kazanmalı**; Evrensel, 7.4.2008

16- Bkz. Agos gaz. 14.6.2013

17- **“Şimdi De Hemşin’de Ermeni Kültürü Yok Ediliyor”**, Öz-Po, 7.9.1998

18- Serdar Korucu: Agos gaz. 24.7.3013

19- Fatih Gökhan Diler: Agos gaz. 16.5.2014

20- Mert İnan: **Azınlık Okulları Nereden Nereye**, Vatan, 20.9.2013

21- Özel Arşiv (T. Azadyan Yazmaları)

22- Vahan Altıparmak: **Bir Kehanet Gerçek Oldu**, Agos, 27.7. 2007

23- Murat Aktaş: **Ermeniler “Sözde” Ölmedi**, Öz-Po, 25.4.2003

24- “ “ : **Bir Daha Yaşanmasının Diye Unutmamalıyız**; Özgür Gündem, 25.4.2003

Dengên kurdî yên ku bê nasname mane

Nasir KEMALOĞLU

Zimanê me zimanekî dewlemend e. Hetanê çend salan berê, di qadên fermî û nivîsandinê de nehatîye bikaranîn lê miqabil li ser xwe sekinîye û zindî maye. Pêşîyên me di nav zordarî û qedexekirinê de ji me re zimanek dewlemend, paqij û zelal wek pêymayîyek zêrrîn hiştine. Bi hemû deng û awazên xweyên taybet Kurdî di saya serê mezinên me de li ser lingên xwe maye. Lê belê îro bi gotin û nivîsên kesane û ji realîten zanyarî dûr hinek dengên zimanên me hatine windakirin. Wek her sê alfabeyên ku rojane di zimanê me de tên bikaranîn di dîrokê de kîjan alfabe dibe bila bibe qîma dengên zimanê me nekirîye û li van alfabeyan ji bo dengên me tîp hatine zêdekirin. Di alfabeya me ya Latînî de jî hinek dengên me bê tîp mane û bi taybetî di karanînên " ç k p t " yê de pîrsgirêk û gengeşî berdewam dike.

Fêrbûna zimanê qisedanê bi qisedan û lorîyên dayîkan; fêrbûna zimanê nivîsê jî bi hînbûna alfabeyê dest pê dike. Zimanê nivîsê bi nîşanên dengan tê bikaranîn û meriv dikare bibêje bingeha zimanê nivîsê

nîşanên dengan ango tîp in. Dengên ku ji devê merivan derdikeve **bi îşaretên taybet** di alfabê de tên dîyarkirin û nivîsandin. Wextê alfabe tê binavkirin meriv dikare " **koma îşaretên dengên ku di nav zimanekî de tên bikaranîn** " bibêje. Di zimanan de deng bi îşaretan tên dîyarkirin. Eger deng bê îşaret mabin, kêmasî di sîstema fonetîkê de derdikeve holê û bi taybetî di xwendin û nivîsê de şaşî çê dibe. Bi gelemperî her **deng** bi îşaretek tê dîyarkirin. Lê belê di hinek zimanan de carna dengêk bi çend îşaretan (tîpan) tê nîşandan. Wek mînak; di zimanê me de dengê ku bi " ş " yê diyar dibe ; di zimanê Fransî de " ch ", di Îngîlîzî de " sh " û di Almanî de jî " sch " tê dîyarkirin. Di zimanê me de dengê ku bi " o " yê tê nîşankirin, di zimanê Fransî de bi gorî çar rengên xwe yên fonetîkê bi " o, ô, au, eau " tê nîşankirin. Dîsa di zimanê me de dengê ku bi " k " yê tê nîşankirin di zimanê Fransî de rengêrêng bi sê tîpan " c, k, q " tê nîşankirin. (**G. Mauger, 1995**).

Ji bo hemû rengên dengên xwe yên tay-

bet netewan çareserî ji sîstema fonetîka zimanên xwe re dîtine. Kurdên me yên Başûr bi gelemperî bi alfabeya Erebi dinivîsîn. Li alfabeya Erebi, ji bo dengên Soranî yên cuda, hinek tîp " Ç, G, J, P, V " hatine zêdekirin. (**Amêdî, Sadiq Behadîn. 1982**). Her wiha di warê zanistîyê û wêjeyê de gellek pirtûk bi vî alfabeyê hatine çapkirin. Osmanîyan alfabeya Erebi bikaranîne lê belê ji ber ku qîma dengên Tirkî nekirîye li vî alfabeyê hinek tîp (hemze ء, pe پ, çim چ, je ج, gef گ û nef ك) zêde kirine. Her wiha bi vî awayî alfabeya Erebi li zimanê xwe anîne (**KAYA ERBATUR, Vildan ve DEMİR, Ercan 2012**). Ango zimanê xwe li qalibê alfabeya Erebi nexistine.

Kêmbûna tîpên alfabeyan ji dengên zimanan re nabin pirsgrêk. Meriv wextê di dîrokê de li alfabeyan mêze dike bi gelemperî bi gorî dengên tîp kêmbin jî hemû dengên zimanan (ji sedî sed jî nebe) hatine dîyarkirin. Wek meriv di alfabeyên rojane yên hinek netewan (Almanî, Fransî, Îngîlîzî...) de dibîne, alfabeyên kevn de jî pirsgrêka kêmasîya dengên hebûye. Wek mînak meriv dikare alfabeya Pehlewî bide. Alfabeya Pehlewî bi 12 tîpan saz bûye lê belê Kurdan bi vî alfabeyê 24 deng bikaranîne. Dîsa li Alfabeya Mixî ya ku bi 36 tîpan saz bûye, Kurdan 6 tîp lê zêde kirine (**ÇELİKER Celadet, 2012**) û bi vî alfabê hemû dengên xweyên taybet re çareserî dîtine. Bi vî awayî **alfabe li zimanê xwe anîne lê miqabil zimanê xwe li alfabeyan neanîne.**

Fonetîka zimanê Kurdî ya rojane ji versiyonên dengên tîpên Erebi " **eyn- ع** , **hê- ح** û **xeyn- غ** " ê û ji " **l û r** " ji yên lertzokî der bi 36 dengên dibe. Eger dengên ku ji Erebi û Farisî derbasê zimanê me bûne û dengên lertzokî bên hesibandîn, 47 deng di zimanê Kurdî (taybetî zaravaya Kurmancî) de tên bikaranîn. Lê belê ji ber ku bendor zimanan li ser hev he ye dengên zimanan

jî li nav hev ketine. Ev rewşa hanê bi tenê di zimanê Kurdî de tune ye. Ango hinek dengên taybet yên zimanên Erebi û Farisî di zimanê Fransî de wextê tên bikaranîn ji rêzik û qeydeyên alfabeyê der ji wan re bi tîpek û bi çend tîpan çareserî hatiye dîtîn. Wek mînak : Dengên ku di zimanê me de û hinek zimanên Rojhilata Navîn de bi tîpên " **c, ç, û x** " yê tên nîşandan di zimanê Fransî de tune ne û di sazûmana fonetîka ziman de jî nehatine dîyarkirin. Lê belê ji wan re çareserî wiha hatiye dîtîn : Dengên " **c, ç, x** " yê di zimanê Fransî de bi " **dj, tch, kh** " yê tên nivîsandin. Hoca—Hodja, Çeçen—Tchéchéne û Xumeynî—Khomeini.

Di zimanê Erebi de ji bona dengên nezikê hevdu tîpên cuda hatinê dîyarkirin. Dengên ku di zimanê me de bi tîpên " **d, s, t, z** " yê hatine dîyarkirin ji ber ku fonetîkên wan cuda ne (rengên dengên wan nêzikê hev bin jî) di Erebi de her rengedengek bi tîpek hatiye nivîsandin û dîyarkirin.

D- ض د
T- ط ت

S- س ث
Z- ظ ز

Wer tê dîtîn ku Ereban dengê xwe kêma nekirine û wek me " **ev deng nêzikê hevîn û her wiha bi tîpek em dîyar bikin, di xwendinê de kîjan tîp ji bo kîjan dengê be ji hev tê derxistin** " ne gotine. Meriv dikare mînak bi muqayese kirina zimanê Fransî jî zêde bike. Em dengên ku bi tîpên " **a, e, f, j, o, s, z** " yê didin dîyarkirin, di Fransî de (bi gorî bêjeyan de tên bikaranînên), ji yekî zêdetir tîpan hatine dîyarkirin.

A- a, à
F- f, ph
eau

E- e, é, è, ê, ai
J- g, j
S- c, s, ss

O- o, ô, au,
Z- s, z

Alfabeya Fransî bi 26 tîpan (**morfem**) hatiye sazîkirin; lê miqabil **37 deng (fonem)** di zimanê Fransî de hene. (**G. Mauger,**

1995) Çima gelo bi tîpekî hinek deng na-hatine dîyarkirin û deng û rengên dangan cûda cûda bi komtîpan hatine dîyarkirin? Gorî dengên zimanê Fransî kêmasîya **tîpan** tu pîrsgirêk ji **dengan** re çê nekirîye û bi van tîpan çî deng hebin hatine dîyarkirin. **Di alfabeyê de cî negirtibin jî** tîpên bideng li ser wan îşaret hatine danîn " **à, â, é, è, ê, î, ò, û** " û bi vî awayî jî reng û fonetîkên tîpên bideng hatine zêdekirin û hinek deng jî bi du tîpan (û zêdetir) hatine dîyarkirin. Gelo em jî nikarin wisa bikin? Li ber û li ser hinek tîpan nîşanek taybet bikarbînin û ji dengên ku bê tîp mane re bi vî awayî çareserîyê bibînin! Gelo, ewê çawa bibe?

Ji bo çareserîyên dîyarkirina dangan sîstema fonetîka zimanê Fransî mînakê balkêş e. Di kurte tabloya dengên bîngêhîn ya sazûmana fonetîka zimanê Fransî de hemû dengên (37 deng) ku di zimanê Fransî de hene bi alîkarîya tîpên alfabeya Fransî (bi 26 tîpan) hatine dîyarkirin.

Di alfabeya me ya rojane de dengên ku bi tîpên " **ç k p t** " yê hatine nîşandan bi du rengan tîpên bikaranîn. Lê miqabil ji van rengên dangan re tîp nehatine dîyarkirin. Dengên ku bê tîp mane wek rengên dangan hatine dîtîn û ji wan re tu çareserîyek pêk nehatîye. Gelo alfabeyek fonetîk li Kurdî tê ? Ji bo kîjan rêzik û qeydeyan " **Kurdî zimanek fonetîk e** " hatîye gotin ? Bidemane hinek lêkolînerên zimanê Kurdî vê pîrsgireka hanê ango kêmasîya dangan anîbin ziman û cûda cûda pêşnîyarên xwe diyar kiribin jî, ji ber ku " **tîpên alfabeya Kurdî zêde dibin** " bi gelemperî kesî guh nedaye van pêşnîyaran.

Meriv dikare bi tîpên alfabeya me ya rojane dengên ku ji alfabeyê der mane re ji nû ve nîşan û îşaretan dîyar bike. Eger hevce be bi du tîpan û ji du tîpan zêdetir van dengên hanê, wek zimanê di famîlya zimanê me de

cî girtine (Fransî, Îngîlîzî û Almanî), bide nîşandan. Ji xwe di zimanê me de bi du tîpan (**x û w**) dîftongek " **xw** " hatîye dîyarkirin û hebûna dîftongê , bi tîpên zêde, **heqê** çareserîya van dangan, dide me.

Ferhengên Kurdî de bêjeyên bi tîpên ku tê de pîrsgirêkên rengedengîyê hene û bi dengên zimanên bîyanî tîpên bilêvkirin yekoyek werin vekolandin û dahûrandin meriv encamek wiha bidest dixê : Bêjeyên bi " **ç k p t** " yê nerm destpêdikin bi misogerî bêjeyên Kurdî ne. Lê belê yê ku bi rengedengên " **h, x** " yê destpêdikin bi piranî bêjeyên ku ji zimanên din derbasê zimanê me bûne. Dîsa bêjeyên ku bi tîpên bideng destpêdikin (û di kîtêyên wan de tîpên bideng hene) di binê bandora fonetîka tîpa Erebî " **eyn- ع** " ê de mane jî " **jêderk** " ên wan yan Erebî yan jî Farisî ne. Ev deng ji alîyê zimannasên Kurdî ve wek dengên cûda nahatîye nirxandin. Bêjeyên ku fonetîka wan di bin bandora " **eyn- ع** " ê de mane bi fonetîka Kurdî werin bilêvkirin jî wateyên wan nayên guhertin. Meriv wek fonetîka jêderkên wan û wek fonetîka zimanê me bilêv bike, tu pîrsgirêk di wateyên wan de dernakeve holê.

Pîrsgirêka bikaranîna van dangan (yê ku di bin bandora dengên " **eyn- ع, hê- ح** û xeyn - **خ** " ê de mane) pêwîste bê şîrovekirin! Ji ber vê yekê bêjeyên ku bi van deng û tîpan destpêdikin û yê ku tê de " **l, r** " yê bişid hene, di nava 16813 bêjeyan de hatin hîlbijartin. Her wiha bi alîkarîya çavkanî (**Zana Farqînî, 1992; D. Îzolî, 2007; KEMALOĞLU, Nasır, 2017 û www.ferheng.org**) û bêjeyên ku hatine hîlbijartine de , rêjeya hemû dengên ku li ser wan gengeşî berdewam dike (xênjî deng û tîpên " **ç k p t** " yê) û yê ku ji zimanên bîyanî derbasê zimanê me bûne, wek tabloya jêrîn tîpên şîrovekirin.

Tabloya dengên ku ji zimanên biyanî derbasê zimanê me bûne û yên ku bişid tên gotin
(Tablo 2)

Tîp û Deng	Jimara bêjeyên ku bi van dengên û tîpan destpêdî-kin (kêş û zêde)	Mînakên bêjeyên ku di bin bandora Erebi û Farisî de mane û yên lerzokî (Despêk û di nav bêjeyan de)	Jimara bêjeyên ku tê de dengên bê tîp he ne	Rêjeya bêjeyên ku tê de dengên bê tîp he ne
a [a]	751	Abid, aceb, aciz, adet, adil, Adûl, af, aferîn, alarm , alem, alewî, alî, alîm, amel, amele, amelîyat, amîr, anane, ar, arûz, ayar , azêrî, azîl, azîz, çal , çalav , çamur , çav ... (bêjeyên ku fonetîka wan di bin bandora " eyn-ع " ê de mane û yên ku Erebi û Farisî ne)	28	% 3,7
e [ε]	457	Ebûbekir, ecayîp, eceba, ecep, ecel, ecem, eciz, edilandin, efû, egît, elamet, elb, eleqe, emir, enî , enîşk, entîn, epî, erd, erebe, erebî, erş, erz, esl, esir, eşîr, etarî, evd, Evdî, evdal, ewr , eyar , eydî, Eynê, eynik, ezab, ezeb, ezîm, ezîz, ezman... (bêjeyên ku fonetîka wan di bin bandora " eyn-ع " ê de mane û yên ku Erebi û Farisî ne)	40	% 8,7
h [h]	811	Hadîs, hadîse, hafîye, hafîz , hakem, hakim, hal, hanefî, harişî, hazir, heb, hecinandin , hecî, hedad, heft , hejandin , hejdeh , hekem, hekîm, helal, helandin, helaw, helîme, hemal, hemam, helîse, hemêz, hemd, hemîşe, hene, henefî, heram, Heran, herb, herem, herf, herîşî , hesab, hesandin , hesar, Hesên, hesret, hesûd, heşt , heta, hevdeh, hewes, heyderî, heyf, heyran , heyranok , heyret, heywan, hez, hezar, hezîn, hezîran , hezret, Hez-ro , hecîz, hêç, hidûd, hikim, hirehir , hirmet, his, hiş, hişk, hîcret, hîkaye, hîle, hîzîp, holik , hukim, hulhulî , hurîyet, hurmet, Husên, hutik , hût... (bêjeyên ku fonetîka wan wek deng û tîpa Erebi " hê- ح " yê tê bilêvkirin)	80	% 9,8
î [u]	118	Îlm, intandin, intîn, irq, irs, izdirab, isyan, îşkî (bêjeyên ku fonetîka wan di bin bandora " eyn-ع " ê de mane û yên ku Erebi û Farisî ne)	8	% 6,7

î [i]	201	Îlîm, îllet, îlmî, îlmûxeber, îrfan, îzzet, îzzetînefis (bêjeyên ku fonetîka wan di bin bandora " eyn-ê " ê de mane û yên ku Erebi û Farisî ne)	7	% 3,5
l [l] û ll [lʳ]	364	Billûr, billor, cellad, çille, çillek, dêllik, fellah, fille, gellek, gollik, gulle, hillû, hollik, kelle, killor, kullek, kullik, lîlik, melle, millik, pellik, qallik, qullik, sellik, sillek, şillek, şillî, tellik, telliqîn, tûlle, welle, xillik, zillût... • Hemû bêjeyên ku bi tîpa " l " yê destpêdikin bi şîd " ll [lʳ] " tên bilêvkin.	33	% 9
o [o]	95	Orandin, oreor, orîn(bêjeyên ku fonetîka wan di bin bandora " eyn-ê " ê de mane û yên ku Erebi û Farisî ne)	3	% 3,1
r [r] û rr [rʳ]	693	Birr, birrî, birrîn, çirr, çirreçirr, çirrîn, firr, gerr, gêrr, gêrran, girregirr, girrêz, gorr, gurr, gurçîk, gurrîn, gurrr, kurrîn, merr, pirr, şirreçirr, şirrik, şirrîn, terr, terrî, zêrr, zêrrîn, zirr, zirrîn, zûrr, zûrrîn... • Hemû bêjeyên ku bi tîpa " r " yê destpêdikin bi şîd " rr [rʳ] " tên bilêvkin.	31	% 4,5
u [œ]	21	Umre, umûmî, urtin, uryan, uzr (bêjeyên ku fonetîka wan di bin bandora " eyn-ê " ê de mane û yên ku Erebi û Farisî ne)	5	% 23
û [u]	39	Ûc, ûrîn (bêjeyên ku fonetîka wan di bin bandora " eyn-ê " ê de mane û yên ku Erebi û Farisî ne)	2	% 5,1
x [x]	637	Xafil, xalib, xalîb, xalîba, xalîbîyet, xar, xaret, xaye, xayet, xazî, xazîtî, xeddar, xefar, xefûr, xemze, xenîm, xerb, xerbî, Xerbîya, xerîb, xeyb, xurbet, axa, boxe, dax, max, mixare, şax, poxan, yaxnî ...	30	% 4,7

Hemû bêjeyên ku bi tîpên **bideng** (yên ku di bin bandora deng û tîpa Erebi « **eyn-ê** » ê de mane) destpêdikin û bi tîp û dengên tê de gengeşî û tevlihevî hene li jorîn hatine nivîsandin. Di tabloyê de bi gelemperî bêjeyên xwerû bi tenê wek mînakên bîngêhîn û balkêş hatine dîyarkirin û ji ber ku jêderkên wan hatine nimandin yên pêkhatî û hevedudanî nehatine nivî-

sandin. Di ferhengê zimanê Tirkî (**Türkçe Sözlük, 1988**) û di ferhengên zimanê Kurdî de hemû bêjeyên li bin tîpên « a, ç, e, h, i, î, k, p, o, t, u, û, x » yê he ne hatine vekolandin. Her wiha bêjeyên di zimanê Kurdî de tên bikaranîn him ji bernivîsên wan (ji kîjan zimanê hatibin) him jî bi alîkarîya grûbek seydayên ku baş Erebi dizanin hatine şîrovekirin. Wer xûya dike ku di

Kurdî de xênjî rengdengên « ç k p t » yê û bikaranîna « l û r » yê ku bi şid tên bilêvkirin, meriv dikare bibêje di dengên hinek bêjeyên ku bi tîpên bideng (û di kîteyên wan de bidengên ku di bin bandora « eyn-ع » ê de mane) û bi « h û x » yê destpêdikin de jî pirsgirêk û gengeşî hey e û berdewam dike.. Wek gellek zimanan di Kurdî de jî bêjeyên bi « a û e » yê destpêdikin bi gori bidengên dinê zêde ne û nav van bêjeyan de hinek bêjeyên ku ji Erebî û Farisî derbasê zimanê me bûne he ne. Di axaftinên rojane de gellek dengên Erebî û Farisî di zimanê me de tên bikaranîn. Senifandina ferhengên de tê dîtîn ku di nav bêjeyên ku bi tîpên bideng destpêkirî (**xênjî ê'** yê « a, e, i, î, o, u, û ») de yên Erebî û Farisî he ne. Lê ev bêje jî qasê ku meriv **gorî fonetîkên wan** tîpên nû bidê zêde nîn in. Ji bo van dengên pêwist nîn e ku meriv nîşanên nû bide

û tîpên alfabeyê zêde bike. **Wek fonetîka zimanê me** bên xwendin jî wateyên xwe dûr nakevin û wateyên wan winda nabin. Meriv dikare van bêjeyan wek “**awarte**” bi pejirîne. Dîsa hinek bêjeyên ku bi « h û x » yê destpêdikin û di kîteyên wan de ev tîp he ne, ji Erebî û Farisî derbasê Kurdî bûne. Ji ber ku di bin bandora dengên « hê- ح û xeyn - ع » ê de mane, bi taybetmendîya sîstema fonetîka Erebî û Farisî tên bilêvkirin. Bi gelemperî ev bêjeyên ku destpêk û kîteyên wan bi van dengên tên bilêvkirin, ji van herdu zimanan û ji zimanên dinê derbasê zimanê me bûne. Hewcedarîya bi tîpek dinê diyarkirin û guherandina van dengên (**h û x**) jî tune ye. Meriv dikare wek xweyî bihêle. Dengên ku di bin bandora Erebî û Farisî de mane û yên ku ji van zimanan hatine bi alîkarîya tabloya jêrîn wiha tên şîrove kirin.

Tabloya mînakên dengên ku ji Erebî û Farisî derbasê zimanê me bûne

(Tablo 3)

Tîp	Mînakên ji bo Dengên Kurdî		Mînakên ji bo Dengên Biyanî	
a	Av û ard	Ava me şêlû tê. Ard hêra û hat malê.	Ar û alim (wek fonetîka tîpa Erebî " eyn-ع " ê ð)	Ara rûyê xwe min got erê! Alimekî hêja bû.
e	Ez û evîn	Ez û tu bi hev re diçin. Evîna te ji dilê min dernakeve!	Esil û erd (wek fonetîka tîpa Erebî " eyn-ع " ê ð)	Esil winda nabe! Min li ezman dixwest Xwedê li erdê da.
i	Îrq û îrsîyet	Îrqa te çîye? Îrsîyet li merivan kar tê.	Întîn û ilm (wek fonetîka tîpa Erebî " eyn-ع " ê ð)	Întîna te heta sibê berdewam kir. Melayê donzde ilm bû.
î	Îlon û îrade	Meha îlonê ezê bêm ba te. Îradeya me ji destên me girtine!	Îsa û înad (wek fonetîka tîpa Erebî " eyn-ع " ê ð)	Hezretî Îsa li çar-mixê xistin. Înad jî wek miraz e.

o	Ol û orte	Ola te çi ye? Orta te û min xirabe.	Orîn (wek fonetîka tîpa Erebi " eyn-ع " ê)	Orîna çêlekê ye!Golika xwe digere.
u	Gul û gur	Gur hat nava pez. Tu gula min î.	Urtîn û uryan (wek fonetîka tîpa Erebi " eyn-ع " ê)	Bişev urtîna te bû. Ji ber depremê uryan terketibû der.
û	Ûr û kûr	Ûr di serê min de derketîye. Nekeve cîyê kûr !	Ûc û ûrîn (wek fonetîka tîpa Erebi " eyn-ع " ê)	Wek ûcekî dixwar. Ûrîn û zûrîna wî bû.
h	Hêlîn û hesin	Hêlîna bilbil xirab kir. Hesin zeng digire, ax jî wek xwe dimîne.	Hekîm û helandin (wek fonetîka tîpa Erebi " hê-ح " yê)	Hekîmo ! Melhemê li birîna min bide! Diya min îro rûn di helîne .
x	Xal û xirbe	Xalê min hat mala me. Mal li min bû wek xirbe !	Mixare û axa (wek fonetîka tîpa Erebi " xeyn-خ " ê)	Mixareya Hopikî de birek pez cî dibû. Belê axayê min!

Di encama şîrovekirina van dengên de xêr- jî dengên ku em îro, çi hişk û çi nerm, bi " ç, k, p, t " yê diyardikin, tu dengê de pîrsgirêka diyardikîne tune ye. Hemû dengên dinê ji ber ku em bi hev re jîyane û cînarên hev bûne ji Erebi û Farisî derbasê zimanê me bûne. Hinek bêjeyên ku bi tîpên bideng " a, e, i, î, o, u, û " yê destpêkirine û sazûne, di binê bandora deng û tîpa Erebi " eyn ع " ê de mane û yên ku bi fonetîka " hê- ح " û " xeyn-خ " ê tîpên bilêvkin wek taybetmendîya fonetîka zimanê me bîlêvkin û xwendin, tu pîrsgirêk di gotin û wateyê de çê nabe.

Bikaranîn û bilêvkirina " l û r " yê jî, eger " l û r " di destpêkên bêjeyan de bin, jixwe bişid û bilerz tîpên bilêvkin. Her wiha di hinek kîteyên bêjeyan de bişid û bilerz bîlêvkin divê bi " ll û rr " yê werin

nivîsandin. Hewcedarîya bi nîşanek dinê diyardikin tune ye. Ji ber ku şidkirin û lerz- kirin bi dubarekirina tîpan tîpên bilêvkin di sîstema fonetîkê de diyardikîna van dengên hevce û **pêwîst** nîn e.

Lê belê bilêvkirina dengên ku îro bi " ç, k, p, t " yê tîpên diyardikin, wekxweyî nebe û ji van re bi rêzîkên fonetîkê tîpên neyên diyardikin, di nivîs û xwendinê wan de şaşî çê dibin. Wek mînak em " çil " ê ku bi wateya yekê çavên vî li destên hinekan be û çavên wî tîr nebe û " çil " ê ku bi wateya jimara li pê sîh û nehan tî çawa ji hev derxin? Ka em çawa bizanibin " çil " ji bo kîjan wateyê hatîye bikaranîn ? Di gotina " Ez îro rastê **merivêkî ker hatim** " de eger me ji her du dengên ku bi " k "

yê dîyar dîkin re cuda cuda tîp û îşaret nedîtibe, pîrsgîrêk di wateya rengdêra "ker" ê de derdikeve holê. Gelo "ker" **bi wateya** merivekî "guhdirêj, çarsim" û çarpê (heywan) "û bi wateya" merivekî **deng naçê** "hatîye bikaranîn? Meriv nizanê. Di hevoka "Apê min **karek** dabû min" de gelo bêjeya "karek" bi wateya "îş û şixul" an bi wateya "piçûka bizinê" ye? Meriv nizanê! Her wiha di watedarîya bêjeya "karek" de û di watedarîya hevokê de diwarî çê dibe.

Dibêjin ku di herikandina xwendinê de meriv dizane bi çî wateyê hatîye bikaranîn û bi wî awayî jî meriv bi gorî fonetîka van herdu bêjeyan dixwîne! Gorî van gotindara **gelo xwendin bi zanîna wateya bêjeyan çê dibe?** Ma, nivîs û xwendin bi îşaret (tîp-grafem) û dangan (fonem) çê nabe? Di navbera van herdu termên rêzimanê de (grafem û foneman de) divê aheng û zelalbûn hebe. Wextê tîp û deng zelal nehatibin dîyarkirin û hevdu negirin xwendin û nivîsek zelal jî dernakeve holê.

Li ser vê mijarê çî hatîye gotin?

Osman Sebrî di kovara "Hêvî" yê de di nivîsa xweya bi navê "Elîfbê ya Kurdî" de ji civînek ku ji aliyê Celadet Bedirxan çê bûye behs dike (ji bo nîqaşkirina alfabeya Kurdî) û wiha dibêje: "Piştî em bi ser û ber li elîfbêya pêkhatî hûr bûn, Celadet ji me pîrsî û got: Ma hûn tişteki kêmanî di vê elîfbêyê da dibînin? Kesekî ji hevalên di civînê da deng nekir. Hînga min gotê: Erê ez tê da çar tîpan kêmanî dibînim ku di zaravayê kurmançî da hene. Divê em çavên xwe li ser tinebûna wan tîpan negirin. Tinebûna wan di elîfbêya me da kêmanîyeke berbi çav e." û kêmasîya "ç, k, p, t" yê nerm anîye ziman. Celadet Bedirxan dibêje: "Rast e ev herçar tîp di zaravayê kurmançî da hene. Lê em dikarin ji tîpên nîzîkî wan

(ç p k t) destkewtî bibin, herwekî me bi tîpên erebî dinivîsandin. Va ye hemî elîfbêyên Awropî di navbera 29-31 tîpan da ne. Eve elîfbêya me bûn 33 tîp". Paşê Osman Sebrî lê vedigerîne û dibêje: "**Hêja ye em ji wek Awropîyan bi pêşkevin, lê ne bi kêmkirina tîpên elîfbê**" (Hêvî, Hejmara 1, 1983). Di vî nivîsê de, tîne ziman ku gotina wî ji aliyê beşdarên civînê û ji aliyê Celadet Bedirxan ve nehatîye qebûlkirin. Celadet Bedirxan kêmasîya van dangan pejiwandibe jî di alfabeya xwe de **ji ber ku tîpên alfabeyê zêde nebin** îşaret nedaye van dangan.

Nureddin Zaza jî, dîsa di "Hêvî" yê de di nivîsa xweya "**Çend Gotin li Ser Zimanê Kurdî**" de hîs û ramanên xwe tîne ziman û di encama nivîsê de dibêje "Rehmetî mîr Celadet dizanî ku di zimanê kurdî de (kurmançî û zaravayên din) bêtirî 32 deng hene, wek: 2 h, 2 k, 2 l, 2 r, û hin din. Ewî welê didît ku di xwendinê de, peyayên ku di dibistanan de hînî kurdî bibin ewê bikaribin van dangan ji hev derêxin. Ji lewre, ewî nedixwest ku elfabe ya kurdî girantir bike. Ez bi xwe, pejnên wî rast dibînim. Lê ez wan nakime **Mishefa Reş**, ne jî **Qoran**. Heke, sibe yê kurdî didine xwendin (mamoste) û yê kurdî dixwînin bibînin ku **bi vê erebeya ha rêveçûn nabe**, ewê bivê, nevê li guhartina wê bigerin" (Hêvî, Hejmara 1, 1983). **Nureddin Zaza** bi vî gotina xwe rêya "nûkirin û perisandin" a alfabeya Celadet Bedirxan vekirîye.

Kovara "Hêvî" yê di nivîsa "Pîrsên Alfabeya Kurdî" de bi gelemperî pêwîstîya dîyarkirina dengên ku di alfabeya Celadet Alî Bedirxan de nehatîye nîşankirin anîye ziman û bi mînakên taybetî li binê sernivîsa "**Kêmasîyên Alfabeya Hawarê**" de pîrsgîrêk hatîye şîrovekirin. Her wiha him pîrsgîrêka "ç, k, p, t" yê û ya "r û l" yê bi mînakên balkêş şîrove bûye

him jî " **Bi kurtî, alfabeya Hawarê bê kemasî nîne lê dikare, bê guherandin, bersiva nivîsandina zaravayê kurmancî bide.** " hatîye gotin (**Hêvî, Hejmar 1, 1983**). Dijî vî gotinê meriv dikare bibêje eger " **pirsgirêk û kêmasî** " hebe divê em li çareserîyê bigerin. Ji **tunebûnê** alfabeya me ya rojane saz bûye û îro em li ser **he-bûna** vî alfabeyê dikarin pirsgirêka hanê çareser bikin.

Di zanîngeha Rouenê (Fransa) de akademîsyen û zimannas **Salih Akin** di nivîsa xweya bi navê " **Alfabeya Kurdî ya ku li Tîpên Latînî Hatîye Adaptekirin** " ê de pêvajoya alfabeyên Kurdî dinirxîne û îro di her qadê de bikaranîn û girîngîya alfabeya **Celadet Bedirxan** anîye ziman. Di nivîsa xwe de behsa berdewamkirina gengeşîya li ser adaptekirina " **alfabeya Hawarê** " dike. Ji ber ku pêşketin û nûjenî di qadên enformasyon, ragihandin û teknolojiyê de çê bûye, pêwistîya guherandina tîpên bi binçengel û kumik (ç, ê, î, ş, û ji ber ku di karanîna înternetê de pirsgirêkan derdixin) tîne ziman û dibêje ku otorîteyek akademîk û netewî ji aliyê berpirsiyar û pisporan hatibe naskirin ne be tu guherînek çê nabe. Di vî nivîsê de ji pirsgirêka çareserkirina " **ç, k, p, t** " **yê der Salih Akin balê dikişîne ser bikaranîna tîpên " ç, ê, î, ş, û " yê jî. Her wiha di encamê de bêhempayîya alfabeya Hawarê tîne ziman (AKIN, Salih, 2006).**

Belê, bêhempayî û girîngîya alfabe-ya Hawarê re tu gotin tune ye. Lê em îro mêze dikin ku hinek kêmasîyên dengnîşankirinê he ne. Pirsgirêka tîpên bi kumik û çengel ne bi tenê zimanê Kurdî de, di her zimanî de he ye di bikaranîna enter-
netê de hemû tîp bê kumik û çengel tèn nivîsandin.

Gengeşiyek dine ji bo bikaranîna " i û

î " yê heye. Hinek lekolinvanên zimanê me dibêjin dengên ku di Kurdî de bi " i û î " yê tèn dîyarkirin wek Tirkî de bi " ı û i " yê bihata dîyarkirin jî dibû. Di nivîsê de wek hêsanî dibînin (**ÇE-LIKER, Celadet, 1996**). Lê belê meriv wextê li alfabeyên hinek zimanan mêze dike tu pêwistîyek ji bo dîyarkirina deng-
gan tune ye. Wek nimûne tîpa " **c** " yê ji bo kîjan dengê di zimanê me û zimanê Tirkî de hatîye dîyar kirin? Di zimanê Fransîzî û Îngîlîzî de ji bo kîjan deng û deng-
gan hatîye dîyar kirin? Meriv dikare mînakên zêde bike. Tîpen " **ç, g, s, x...** " yê ziman bi ziman cuda tèn bikaranîn. Pirsgirêka me " **kîjan tîp ji bo kîjan dengê hatîye dîyarkirinê** " nîn e. Pirsgirêka me, " îro di alfabeya me de tunebûna 4 deng-
gan " e û nedîtina çareserîya van deng-
gan e.

Avdo Karataş di gotara xwe ya bi navê " **Çareserkirina Pirsgirêka Alfabeya Latînî ji bo Kurdî** " de li ser dengên Kurdî yên ku bê tîp mane sekinîye û her wiha bi mînakên şîrove kirîye û dibêje " Ev mînak didin xwiyakirin ku ew tîpê latînî yên ku Celadet Bedirxan ji bo dengên Kurdî pêjirandî bi sêdî sed nê ehîl in. Lê di vir de **pirsgirêk ne pirsgirêka Bedirxan e, pirsgirêk ew e ku heta niha ti kesî, ku ji berhemên Bedirxan biburê, derneke-tiye.** Kurdî zimanekî indo-ewropeyî ye û ne samî ye. Xuya dike ku Kurmanciya jêr gelekî bin bandora erebî de maye û hinek karakterê kurdî wunda kiriye ". Bi taybetî **Avdo Karataş**, ji ber ku çareserîya kêmasî-ya deng-
gan nedîtine, **newêrekîya** kesên ku têkilîyên wan bi ziman re heye tîne ziman. Encama gotara xwe de ji perwerdehiyê pêwistîya **alfabeyek nû pêşniyarê** me dike (**Toplum ve Kuram, Sayı 5, Bahar-Yaz 2011**).

Zeynelabîdîn Zinar jî di nivîsa xweya bi navê " **Neh Dengên Kurdî ku di Alfa-**

beyê de Nînin " de wek gellek têkildarên zimanê Kurdî kêmasîya neh dengên (**a, h, l, o, p, r, s, t, z**) ku di alfabê de nehatîye dîyarkirin tîne ziman û dibêje " Ji van neh tîpên li jorê re çendî ku niha nîşan/işaret bo wan neyêne bikaranîn jî, lê belê di pêşerojê de divê ku çareserî ji bo wan bête

dîtin. " (**ZÎNAR, Zeynelabidin, 2013**). Wer tê xûyakirin haya her kesî ji vî pîrsgirêkê heye û gelek zanyar û têkildarên zimanê me vî pîrsgirêka dîyarkirin û nîşankirina hinek dengên Kurdî qebûl dikin, lê belê tu kesekî de **wêrekîya** dîyarkirina rêya çareserîyê tune ye.